

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра приватного права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: **«ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ
ВІДНОСИНАХ: МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ »**
**«ABUSE OF RIGHTS IN PRIVATE LEGAL RELATIONS: SUBSTANTIVE AND
PROCEDURAL ASPECTS»**

Виконав: студент 2-го року навчання
Спеціальності
081 Право

Манзюк Іван Ярославович

Керівник
Музика Леся Анатоліївна
доктор юридичних наук, професор

Рецензент _____

Магістерська робота захищена з
оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ____ » _____ 20__ р.

Київ – 2025

Декларація
академічної доброчесності
студента НаУКМА

Я, Манзюк Іван Ярославович, студент 2 року навчання магістерської програми за спеціальністю «Право» факультету правничих наук НаУКМА, підтверджую таке:

- написана мною магістерська робота на тему «Зловживання правом у приватно-правових відносинах: матеріальний та процесуальний аспект» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених п. 3.1. Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА, зі змістом якого я ознайомлений;
- надаю згоду на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб;
- надаю згоду на архівування моєї роботи в базах даних університету для перевірки цієї і майбутніх робіт.

«09» травня 2025 року

Манзюк І.Я.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ЗАБОРОНИ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ.....	9
1.1. Гене́за, поняття, ознаки та правова природа зловживання цивільним правом	9
1.2. Форми та класифікація зловживання цивільним правом	25
1.3. Реалізація принципу заборони зловживання правом у різних юрисдикціях.....	29
РОЗДІЛ 2 ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАБОРОНИ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБОЮ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ІНТЕРЕСУ	42
2.1. Загальні засади здійснення права на захист цивільних прав та інтересів у правовій системі України	42
2.2. Аналіз випадків зловживання цивільним правом при реалізації права на захист цивільних прав та інтересів у практиці Верховного Суду.....	51
РОЗДІЛ 3 ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАБОРОНИ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ У РІЗНИХ СФЕРАХ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН	62
3.1. Зловживання цивільним правом з метою завдати шкоду кредитору	62
3.2. Інші випадки зловживання правом в різних сферах приватних відносинах	71
ВИСНОВКИ	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	101
ДОДАТКИ	124

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

ВС – Верховний Суд

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини

Закон України «Про ТОВ» – Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»

Конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

КС України – Конституційний Суд України

п. – пункт

пп. – підпункт

ст. – стаття

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ч. – частина

ВСТУП

Приватноправові відносини ґрунтуються на засадах рівності сторін, вільного волевиявлення та майнової відокремленості. Тому цілком природним є виникнення конфліктних ситуацій, коли суб'єкти з однаковим правовим статусом здійснюють однорідні права чи переслідують суміжні інтереси, що суперечать один одному.

Законодавець прагне своїм регулюванням попередити виникнення таких конфліктів. Проте приватноправові відносини існують об'єктивно, й не формуються виключно на основі законодавчих приписів. Законодавство лише унормовує їх, встановлюючи загальні правила поведінки (наприклад, встановлення відповідальності за завдану майнову шкоду) та пропонуючи орієнтовні моделі регулювання, які сторони можуть змінювати за власною ініціативою (наприклад, визначення в законодавстві загальних положень про купівлю-продаж).

Важливо, що юридичне право неспроможне передбачити вирішення всіх ситуацій, де існують різнонаправлені інтереси учасників приватноправових відносин, а договірні положення не завжди охоплюють усі потенційні конфліктні випадки між сторонами договору. Тобто у сфері приватних відносин утворюється «сіра зона», яка не регулюється ні нормами законодавства, ні договірними положеннями.

Однак, відсутність детального регулювання не усуває ризику виникнення потенційних конфліктів прав та інтересів учасників приватноправових відносин під час здійснення особою свого суб'єктивного права. Можливість виникнення згаданих вище конфліктів не могла залишитися поза увагою правопорядку. З метою запобігання таким конфліктам і недопущення недобросовісного використання прав та іншого приватноправового інструментарію у «сірій зоні» правового регулювання, доктрина та судова практика сформували принцип заборони зловживання правами.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що принцип заборони зловживання правом в останні роки здобув широку реалізацію в практиці

українських судів. ВС доволі широко інтерпретує заборону зловживання правом, часто застосовуючи її майже у всіх сферах приватних відносин, у тому числі, не лише до випадків недобросовісного використання особою належного їй права, а й до використання інших приватноправових інструментів.

Одночасно з цим, в правовій системі України принцип заборони зловживання правом врегульовано доволі лаконічно у ч. 3 ст. 13 та ч. 3 ст. 16 ЦК України. Лаконічність регулювання цього інституту призводить до відсутності однозначного розуміння змісту принципу заборони зловживання правом у процесі правозастосування та наукових досліджень. Така ситуація може спричинити ризики порушення принципу юридичної визначеності, коли суди застосовують заборону зловживання правом неконтрольовано, необґрунтовано відмовляючи у захисті прав та інтересів осіб, обмежуючи можливості здійснення належного їм права. Для мінімізації цього ризику існує нагальна потреба у встановленні чіткого співвідношення заборони зловживання правом з іншими інститутами цивільного права, визначенні приблизних критеріїв, які вказують на наявність зловживання правом, та встановленні можливих сфер приватних відносин, де можливе застосування заборони зловживання правом.

Більше того, збільшення кількості випадків застосування судами заборони зловживання правом вже зараз вимагає аналізу та систематизації правових позицій судів, для забезпечення єдності судової практики та аналізу її відповідності критеріям справедливості, обґрунтованості та послідовності.

Науково-теоретичну основу цього дослідження складають праці національних та іноземних вчених, а саме Баєрс М., Губар О.С., Карнаух Б.П., Кот О.О., Кочин В. В., Моншер А., Резнікова В.В., Робілант А., Рогач О.Я., Рубащенко М.А., Серьогін С.Ю., Спасибо-Фатеева І.В., Стефанчук М.О., Фостер Г. та інші.

Об'єктом цього дослідження є сукупність приватноправових відносин, де суб'єкти використовують приватноправовий інструментарій на зло.

Предметом дослідження є поняття заборони зловживання правом у доктрині приватного права, актах законодавства та судовій практиці.

Метою цього дослідження є здійснення комплексного аналізу застосування принципу заборони зловживання правом у приватноправових відносинах.

Для досягнення мети нами було поставлено *такі завдання*: 1. Дослідити генезу виникнення доктрини заборони зловживання правом; 2. Визначити правову природу зловживання правом; 3. Визначити ознаки зловживання правом; 4. Визначити види та форми зловживання правом; 5. Дослідити закріплення принципу заборони зловживання правом в правових системах інших країн; 6. Здійснити аналіз застосування заборони зловживання правом при здійсненні особою права на захист; 7. Встановити випадки відмови у захисті права та інтересу на підставі зловживання особою своїм правом; 8. Дослідити місце концепції фраздаторних дій, як наслідку з принципу заборони зловживання правом, у правовій системі України; 9. Дослідити сфери та випадки застосування принципу заборони зловживання правом у правовій системі України.

Методологію дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. Серед загальнонаукових, під час аналізу розвитку інституту заборони зловживання правом з часів Давнього Риму до сьогодення був використаний *історичний метод*. *Аксіологічний метод* був використаний для оцінки чинників, які зумовлюють переростання здійснення прав у зловживання правом. *Аналітичний метод* був використаний для аналізу сукупності ознак, що визначають межі здійснення прав, а також при аналізі судової практики, аби зробити загальні висновки, щодо її змісту та подальших перспектив розвитку. *Діалектичний метод* застосовується для з'ясування правової природи зловживання цивільним правом, встановлення його місця у системі приватного права та взаємозв'язку з іншими приватноправовими інститутами. За допомогою *герменевтичного методу* здійснюється тлумачення норм ЦК України та норм цивільних кодексів іноземних держав для аналізу способу закріплення та змісту заборони зловживання правом у різних юрисдикціях. Серед спеціально-наукових

методів був використаний *формально-юридичний метод* для встановлення співвідношення заборони зловживання цивільним правом з іншими інститутами цивільного права.

Певні *результати дослідження вже були апробовані*, а саме:

- на XXIII міжнародній студентсько-аспірантської науковій конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (Львів, 2024) були презентовані тези на тему «Генеza та правова природа поняття зловживання цивільним правом»;
- на Круглому столі кафедри приватного права факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» «Захист прав та інтересів особи в умовах реформування приватного права в Україні» (Київ, 2025) були презентовані тези на тему «Підняття корпоративної завіси як засіб протидії зловживанню цивільним правом»;
- у номері № 3/2025 Юридичного наукового електронного журналу (внесений до переліку фахових видань категорії «Б» у галузі юридичних наук) опубліковано статтю «Фраудаторні правочини: поняття та ризики при правозастосуванні», URL: http://lsej.org.ua/3_2025/40.pdf

Емпіричною базою цього дослідження є практика ВС, а також судів різних інстанцій зарубіжних юрисдикцій, зокрема Франції, Швейцарії, Англії та США, а також рішення ЄСПЛ.

Структура магістерської роботи сформульована відповідно до мети і завдань дослідження, складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на сім підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел та чотирьох додатків.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ЗАБОРОНИ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ

1.1. Генеза, поняття, ознаки та правова природа зловживання цивільним правом

Особи володіють матеріальними та процесуальними правами в кожній правовій системі. Закон за загальним правилом має захищати та забезпечувати будь-яке належне здійснення цих прав [1, с. 4].

Однак, права, що належать особі, як і їх необмежене здійснення не є найвищою цінністю в суспільстві *per se*. Гарантованість особі необмеженої можливості здійснення її прав може ситуативно підняти інтереси окремої особи значно вище на сходах моральних цінностей ніж цінність недопущення порушення прав інших.

Наразі, сфера приватних відносин є морем суперечливих одна одній вимог, що ґрунтуються на легітимних правах та інтересах різних осіб. Навіть здійснення традиційної для капіталістичного суспільства тріади прав на життя, свободу та прагнення до щастя, що закріплена у Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки, передбачає врахування прав та інтересів інших осіб. За умови порушення цього правила, особа, що порушує права інших осіб під час здійснення свого права, не є убезпеченою від таких ж порушень своїх прав з боку інших осіб [2, с. 8].

Тому слід дійти висновку, що для належного функціонування сучасного суспільства, врахування прав та інтересів інших осіб при здійсненні свого права стає одним з найголовніших моральних принципів. *Однак, як відрізнити належне здійснення права, від поведінки особи, що недобросовісно вживає надане їй право, порушуючи, або створюючи загрозу порушення прав інших осіб?*

Відповідь на це питання сформоване в принципі заборони зловживання цивільним правом. Аналізуючи природу цієї правової доктрини Лаутерпахт Г. зазначав:

що оскільки юридичні права надаються суспільством, останнє не може схвалювати їхнє антисоціальне використання окремими особами.

що здійснення раніше законного права стає не правовим, коли воно перетворюється на зловживання правом

і що таке зловживання правами має місце щоразу, коли загальні інтереси суспільства зазнають шкоди внаслідок принесення у жертву важливого суспільного або індивідуального інтересу на користь менш значущого, хоча й раніше визнаного законом, індивідуального права [3, с. 294].

Інститут заборони зловживання правом, як засіб протидії такій недобросовісній поведінці особи, має глибоке коріння у Римському праві. На початкових етапах розвитку права у Стародавньому Римі зловживання правом, як явище, заперечувалось римськими юристами. Панувала позиція, зміст якої відбивається в максимі *«qui jure suo utitur, neminem laedit»*, тобто *той, хто користується своїм правом, нікому не завдає шкоди*. Однак такий підхід виявився нежиттєздатним. Принцип безмежної свободи здійснення права призводив до постійних конфліктів між суб'єктами приватноправових відносин, інтереси яких суперечили один одному. Тому як у практиці правозастосування, так і в працях римських юристів пізніших періодів з'являються казуальні правила, що обмежують зловживання правом у певних ситуаціях, а здійснення права на зло комусь стали позначати терміном *«шикана»* [4, с. 13-14].

Наприклад, є висловлювання давньоримського юриста Марцелла, згідно з яким особа, яка перехоплює підземні води, може нести відповідальність, якщо вона діяла *«apo vicini nocendi»*, тобто *з наміром завдати шкоди сусіду*. Однак це не означає, що в Римському праві існувала загальна теорія заборони зловживання правами, оскільки за своєю суттю воно визнавало абсолютне здійснення наданого особі права [5, с. 32]. Цей підхід знайшов свій розвиток і в Кодексі Юстиніана, який не містить загальної заборони зловживання правом. Хоча він містять цілу низку положень щодо заборони *aemulatio*, тобто *зловмисних дій*, що переважно стосувались питань водного права та поводження в прибережній зоні [6, с. 563].

Цього було достатньо для середньовічних глосаторів, аби сформувати загальну заборону зловживання правом, що стала загальним принципом європейського *jus commune*. Зокрема, принцип був закріплений у двох максимах

коментаторів: «*malitiis non est indulgendum*», тобто злочинному наміру не має бути потурання та «*quod alii noceat et sibi non prosit*», що означає не можна робити того, що шкодить іншим і не приносить користі тобі. У середньовіччі ці максими широко застосовувались у питаннях містобудування, добросусідства, та вирішення земельних питань [6, с. 563–564].

Важливо зазначити, що глосатори на основі тлумачення Римського права сформулювали також максимум *exceptio doli generalis*, що передбачає відмову у захисті прав позивача, що використовує його з метою шахрайства, чи порушує принципи справедливості, розумності та добросовісності самим фактом звернення за захистом свого цивільного права [7, с. 36].

Буржуазні революції також стали потужним поштовхом до розвитку та утвердження інституту заборони зловживання цивільним правом. У тому числі й Декларація прав людини і громадянина (1789) містила у собі принцип обмеженості здійснення прав громадянами [14, с. 4].

Подальший розвиток концепції заборони зловживання правом відбувався під впливом соціологічно-правових концепцій, що формувалися у Франції та Німеччині з середини XIX століття. Заборону зловживання правом розцінювали, як механізм узгодження протилежних інтересів суб'єктів цивільного обороту, які належали до різних соціально-економічних груп, що сформувалися внаслідок стрімкого технологічного та індустріального розвитку (великих і малих підприємств, капіталістів і працівників) [8, с. 3]. Зокрема, німецький юрист Рудольф фон Єрінг зазначав: «*Everything appertaining to ordinary life is permitted... One is not allowed, however, to exceed the normal measure of what is tolerable* [цитовано з Яннопулос]» [9, с. 1183].

Упродовж XVIII–XIX століть принцип заборони зловживання правом поступово закріплювався в правових системах більшості країн Континентальної Європи, зокрема в судовій практиці Франції, Пруському земському уложенні (1794), Саксонському цивільному уложенні (1863), Цивільному уложенні Німецької імперії (1896) та Швейцарському цивільному уложенні (1907) [4, с. 14].

Сьогодні заборона зловживання правом є поширеним інститутом у законодавстві переважної більшості країн романо-германської правової сім'ї [10, с. 392-395]. У свою чергу існування принципу заборони зловживання цивільним правом у правових системах англо-саксонської сім'ї залишається дискусійною. Однак суди країн загальної системи права застосовують функціональні відповідники заборони зловживання правом для запобігання недобросовісній поведінці учасників цивільного обороту [11, с. 14-15].

Заборона зловживання правом також відома й у країнах мусульманської правової сім'ї. Зокрема, Вдовичен О. вважає, що зазначений принцип, у цій правовій системі є похідним від хадісі пророка Мухаммеда: «*Є неприпустимим завдавати шкоди без причини, а також завдавати її у відповідь*» [4, с. 14].

Приклади нормативного закріплення принципу зловживання правом у різних юрисдикціях надані у **Додатку № 1**.

При цьому слід підкреслити, що концепт зловживання правом вже давно став загальною правовою категорією, що застосовується й у сфері міжнародного публічного права, як наслідок його широко закріплення у межах національних правових систем. Так, заборона зловживання правом віднайшла своє втілення і в міжнародних договорах. Зокрема у ст. 300 Конвенції ООН з морського права, що передбачає наступне:

Стаття 300 – Добросовісність і зловживання правами:

Держави повинні добросовісно виконувати свої зобов'язання за цією Конвенцією та повинні утримуватися від зловживання правами, передбаченими цією Конвенцією [12, с. 135].

Відповідно, заборона зловживання закріплена в багатьох джерелах міжнародного права, зокрема, як у силу прямих положень міжнародних договорів, так і в формі загальних принципів права й міжнародно правових звичаїв [10, с. 392-395].

В межах української правової системи заборона зловживання правом закріплена у ст. 17 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, у частині особистих немайнових прав, що гарантовані Конвенцією та її протоколами [13], а також у ЦК України в ч. 3 ст. 13 та ч.3 ст. 16 [14]. Тобто в українській

правовій системі охоплено, як заборону вчинення *aemulatio*, тобто *зловмисних дій*, що передбачена у ч. 3 ст. 13 ЦК України, так і *exceptio doli generalis*, що передбачає відмову у захисті прав позивача у випадку зловживання правом, що закріплена у ч. 3 ст. 16 ЦК України.

Слід зазначити, що континентальній правовій системі притаманний структурований правовий дискурс, що має два етапи визначення змісту права: спершу проголошується абсолютне право, а потім з'являються уточнення, які обмежують сферу дії та способи реалізації цього права [15, с. 952]. Можемо зробити висновок, що у країнах континентального права таку «обмежувальну» функцію виконують **межі здійснення цивільних прав**.

Загальна норма про межі здійснення цивільних прав в правовій системі України закріплена у ст. 13 ЦК України. Вона має за свою мету узгодити здійснення особою своїх прав з інтересами інших осіб та суспільства загалом [16, с. 119].

При цьому слід відмежовувати межі здійснення прав від інших концепцій у національному законодавстві, а саме від:

- Обмеження цивільних прав, що передбачає звуження обсягу та змісту цивільного права, як правило суб'єктами владних повноважень, наприклад накладення арешту на майно, або заборона його відчуження;
- Обтяження цивільних прав, що відповідає правам третіх осіб на предмет цивільного права, що обмежує суб'єкта цивільного права здійснювати своє право, або певні його правомочності, наприклад сервітути, емфітевзис, суперфіцій, права з договорів оренди, найму тощо для права власності [17, с. 6].

Поняття «межа» визначається у словнику української мови як допустима норма чого-небудь дозволеного [18]. Тому обґрунтованим видається визначення меж здійснення суб'єктивного права як сукупність критеріїв, які обмежують обсяг дозволеної особі поведінки, але детально не регламентують різні варіанти здійснення даного права [19, с. 789].

У доктрині цивільного права вважають, що межі здійснення цивільних прав можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Об'єктивні межі окреслюються зовнішніми чинниками. Суб'єктивні межі здійснення цивільного права визначаються самим суб'єктом права у його свідомості [20, с. 193-194]. Відсутність суб'єктивних меж здійснення цивільного права можна вважати деформацією правосвідомості (правовий інфантилізм, правовий негативізм, правовий нігілізм, правовий ідеалізм) [21, с. 140]. Хоча це питання і є важливою проблемою, ми зосередимо увагу на об'єктивних межах здійснення суб'єктивного цивільного права.

Шаповал О.І. стверджує, що межами права конкретної особи є передбачені законом або договором рамки, за якими починаються права іншої особи, спричинюється шкода, або порушуються імперативні норми об'єктивного права, або моральні засади суспільства. У свою чергу межі здійснення права закріпленні виключно у актах цивільного законодавства та договорі [22, с. 200]. Не можемо погодитись з такою позицією, адже за таких умов порушення меж здійснення цивільного права буде тотожним поняттю цивільного правопорушення, що не є доречним, як буде пояснено нижче у цій роботі.

На наш погляд, прийнятною є позиція Кота О.О., який вважає, що межі здійснення цивільних прав можуть визначатися як положеннями договорів і нормами цивільного законодавства, так і принципами цивільного права [23, с. 131]. Їх з вищенаведеної класифікації можемо віднести до об'єктивних меж здійснення цивільного права.

Можливість встановлення меж здійснення цивільних прав у договорі передбачена прямо в ч.1 ст.13 ЦК України. Науковці вказують, що ці обмеження встановлюються за волею сторін на підставі принципу свободи договору [16, с.121].

Окрім того межі здійснення цивільних прав встановленні прямо в актах цивільного законодавства [24, с. 111].

Зокрема найбільш загальні межі встановлені у ст.13 ЦК України:

- особа, здійснюючи свої права, зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб (ч.2 ст.13 ЦК України);
- особа зобов'язана утримуватись від дій, які могли б завдати шкоди навколишньому довкіллю або культурній спадщині (ч.2 ст.13 ЦК України);
- особа зобов'язана здійснювати суб'єктивні права з додержанням моральних засад суспільства (ч.4 ст.13 ЦК України).

Останнім засобом закріпленням меж здійснення цивільних прав є принципи цивільного права. Для встановлення меж здійснення цивільного права найбільшу роль мають принципи добросовісності та, впливаючий з нього, принцип здійснення права відповідно до його мети [16, с. 121].

Однак у доктрині цивільного права існує позиція щодо встановлення меж здійснення цивільного права у неформалізованих принципах може суперечити принципу юридичної визначеності, що є складовою принципу верховенства права [25, с. 72-75]. Крапку у цих дискусіях була поставлено КС України у своєму рішенні від 28 квітня 2021 року № 2-р(П)/2021. КС України надав висновок, що цивільні відносини може бути врегульовано загальними засадами цивільного законодавства, поряд з іншими регуляторами, оскільки регулювання цивільних відносин ґрунтується на концепції невичерпності джерел цивільного права. Це означає, що, в разі відсутності відповідного закону або іншого джерела права, регулювання цивільних відносин здійснюється на загальних засадах цивільного законодавства. Більше того, як зазначає КС України, тлумачення та застосування судами джерел цивільного права у будь-якому разі має ґрунтуватися на таких засадах цивільного законодавства, як справедливість, добросовісність і розумність. Тому встановлення в ч. 3 ст. 13 та ч.3 ст. 16 ЦК України негативних наслідків за порушення принципів цивільного права є достатніми, аби особа розумно припускала їх настання у випадку недотримання цих вимог [26].

Тому можна зробити висновок, що заборона зловживання правом є проявом меж здійснення цивільного права, що встановлюється принципами добросовісності та здійснення права відповідно до його мети.

Приватноправові відносини є динамічною системою, що завжди перебуває у процесі зміни, трансформації та розвитку. Це створює об'єктивні передумови для зловживання правом, оскільки, очевидно, що за таких умов законодавець не встигає забезпечити адекватне і належне правове регулювання суспільних відносин. Причиною ж будь-якого зловживання правом є не співпадіння, протилежність, суперечливість, конфлікт інтересів, як неминучий та закономірний наслідок соціальної неоднорідності суспільства [27, с. 52].

Слід підкреслити, що саме надання особі прав вже створює основу для зловживання. Свобода особи щодо його здійснення породжує можливу сферу зловживань, адже зловживання можливі лише за умов наявності свободи розсуду у індивіда [20, с. 126-128]. У цьому випадку людина реалізує свободу волі людини, котра зумовлює певний її вибір між різними мотивами та, врешті, призводить до певної дії (поведінки) [27, с. 62]. При цьому слід погодитись з Полянським Т.Т., що злом у широкому розумінні є:

погіршення умов існування та розвитку людини чи певної соціальної спільності – насамперед через зниження рівня задоволеності їхніх певних потреб. Тобто внаслідок зменшення доступності чи обсягу різноманітних благ відбуваються обмеження, руйнування чи ліквідація можливостей для задоволення потреб суб'єктів суспільних відносин або ж з'являються перешкоди для їх задоволення [27, с. 165].

Отже, коли особа здійснює свободу своєї волі, що втілюється в діях, то це може завдати зла іншим особам та суспільству. При цьому це є універсальним та об'єктивним явищем, тому принцип заборони зловживання правом, наявний у правових системах багатьох країн та різних галузях права, у тому числі публічно правових, де суб'єкти відносин мають свободу здійснення своїх прав.

У приватному праві термін «зловживання правом» викликає значну увагу та активні наукові дискусії. Основним чинником такого інтересу є те, що «зловживання правом» лише побіжно згадується у ст. 13 і ч. 3 ст. 16 ЦК України. Законодавець обмежується лаконічним врегулюванням цього інституту, не надаючи чіткого визначення цьому поняттю та не окреслюючи взаємозв'язок з іншими інститутами цивільного права [28, с.165]. Звертаємо увагу, що зазначені

норми мають різну правову природу, як зазначалось вище. Ч. 3 ст. 13 ЦК України має за мету запобігти саме зловмисним діям осіб у приватноправових відносинах (*aemulatio*). У свою чергу ч.3 ст. 16 ЦК України забороняє недобросовісно використовувати механізм захисту цивільних прав та інтересів (*exceptio doli generalis*).

Однак у приватноправових відносинах, що ґрунтуються на диспозитивному методі правового регулювання, предметом зловживань можуть бути не тільки суб'єктивні права, а й інший приватно-правовий інструментарій. У постанові від 7 лютого 2024 року у справі № 464/7832/21 ВС зазначив, що:

зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що: особа (особи) «використовувала/використовували право на зло»; наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб (негативні наслідки являють собою певний стан, до якого потрапляють інші суб'єкти, чії права безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає; цей стан не задовольняє інших суб'єктів; для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов; настання цих фактів/умов безпосередньо залежить від дій іншої особи; інша особа може перебувати у конкретних правовідносинах з цими особами, які «потерпають» від зловживання нею правом, або не перебувають); враховується правовий статус особи /осіб (особа перебуває у правовідносинах і як їх учасник має уявлення не лише про обсяг своїх прав, а і про обсяг прав інших учасників цих правовідносин та порядок їх набуття та здійснення; особа не вперше перебуває у цих правовідносинах або ці правовідносини є тривалими, або вона є учасником й інших аналогічних правовідносин)[29]

Слід зазначити, що існуючі наукові дискусії щодо зловживання правом іноді набирають радикальних форм. Так, Плянйоль М. вважав, що дія не може бути водночас правомірною і неправомірною; інакше кажучи, дія втрачає характер здійснення суб'єктивного права, щойно вона набуває ознак зловживання. Відтак він критикував саму назву «зловживання правом», як порожню словесну суперечність. Однак, як правильно зазначив Геттідж Х.С., у континентальній правовій системі заборона зловживання правом отримала статус терміну мистецтва (*term of art*), що точно окреслює відповідне юридичне явище. Термін «зловживання правом» є доречним, оскільки він підкреслює фундаментальне положення, що право не повинне допускати здійснення суб'єктивного права з метою, яка суперечить фундаментальним засадам співжиття у суспільстві [5, с.24-25].

Кот О.О. критикував зазначені позиції, ґрунтуючись на думці про спотворенні такою позицією категорії суб'єктивного права, тому що йому приписувався суб'єктивний, вольовий компонент. Такий підхід на його думку перетворював суб'єктивне цивільне право з універсальної категорії на індивідуальну [30, с. 32]. З іншого боку, критикував такі погляди Карнаух Б.П., який вказував на відірваність прискіпливого термінологічного аналізу, який заснований на суворих правилах формальної логіки від реального світу. Це обумовлено тим, що нормативні акти складаються природною мовою, яка об'єктивно виникає з суспільних відносин, та сама по собі є цілою системою з низкою неузгодженостей. Тому використання такого інструменту для написання актів не може врахувати усі можливі конфлікти та суперечності [31, с. 20].

Це таке розуміння доцільності використання терміну «зловживання правом» підкреслено і ВП ВС у постанові від 7 вересня 2022 у справі № 910/16579/20, де зазначено, що:

Формулювання "зловживання правом" передбачає у собі певну суперечність. Так, особа, яка користується власним правом, має дозвіл на певну поведінку, а якщо її дія не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права (дія без права). Такі випадки трапляються, якщо особа діє недобросовісно, всупереч меті наданого їй права[32].

Попри сформовану однозначну позицію щодо обґрунтованості запровадження у законодавство України концепції зловживання правом, розуміння природи цього інституту права досі залишається дискусійною [30, с. 35].

Для розуміння концепції зловживання цивільним правом слід співвідносити його з здійсненням суб'єктивного цивільного права. Здійснення суб'єктивного права є його нормальною формою існування. У свою чергу право вживають для якоїсь іншої мети ніж його здійснення. Тому особа, що має цивільне право може його здійснювати, тоді право перебуває у нормальному режимі, або ж зловживати ним, або як назвала ці дії Спасибо-Фатєєва І.В. здійснювати право у «аномальному режимі», що означає порушення цими діями загальноприйнятого принципу добросовісності [28, с. 165-166].

Водночас віднаходження межі, коли здійснення права переростає у зловживання ним, є доволі складною. Вона має встановлюватись судом у кожній конкретній справі зважаючи на суб'єктивну сторону поведінки уповноваженої особи. Саме мета поведінки є визначальною. Зловживання наявне, коли особа використовує своє право, порушуючи визначену мету, яка обґрунтовує визнання цього права, або використовує його так, що спосіб використання стає явно непропорційним до зазначеної мети [31, с. 22].

Геттідж Х.С. пропонує паралельно застосовувати два критерії. Перший критерій суб'єктивний, що ґрунтується на намірі завдати шкоди (*animus vicini nocendi*), який, відповідно, і стає ознакою зловживання правом. Однак застосувати його на практиці видається надзвичайно складно. Другим критерієм є об'єктивний, який полягає в тому, що наявність *animus vicini nocendi* можна дослідити з загальних обставин зокрема, мотивів вчинку, його наслідків [5, с. 25-26].

ВС у своїй практиці визначає, що ціла низка принципів цивільного права, як галузі, та здійснення суб'єктивних прав, як окремого інституту, визначають межі, коли звичайне здійснення цивільних прав переростає у зловживання ними. Зокрема серед таких принципів є юридична рівність учасників цивільних правовідносин, принципи пропорційності, еквівалентності, справедливості під час реалізації суб'єктивних цивільних прав і виконання юридичних обов'язків [33].

Однак слід відзначити, що саме принцип добросовісності при здійсненні цивільного права ВС визначає головним чинником при встановленні межі здійснення суб'єктивного цивільного права, яка визначає його перетворення на зловживання цивільним правом [34].

Більше того, це було підтверджено у науковому висновку члена Науково-консультативної ради при ВС Спасибо-Фатєєвої І.В., який ВС використав для мотивування свого рішення у постанові у справі № 910/7547/17 від 7 грудня 2018 року [35].

Одночасно з цим ВС доволі специфічно інтерпретує зміст поняття «добросовісності», що пов'язується з безневинністю поведінки особи при

здійсненні нею цивільного права, а відповідно поведінка у порушення вимог «добросовісності» з винною поведінкою особи. Таким чином ВС визначає вину, як ознаку зловживання правом, що відповідно до його тлумачення є порушенням цього принципу [36]. Така позиція прямо суперечить оглянутій вище у цьому дослідженні позиції Кота О.О, оскільки приписує зловживанню праву обов'язковий суб'єктивний елемент [30, с. 32].

ВС для відмежування здійснення особою свого права від зловживання ним використовує наступний тест:

76.5. Зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що:

- особа (особи) "використовувала/використовували право на зло";
- наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб (негативні наслідки являють собою певний стан, до якого потрапляють інші суб'єкти, чиї права безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає; цей стан не задовольняє інших суб'єктів; для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов; настання цих фактів/умов безпосередньо залежить від дій іншої особи; інша особа може перебувати у конкретних правовідносинах з цими особами, які "потерпають" від зловживання нею правом, або не перебувають);
- враховується правовий статус особи /осіб (особа перебуває у правовідносинах і як їх учасник має уявлення не лише про обсяг своїх прав, а і про обсяг прав інших учасників цих правовідносин та порядок їх набуття та здійснення; особа не вперше перебуває у цих правовідносинах або ці правовідносини є тривалими, або вона є учасником й інших аналогічних правовідносин) [37].

Цей тест схоже є дослівним переказом тесту, що був запропонований Спасибо-Фатєєвою І. В. у своїй статті «Зловживання правом: ще один погляд на сутність & пропозиція тестів для виявлення» [28, с. 168-169]. Це свідчить про сприйняття у правозастосовній діяльності наукових позицій.

Одночасно з цим слід дуже чітко відмежовувати зловживання правом від поняття делікту, адже у доктрині цивільного права існує позиція, що зловживання правом є особливою категорією деліктів [38, с. 252]. В обґрунтування цієї позиції науковці наводять аргументи щодо аналогічного складу правовідносин, що виникають із зловживання правом та правовідносин у зв'язку з вчиненням делікту. Суб'єктами у цьому випадку є особа, яка володіє правом, та особа, чиї права могли

б бути порушені через зловживання цим правом. Об'єктом можуть служити матеріальні чи нематеріальні блага, яким можуть завдати шкоди внаслідок зловживання правом. Зміст таких правовідносин, що виникають внаслідок зловживання суб'єктивним цивільним правом, а також у деліктних правовідносинах, включає в себе право постраждалого на компенсацію шкоди та відповідний цьому праву обов'язок особи, яка її завдала [30, с. 39]. Одночасно з цим, ми не можемо погодитись з такою позицією.

Аналізувати делікт, як підставу виникнення деліктних відносин, слід з точки зору сукупності його чотирьох елементів: шкоди, протиправності дій, причинного зв'язку між протиправними діями і заподіяною шкодою та провиною [39, с. 19].

Зловживання права при аналізі на відповідність цим елементам не може бути визнаним деліктом.

Першим елементом є шкода, однак у доктрині зазначають, що шкода не є обов'язковим елементом, аби поведінка особи переросла у зловживання правом [40, с. 95]. Зловживання правом може лише створити загрозу заподіяння такої шкоди. Більше того, шкода у розумінні §1 гл. 82 ЦК України не описує усіх негативних наслідків, що може за собою потягнути зловживання правом, а також не охоплює загрозу їх заподіяння [41, с. 191-192].

Другим елементом делікту є протиправність дії, хоча деякі дослідники визнають зловживання правом протиправним діянням з огляду на те, що зловживання правом порушує принцип добросовісності, що встановлений у ст. 3 ЦК України [30, с. 39; 42, с. 14].

Деякі вчені поділяють зловживання правом на правомірне та протиправне, тим самим вказуючи на інакшість зловживання права від делікту, який є неправомірним завжди [41, с. 187].

Найбільш обґрунтованою видається думка про те, що при зловживанні правом уповноважена особа не переходить межі встановлені законом, а отже ці дії не можуть вважатись правопорушенням та підставою цивільно-правової відповідальності [31, с. 26; 43, с.30].

Третім елементом є вина, обов'язковість якої є дискусійною для кваліфікації поведінки особи як зловживання правом [30, с. 40]. Хоча науковцями визнається той факт, що наявність вини є обов'язковим елементом для шикани, тобто дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі [41, с. 192], однак буквальне тлумачення ст. 13 ЦК України дає підстави вважати, що вина чи намір не є обов'язковою ознакою для констатації наявності зловживання правом у інших його формах [30, с. 40].

Останнім елементом делікту є причинний зв'язок між діями особи та шкодою, що заподіяна нею. Виходячи з того, що шкода сама по собі не є необхідним елементом зловживання правом [30, с. 39], то і причинний зв'язок також не може вважатись обов'язковим елементом зловживання правом.

Проаналізовані вище елементи цивільного правопорушення дають можливість однозначно стверджувати, що зловживання правом не може вважатись деліктом. Одночасно з цим зловживання не може вважатись звичайним здійсненням права.

Тому ми вважаємо найбільш прийнятною думку Резнікова В.В, яка відносить зловживання правом до окремого виду правової поведінки [43, с. 30]. Слушною також є думка з цього приводу Спасибо-Фатєєвої І.В., що якщо дії особи можна підвести під делікт - це не зловживання правом. І навпаки - зловживання правом врешті-решт можна підвести під делікт за аналогією [28, с.168-169].

Тому, хочемо звернути увагу на спірність визначення зловживання правом у постанові ВП ВС від 7 вересня 2022 року у справі № 910/16579/20:

Зловживання правом - це особливий тип правопорушення, яке вчиняється правомочною особою при здійсненні нею належного їй права, пов'язаний з використанням недозволених конкретних форм у межах дозволеного їй законом загального типу поведінки.[32]

Таке визначення ВП ВС береться до уваги у численних постановках ВС [44, 45, 46, 47].

Такий підхід до визначення зловживання правом дійсно наявний у науковій літературі [48, с. 113]. Однак, слід зазначити, що таке визначення прямо суперечить вже згаданому висновку у рішенні КС України від 28 квітня 2021 року № 2-р(П)/2021, де було зазначено, що ч.3 ст.13 ЦК України,

яка закріплює принцип заборони зловживання цивільним правом, не визначає дій особи як правопорушення [26].

Одночасно з цим розуміння відмінної природи зловживання права від проаналізованих понять, досі залишається проблемою визначення поняття зловживання правом.

У ході наукової розвідки були систематизовані визначення зловживання правом, що були відображенні у **Додатку № 2**.

Не дивлячись на таку кількість намагань визначити зловживання правом, більш прийнятною здається думка, яка заснована на призначенні концепції заборони зловживання правом. Її призначення полягає у тому, аби надати можливість встановити захист від, на перший погляд, правомірних дій уповноваженої особи під час здійснення нею свого цивільного права. При цьому сам зміст права відповідає титулу уповноваженої особи, і лише безпосередньо форма його здійснення є такою, що порушує принципи добросовісності та вимогу здійснення права відповідно до його призначення [49, с. 120].

Щодо цього, обґрунтованою видається думка Карнауха Б.П., що встановлення меж нормального здійснення права здійснюється судом, з врахуванням мети для якої особа наділяється цивільним правом. Оскільки зловживання відбувається, коли особа використовує право проти його призначення, або в непропорційний спосіб, то концепція «зловживання правом» повинна бути гнучкою для врахування фактів кожної справи та різноманітних приватноправових відносин. Введення чіткої дефініції «зловживання правом» в законодавство визнається не лише важким, але й згубним через неможливість врахування всіх чинників, які впливають на визначення межі нормального здійснення права у кожному випадку [31, с. 22-23].

З огляду на цю думку, найбільш обґрунтованим видається визначення запропоноване Карнаухом Б.П.:

Зловживання правом - це така дія, яка виходить за межі суб'єктивного цивільного права у «місці», де межі права не є чіткими, тобто там, де законом не передбачено прямої заборони на вчинення відповідної дії [31, с. 22].

Оскільки таке визначення зловживання правом окреслює лише його правову природу, не надаючи ніяких змістовних вказівок для суб'єкта визначення меж, тим самим забезпечуючи свободу розсуду у кожному окремому випадку.

Наразі ВС паралельно до вже критикованого визначення, у постанові ВП ВС від 7 вересня 2022 року у справі № 910/16579/20, як особливого типу правопорушення, використовує наступне пояснення природи зловживання правом:

Сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права [50]

Такий широкий підхід до визначення права, має значні переваги, більше того він не містить суперечностей з рішенням КС України, тому вважаємо його більш прийнятним.

Враховуючи, що будь-яке поняття можливо окреслити сукупністю ознак [51, с. 22], важливо зазначити, що як в цивілістичній доктрині, так і в загальнотеоретичних працях, були численні спроби визначити чіткий перелік ознак зловживання правом. Всі сукупності ознак, що були встановлені у ході цього дослідження систематизовано у **Додатку № 3**.

Хоча ми можемо стверджувати, що єдиний загальновизнаний перелік ознак зловживання правом може обмежити дискреційні повноваження суду при застосуванні цього інституту, негативно вплинувши на ефективність регулювання суспільних відносин. Тому вважаємо найбільш підходящим підходом до визначення ознак зловживання правом, що запропоноване Карнаухом Б.П.:

- (а) виходить за межі змісту суб'єктивного цивільного права, але при цьому
- (б) не порушує прямих заборон, установлених законодавством [31, с. 25-26].

Одночасно з цим така невизначеність інституту зловживання правом не означає, що він існує незалежно від інших інститутів цивільного права. Для характеристики дій особи та встановлення негативних наслідків, будуть застосовуватись норми інших інститутів цивільного права, відповідно до того у

договірних чи позадоговірних відносинах перебувають уповноважена особа та особа, якій завдано шкоду внаслідок поведінки уповноваженої особи [41, с. 196].

Зловживання своїм правом різниться від звичайного правопорушення й тим, що наслідком його зазвичай не є позбавлення особи прав, а лише відмова визнати її права на те, що вона намагалася здобути через зловживання [31, с. 25-26]. У зв'язку з цим наслідками зловживанням правом можуть слугувати визнання правочинів недійсними, припинення використання права без його позбавлення і відмова в захисті права [41, с. 198].

1.2. Форми та класифікація зловживання цивільним правом

Наразі у літературі не наведено вичерпної класифікації зловживань цивільними правами. Це пояснюється тим, що вчені, що досліджували це явище, й не ставили собі за мету створити таку класифікацію, пояснюючи це тим, що створення такої класифікації не буде мати великого практичного значення [38, с. 253]. Однак практичне значення має класифікація зловживання правом як загально правової категорії, зокрема у постанові ВС від 03 червня 2020 року у справі № 318/89/18 зазначається, наступне:

потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами. Вказані правові конструкції відрізняються як по суті, так і за правовими наслідками щодо їх застосування судом. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов, чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема, відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові [52].

Ці поняття хоч є схожими за змістом, однак ґрунтуються на різних правових основах. Тоді як зловживання цивільним правом є заборонаю на порушення принципів цивільного права при здійсненні суб'єктивного права, зловживання процесуальними правами чітко встановленні у відповідних процесуальних кодексах.

Відмінність у зловживанні матеріальним та процесуальним правом наявна також у міжнародному праві. Зокрема, Джунгам Н. і Тангіріфімарн А., коментуючи відмінність між зловживанням правом (*abuse of rights*) та зловживання процесуальним правом (*abuse of procedure*), зазначили, що:

існує розрізнення між зловживанням правом і зловживанням процесом. Хоча їхня основна ідея може бути спільною, правові наслідки цих явищ можуть відрізнятися. Усі випадки зловживання процесуальними правами, як правило, є проявами зловживання суб'єктивним правом. Водночас не кожне зловживання правом обов'язково становить зловживання процесом - оскільки зловживання правом може мати як матеріально-правовий, так і процесуальний характер. Отже, зловживання процесуальними правами є лише окремим випадком ширшої доктрини заборони зловживання правом. Це один з видів зловживання правом. Такі процесуальні зловживання не лише перешкоджають реалізації процесуальних прав іншою стороною спору, але й ускладнюють здійснення судовими органами функцій зі збирання доказів [53, с. 12].

Таким чином, зловживання матеріальним правом та процесуальним є зловживанням правом у загальнотеоретичному розумінні, однак знаходяться у відношенні співпорядкування.

Одночасно з тим, наразі існують класифікації зловживання суб'єктивними правами за різними критеріями. Вони були систематизовані в **Додатку № 4**.

У літературі розмежовують поняття категорії форми та види зловживання цивільним правом.

Форми зловживання правом розцінюються, як сукупність внутрішніх та зовнішніх ознак, що у своїй єдності визначають зміст зловживання правом у певних ситуаціях [40, с. 93]. Одночасно з тим види зловживанням правом розцінюються в науковій літературі, як похідна від поділу зловживання цивільним правом за певними критеріями [38, с. 252-253].

Аналізуючи законодавчі положення щодо зловживання правом, варто зазначити, що не всі з цих критеріїв враховані законодавцем при формуванні ч.3 ст.13 ЦК України, що призвело до широкої наукової дискусії щодо наявних форм зловживання цивільним правом [40, с. 94].

У науковій літературі обґрунтовується підхід важливості визначення намірів уповноваженої особи при здійсненні права та аналізі зовнішніх проявів такого здійснення, що оцінюються з точки морально-етичних норм та принципів добросовісності та розумності, самою уповноваженою особою. Саме такі критерії зазначені як визначальні для відмежування форм зловживання правом [40, с. 95].

Виходячи з таких критеріїв, частина науковців ототожнюють зловживання правом з шиканою, яка означає зловживання правом з єдиним наміром уповноваженої особи заподіяти шкоду іншій особі [40, с. 94; 54, с. 140]. Така наукова позиція може бути обґрунтована тим, що зловживання правом у форми шикани дійсно є єдиною відомою формою зловживання правом у деяких країнах континентальної правової системи, наприклад в Німеччині [55, с. 1026, 1029].

Однак з буквального тлумачення ч.3 ст.13 ЦК України стає очевидним, що законодавець чітко розмежовує шикану та інші форми здійснення зловживання правом [54, с. 140]. Досить цікавими є позиції Губар О. щодо визначення наступного переліку форм зловживання правом:

а) шикана - дія особи з єдиним наміром, тобто з прямим умислом, заподіяти шкоду іншій особі; б) використання особою своїх цивільних прав з метою обмеження конкуренції; в) зловживання домінуючим становищем на ринку, тобто створення монополістами сприятливих для себе умов на шкоду своїм контрагентам або споживачам; г) будь-які інші форми зловживання правом, які не підпадають під класифікацію перших трьох випадків [40, с. 94].

Однак, визначення таких форм зловживання правом, як використання особою своїх цивільних прав з метою обмеження конкуренції та зловживання домінуючим становищем на ринку, зазнають значної критики серед науковців з огляду на те, що вони порушують критерій поділу у вигляді намірів особи при зловживанні правом. Більше того, вони є правопорушеннями, що прямо передбаченні у галузевих законодавчих актах [41, с.190].

У національній доктрині приватного права прийнято виділяти такі форми зловживання цивільним правом:

- Зловживання правом з наміром завдати шкоди іншій особі;

- Зловживання правом, у якому завдання шкоди іншій особі не є виключною метою. [31, с. 25]

Ми не можемо погодитись з такою дихотомією при визначенні форм зловживання цивільним правом. У зазначеному поділі суб'єктивний критерій поставлений в основу. Однак при зловживанні правом особа, окрім наміру завдати шкоду іншій особі, може мати іншу мотивацію. Зокрема, науковці визначають наступні можливі характеристики ставлення уповноваженої особи щодо своєї поведінки:

- з метою завдати шкоду іншій особі [38, с. 252];
- зловживання цивільним правом без наміру завдати шкоди, але за фактичного заподіяння такої [41, с. 194];
- з метою набуття власної вигоди [56, с. 5].

Більше того, ми не можемо погодитись з тим, що суб'єктивний критерій покладений в основу визначення форм зловживання правом. Слід наголосити на тому, що форма зловживання правом є комплексним поняттям та має включати як суб'єктивні, так і об'єктивні елементи.

У цьому контексті слушною видається позиція, запропонована Куето-Руа Х.. Він, проаналізувавши практику застосування заборони зловживання правом у різних юрисдикціях, виділив чотири основні форми зловживання цивільним правом:

- Здійснення права з наміром завдати шкоди;
- Здійснення права без будь-якого легітимного та серйозного інтересу;
- Здійснення права всупереч *bonos mores* (належним звичаям), моральним нормам або принципам добросовісності;
- Здійснення права всупереч цілям, задля досягнення яких право було надано [57, с. 985-1000].

Зазначене визначення можливих форм зловживання правом видається нам найбільш доцільним з огляду на охоплення ним як суб'єктивних, так і об'єктивних ознак можливих зловживань.

1.3. Реалізація принципу заборони зловживання правом у різних юрисдикціях.

Зловживання правом як загальний принцип права можна знайти у багатьох національних системах права. Як зазначалось вище, більшу поширеність заборона зловживання правом знайшла в країнах континентальної правової сім'ї. Однак функціональні відповідники принципу заборони зловживання цивільним правом можемо знайти як в системах загального права, так і в мусульманських правових державах.

Хочемо зосередити свою увагу в цьому підрозділі на закріпленні принципу зловживання цивільним правом у системах континентального та загального права, підкреслити різний дискурс розуміння суб'єктивного цивільного права у межах двох правових систем.

У країнах континентального права, заборона зловживання правом є загальновизнаним принципом цивільного права [5, с. 31]. Однак нормативне закріплення цього принципу, та його застосування можуть доволі сильно відрізнитись [10, с. 392]. Можемо виділити три основні підходи до закріплення заборони цивільним правом у континентальних правових системах.

По-перше, країни, що не закріпили заборону зловживання цивільним правом прямо у законодавстві, але цей принцип застосовується у правозастосуванні на підставі загальних положень цивільного законодавства. Яскравим прикладом такого закріплення заборони зловживання цивільним правом є Франція.

У французькій правовій системі заборона зловживання цивільним правом є результатом судової практики та правової доктрини. Нормативною основою для застосування заборони зловживання цивільним правом слугують ст. 1382 та 1383 Французького цивільного кодексу, що передбачають наступні положення:

Стаття 1382

Будь-який вчинок людини, що завдає шкоди іншій особі, зобов'язує того, з чієї вини вона сталася, відшкодувати її.

Стаття 1383

Кожен несе відповідальність за шкоду, яку він заподіяв не лише своїми діями, але й своєю недбалістю або необережністю [58].

Хоча ці положення на перший погляд встановлюють основи інституту деліктної відповідальності, й суто лінгвістично прямо не містить згадки про зловживання правом, французькі суди використовували досить широкі формулювання цих статей для застосування принципу заборони зловживання цивільним правом та поширення його дії на різні сфери цивільного права Франції [55, с. 1015, 1019-1020].

Історично необхідність застосовувати зловживання правом виникла через неврегульованість здійснення права власності на об'єкти нерухомості, коли власники здійснювали дії на своїй землі виключно з метою завдати шкоди своїм сусідам. Тому суди стали використовувати зловживання правом для адресування таких випадків. Найвизначнішою справою для започаткування доктрини заборони зловживання цивільним правом у французькій правовій системі є рішення Апеляційного суду Кольмара від 2 березня 1855 року. У ньому суд постановив, що власник будинку не має права зводити фальшиву димарну трубу на даху лише з метою перекрити огляд своєму сусіду. Суд зазначив, що хоча:

[3]а загальним правилом, право власності є певною мірою абсолютним і дозволяє власнику користуватись об'єктом і навіть зловживати ним, однак реалізація цього права, як і будь-якого іншого, має обмежуватись досягненням серйозного й законного інтересу [...] а принципи моралі та справедливості суперечать правосуддю, яке би схвалювало дії, натхненні зловмисністю та вчинені під впливом злих намірів, не виправдані жодною особистою користю і такі, що завдають тяжкої шкоди іншій особі. [процитовано з Куето-Руа Х] [57, с 997].

Вищезгадана справа демонструє класичну форму зловживання правом, що має ознаки зловживання правом, коли носій права здійснює його зловмисно, без жодної іншої мети, окрім як завдати шкоди іншій особі [59, с 13].

Однак, зарекомендувавши себе, як ефективний засіб дисциплінувати учасників цивільно-правових відносин, він став широко застосовуватись судами. Французькі суди встановлюють факт зловживання правом, якщо право здійснюється: з метою завдати шкоди іншій особі; недобросовісно; необґрунтовано (нераціонально); або всупереч його соціальному призначенню. Водночас зазначені

положення застосовуються у максимально широкому спектрі справ. Хоча спочатку заборона зловживання цивільним правом розповсюджувалась лише на здійснення речових прав, суди також почали застосовувати її і до певних договірних, сімейних відносин, та навіть процесуальних зловживань [1, с. 16].

Однак, проблемою такого правового регулювання є неможливість застосовувати заборону зловживання правом на підставі ст. 1382 та 1383 Французького цивільного кодексу до відносин, які впливають з договірних зобов'язань. Хоча концепція, як зазначалось вище, може застосовуватись до здійснення прав, пов'язаних із договорами, але таких, що не впливають безпосередньо з самого договору, наприклад, права відмовитися від укладення договору [1, с. 22].

По-друге, є країни, які закріплюють у своєму законодавстві чіткі форми зловживання цивільним правом. Німецька правова система акцептувала цей підхід. Судові рішення відіграли другорядну роль у розвитку заборони зловживання цивільним правом. Основну роль в забороні зловживання правом відіграють положення цивільного законодавства. Існує лише одна ст. 226 Німецького цивільного кодексу, яка стосується безпосередньо заборони зловживання правом [5, с. 36-37]:

Стаття 226

Заборона шикани

Здійснення права не допускається, якщо його єдиною можливою метою є завдання шкоди іншій особі[60].

Аналіз ст. 226 Німецького цивільного кодексу дає можливість зробити висновки, вона застосовується лише в тих випадках, коли право було здійснене особою виключно з метою завдати шкоди іншій особі. Однак, на практиці виникають проблеми з неможливістю довести усю сукупність обставин, що об'єктивно вказували на виключно злий умисел щодо спричинення шкоди іншій особі під час здійснення права. Це пояснюється тим, що особа, що зловживає правом може виправдати свої дії іншим мотивом, що доповнював її намір завдати шкоду іншій особі. Отже, можна зробити висновок, що зазначений інститут у праві

Німеччини має обмежену дію через вузьке формулювання законодавчої заборони зловживання правом, високий поріг доказування обставин, що є підставою для його застосування [55, с. 1029].

Відсутність ефективного регулювання заборони зловживання цивільним правом призвів до ситуації, коли суди звертаються до інших більш гнучких інститутів права, аби запобігати зловживанням цивільним правом у цивільних правовідносинах [5, с. 37].

Першим таким інститутом є заборона дій, що суперечать добрим звичаям (*contra bonos mores*), закріплена у ст. 138, 826 Цивільного кодексу Німеччини [57, с. 995]:

Стаття 826

Умисне заподіяння шкоди у спосіб, що суперечить загальноприйнятим моральним нормам

Особа, яка умисно завдає шкоди іншій особі у спосіб, що суперечить загальноприйнятим нормам пристойності, зобов'язана відшкодувати завдану шкоду [60].

Суди використовують саме це положення, аби адресувати зловживання цивільним правом. Зокрема, німецькі суди визнавали наявність зловживання цивільним правом на підставі цієї статті, коли особа: не враховує права та інтереси інших осіб при здійсненні права; здійснює право, що набуто внаслідок порушення закону або недобросовісно; здійснює право у спосіб, що суперечить попередній поведінці цієї особи; та здійснює право з метою завдання шкоди іншій особі [55, с. 1027-1028].

Другим таким інститутом є вимога, щоб сторони діяли відповідно до принципу добросовісності (*Treu und Glauben*), що закріплений ст. 157 і 242 Цивільного кодексу Німеччини [5, с. 38-39]. Зокрема ст. 242 передбачає:

Стаття 242

Виконання в умовах добросовісності

Зобов'язана особа повинна виконувати своє зобов'язання відповідно до вимог добросовісності, з урахуванням звичаїв обігу[60].”

Тобто, якщо діяння особи не підпадає ні під дію ст. 226, ні ст. 826 Цивільного кодексу Німеччини, але все одно становить зловживання суддя може застосувати

наслідки, що передбаченні у ст. 242, визнавши що особа, не здійснюючи свої права своєчасно та належним чином, може втратити їх на підставі заборони зловживання правом [7, с. 41]. Існують позиції, що саме ст. 242 закріплює заборону зловживання цивільним правом, з огляду на обмеженість впливу ст. 226 на суспільні відносини [61, с. 24].

По-третє, країни, які прямо закріпили заборону зловживання цивільним правом у цивільному законодавстві, не обмежуючи можливі форми зловживань. Такими країнами є Швейцарія та Україна.

Принцип заборони зловживання цивільним правом прямо включений в загальні положення Цивільного кодексу Швейцарії, що свідчить про важливість цього інституту у правовій системі та розповсюдження його дії на усі сфери приватного права. На відміну від попередніх країн, швейцарський підхід, як і український, полягає у прямій забороні зловживання цивільним правом. Зокрема у ст. 2 Цивільного кодексу Швейцарії передбачено:

I. Діяти добросовісно

Стаття 2

1.Кожна особа повинна діяти добросовісно при здійсненні своїх прав і виконанні своїх обов'язків.

2.Очевидне зловживання правом не захищається законом[62]

Таким чином, законодавче регулювання у Швейцарії спрямоване у тому числі й на активні дії кредитора під час зловживання правом на захист, на відміну від французького підходу, а також не встановлює якихось чітких об'єктивних критеріїв зловживання правом, що робить визначення зловживання правом незалежним від тверджень сторін, надаючи можливість суду оцінити кожен конкретну ситуацію з точки зору норм права, принципів права, норм моралі, та гнучко застосувати концепцію за потреби [55, с.1032].

Ще одним важливим аспектом є те, що швейцарський законодавець закріпив тісний зв'язок зловживання правом з принципом добросовісності при здійсненні особою належних прав. Тому серед науковців панує думка, що зловживання правом в швейцарській правовій системі є радше проявом принципу добросовісності, ніж

окремим інститутом. Його порівнюють з коментованою вище ст. 242 Цивільного кодексу Німеччини [61, с. 51–52].

Ґрунтовне тлумачення цього принципу надав Федеральний Верховний Суд Швейцарії, що зазначив наступне:

Протягом тривалого часу швейцарські суди визнають у статті 2 Цивільного кодексу «позитивні межі будь-якого здійснення прав».

Основоположна теорія цієї статті ґрунтується на визнанні того, що позитивне законодавство не здатне детально охопити всі спори, які можуть виникнути в людському суспільстві, і так само неможливо заздалегідь їх усі врегулювати.

Якими б не були зусилля законодавця створити правову систему без прогалин, завжди існуюватимуть особливі випадки, у яких суворе застосування формальних приписів призвело б до несправедливості, і суддя не має права цього допустити.

Так трапляється, зокрема, коли індивідуальні права здійснюються всупереч добросовісності.

Пункт 2 статті 2, який позбавляє правового захисту явне зловживання правом, становить необхідне доповнення до обов'язку, передбаченого пунктом 1 тієї ж статті, а саме — завжди діяти добросовісно.

Метою цього положення є обмежити або навіть скасувати формальну чинність позитивних норм, коли суд вважає це необхідним в інтересах матеріальної справедливості.

Отже, застосування статті 2 має поширюватися на всю сферу дії Цивільного кодексу, а також Кодексу зобов'язань.

Це впливає як із її розташування в системі кодексу, так і відповідає звичному її опису як *exceptio doli generalis*. [процитовано у Болгар] [55, с. 1034]

З цього тлумачення можемо зробити висновки, що, як і в правовій системі України, заборона зловживання правом у Швейцарії нерозривно пов'язана з принципом заборони цивільним правом, однак швейцарське право визнає лише зловживання *exceptio doli generalis*, тоді як українське право також містить положення про заборону *aemulatio*.

Щодо правових систем континентального права, то, як зазначалось вище, існує загальноприйнята думка, як серед суддів, так і серед науковців, що загальна система права не може мати заборону зловживання, як один з своїх принципів [57, с. 967]. Це здебільшого зумовлюється двома факторами.

По-перше, практичний характер загального права, що ґрунтується на системі судових прецедентів, що у тому числі приймаються за участю присяжних у цивільних процесах. Запровадження загального інституту зловживання може призвести до непередбачуваних наслідків[5, с. 23], оскільки, як зазначив лорд Аткін у справі *Donoghue v. Stevenson*:

Дії чи бездіяльність, які будь-який моральний кодекс засудив би, не можуть у реальному світі автоматично надавати право кожному постраждалому вимагати відшкодування [63].

По-друге, як зазначалось вище, континентальним правовим системам притаманний структурований правовий дискурс, що має два етапи: спершу проголошується абсолютна норма, а потім з'являються уточнення, які обмежують сферу дії цієї, здавалося б, вирішальної норми. У свою чергу загальне право акцептує плоский правовий дискурс, який відбувається в один етап, коли застосовується правова норма, що охоплює всі критерії, необхідні для вирішення спору [15, с. 951-952]. Отже, тоді як континентальна система толерантна до встановлення обмежень на здійснення права, правові системи загального права не мають таких інститутів.

Яскравий приклад відкидання заборони зловживання цивільним правом втілено у позиції лорда Макнагтемом у рішенні у справі *Mayor of Bradford v. Pickles*. У цій справі відповідачем був містер Піклз, який перекрив підземний струмок, що протікав під його земельною ділянкою та забезпечував водою ділянку сусіда. Суд відмовив у вимозі позивача припинити зловживання цивільним правом. Лорд Макнагтемом обґрунтував своє рішення наступним:

Він [відповідач] ставить власні інтереси вище за суспільне благо. Він може бути грубим, егоїстичним і жадібним. Його поведінка може здаватися шокуючою для морального філософа. Але де тут зловмисність [malice]? Пан Піклз не має особистої ворожості до мешканців Бредфорда. Він не відчуває неприязні до муніципалітету. [...] Але справжня відповідь на вимогу муніципалітету полягає в тому, що в таких випадках мотиви не мають значення. Оцінюється дія, а не мотив, що за нею стоїть. Якщо дія сама по собі, незалежно від мотиву, призводить лише до шкоди без юридичного порушення, то навіть найбільш осудний мотив не може надати цій шкоді правового значення. [64]

Як правильно зазначив Гаттерідж Х.С., це рішення є очевидним проявом римської максими «*dura lex sed lex*», яка означає, що закон суворий, але це закон [5, с. 22].

Катала П. і Вейр Т., коментуючи рішення у справі *Mayor of Bradford v. Pickles* влучно підмітили про можливість використання принципу заборони зловживання цивільним правом у загальній системі права:

Доктрина зловживання правом є необхідною лише тоді, коли права проголошуються в широких формулюваннях; якщо вони від самого початку супроводжуються застереженнями, то, можливо, вона взагалі не потрібна.

Перший підхід — це французький законодавчий метод; другий — типовий для традиції англійського загального права, яка впливає як на стиль законодавства, так і на його тлумачення.

Якщо право виникає з загального права, то підстава для нього, як правило, — судові рішення, сформульоване у вузьких межах, побіжно (*obiter*) й без юридичної сили, якщо воно виходить за межі розглядуваних обставин.

Англійські закони також докладають усіх зусиль, щоб уникнути створення враження про надання широко сформульованого права, і навіть тоді, коли право безсумнівно надане, судді наголошують, що законодавець водночас імпліцитно його обмежив. [Цитовано Баєром] [10, с. 398]

Не дивлячись на це існують випадки, коли суди країн загальної системи права частково акцептували доктрину заборони зловживання цивільним правом. Наприклад, у справі *Hollywood Silver Fox Farm v. Emmett* суд визнав, що стрілянина з вогнепальної зброї на власній ділянці з єдиною метою залякування лисиць на фермерському господарстві сусіда, є підставою для задоволення позову про шкоду в загальній системі праві (*nuisance*) [65].

Однак, це не призводить до висновку, що заборона зловживання цивільним правом акцептована у країнах загального системи. Проте зло при здійсненні цивільних прав, як зазначалось вище є об'єктивним явищем, що існує у будь-якій правовій системі. Для адресування таких випадків загальне право сформулювало кілька функціональних еквівалентів принципу заборони зловживання цивільним правом.

По-перше, науковці зазначають, що принцип розумності (reasonability) одразу включається в початкову норму, що надає особі право, а тому застосування «зовнішніх» критеріїв для обмеження його здійснення не потрібне[15, с. 3]. Принцип розумності запобігає зловживанням у різних галузях права, слугуючи еквівалентом заборони зловживання цивільним правом[66, с. 149].

Поведінку можна назвати розумною, якщо її можна оцінити як справедливу, чесну або обґрунтовану. Особа, здійснюючи своє право, має бути щирою, стриманою, психічно врівноваженою, розважливою та терпимою до інших. Отже, принцип розумності передбачає певний оціночний стандарт[67].

Наприклад, за допомогою принципу розумності при здійсненні права вдалось запобігти зловживанню у справі *Lumley v. Gye* (1853). У цій справі суд відмовив у задоволенні позову про спонукання до порушення зобов'язань (enticement) на випадки зловмисного (malicious) втручання в договірні відносини між третіми сторонами. Суть справи полягала у тому, що імпресарію одного з лондонських театрів переманив артистку конкуруючого театру діючи з «зловмисним наміром», змусивши артистку порушити свої договірні зобов'язання з іншим театром[68].

Оскільки зловмисний намір *per se* є проявом нерозумності, то зазначена справа демонструє широке трактування англійськими судами зловживань та застосування до них концепції розумності [8, с. 21].

По-друге, у загальному праві є вимога до осіб дотримуватись вимог добросовісності (good faith) при здійсненні своїх прав, що також може вважатись еквівалентом зловживання правом. Одночасно з цим, доволі тяжко визначити зміст поняття добросовісності (good faith) у загальному праві. По суті цей термін є хамелеоном та має оцінюватись у кожній конкретній ситуації [69, с. 69–70].

Яскравим прикладом застосування цього принципу для запобігання зловживанню правом є справи, де особа має дискрецію у здійсненні її права. Так, у справі *Orange & Rockland Utilities, Inc. v. Amerada Hess Corp.* покупець уклав договір на купівлю нафти з продавцем за фіксованою ціною протягом визначеного періоду. Кількість поставленої продукції визначалась у періодичних замовленнях

покупця. Після укладення контракту ринкова ціна на нафту стрімко зросла. Покупець став замовляти непропорційно великі обсяги нафти, у тому числі для перепродажу її третім особам. Продавець відмовився виконувати замовлення покупця в обсязі, що перевищував нормальні обсяги, які замовляв покупець до підняття цін. Покупець подав до суду позов на підставі невиконання продавцем своїх обов'язків, однак продавець захистився у справі про порушення договору, довівши, що замовник діяв у порушення вимог добросовісності («*in bad faith*») [70].

По-третє, правові системи країн з загальною системою права містять численні заборонні норми («*statutory anti-avoidance provisions*»), які докладно регулюють конкретні види правовідносин [20, с. 83]. Наприклад, Стефанчук М. О. звертає увагу на інститут заборони «зловмисності» («*Nuisance*») у речовому праві Англії, що закріплена у ст. 857 Зводу англійського цивільного права [38, с. 253].

Тобто, не дивлячись, відсутність принципу заборони зловживання правом, правові системи цивільного права містять цілу низку функціональних еквівалентів заборони зловживання цивільним правом, як загальних, так і галузевих.

Щодо країн з ісламською правовою системою, то слід зазначити, що заборона зловживання цивільним правом походить від їх релігійних вірувань [4, с. 15-16]. Кодифіковані джерела приватного права у цих країнах також містять норми про заборону зловживання цивільним правом. Наприклад ст. 4, 5 Цивільного кодексу Єгипту передбачають наступне:

Стаття 4

Хто використовує своє право законним чином, той не несе відповідальності за можливу шкоду, яка може виникнути внаслідок цього

Стаття 5

Використання права є незаконним у наступних випадках:

- а) якщо єдиною метою є спричинення шкоди іншому;
- б) якщо інтерес, до якого прагне людина, малозначний і невідповідний з шкодою, яка заподіюється іншому внаслідок цього;
- в) якщо переслідуваний інтерес протизаконний [71].

Схожим чином доктрина заборони зловживання цивільним правом закріплена і в інших цивільних кодексах країн ісламського світу. Водночас важливо, що

заборона зловживання цивільним правом закріплена лише щодо шикани, а інші форми зловживання правом нормативним регулюванням не охоплені нею. Це вказує на обмежену дію принципу зловживання правом на ісламські правові системи [20, с. 92-93].

Отже, інститут заборони зловживання правом є відомим ще з часів Римської Імперії. Однак був як системний інститут з'явився вже в середньовіччі, коли коментаторами на праці римських юристів, що сформувавши загальні заборони вчинення *aemulatio*, тобто зловмисних дій та *exceptio doli generalis*, що передбачає відмову у захисті прав позивача у випадку зловживання цивільним правом. У подальшому він здобув значну поширеність у країнах континентальної правової системи. Окрім того він знайшов свої функціональні відповідники у більшості правових систем світу. В Україні заборона зловживання правом закріплює як заборону вчинення *aemulatio*, що передбачена у ч. 3 ст. 13 ЦК України, так і *exceptio doli generalis*, що закріплена у ч. 3 ст. 16 ЦК України.

Межі здійснення цивільного права є об'єктивно існуючими обмеженнями у здійсненні особою свого цивільного права, що можуть бути закріплені в актах цивільного законодавства, договорі та принципах цивільного права. Зокрема, принципи цивільного права встановлюють межі здійснення суб'єктивного цивільного права через інститут заборони зловживання цивільним правом.

Зловживання є об'єктивним явищем за умов надання особі свободи дії. Суб'єктивне право саме по собі надає свободу дій тому наділенню особи суб'єктивним цивільним правом створює передумови для зловживання правом. Саме тому, зловживання є об'єктивним явищем, що не залежить від обставин навколо. У свою чергу, зловживання цивільним правом становить окремий вид правової поведінки, що відрізняється як від належного здійснення цивільного права, так і від правопорушення. Зловживаючи своїм правом, особа діє у межах встановлених законом, однак порушує вимоги принципів цивільного права. Особливу увагу у відмежуванні здійснення права від зловживання ним відіграють

дотримання особою вимог добросовісності та здійснення права відповідно до його призначення.

Основним призначенням цього інституту є захист осіб від шкоди, що може бути їм завдана внаслідок такого недобросовісного здійснення цивільного права, та дисциплінування учасників цивільних правовідносин при здійсненні ними своїх прав. Заборону зловживання цивільним правом слід визнати практичним проявом встановлення меж здійснення цивільних прав принципами цивільного права. Одночасно з цим його слід відрізнити від підстав цивільної відповідальності, адже застосування цієї доктрини не спричиняє негативних наслідків для особи, що зловживає правом, а лише позбавляє її благ, що були набуті у недобросовісний спосіб.

Законодавство України детально не регламентує інститут зловживання правом. Це спричиняє значні дискусії щодо можливих форм зловживання правом та його практичних проявів. На цьому етапі національна доктрина цивільного права не спромоглась вичерпно надати відповідь на це питання. Однак, з аналізу практики застосування заборони зловживання правом у судах різних юрисдикцій можемо визнати, що найбільш вдалим переліком форм є: здійснення права з наміром завдати шкоди; здійснення права без будь-якого легітимного та серйозного інтересу; здійснення права всупереч *bonos mores* (належним звичаям), моральним нормам або принципам добросовісності; здійснення права всупереч цілям, задля досягнення яких право було надано.

Досліджено закріплення принципу заборони зловживання цивільним правом у правових системах різних країн. Пряме закріплення цього принципу відбулося лише в країнах з континентальною правовою системою. Хоча слід зазначити про відмінність у обсязі та правових наслідках, які передбаченні за зловживання правом у кожній з проаналізованих континентальних правових систем.

Не дивлячись на те, що заборона зловживанням правом не визнається у країнах загального права, вони розробили свої функціональні еквіваленти протидії зловживанням, що ще раз вказує на об'єктивну зумовленість цього явища.

Також заборона зловживання цивільним правом закріплено і в кодексах країн з мусульманською правовою системою. Однак обсяг впливу заборони зловживання правом на правові системи цих країн також є обмеженим.

РОЗДІЛ 2

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАБОРОНИ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБОЮ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ІНТЕРЕСУ

2.1. Загальні засади здійснення права на захист цивільних прав та інтересів у правовій системі України

Як зазначалось вище принцип заборони зловживанням цивільним правом в правовій системі України включає два поняття. Так, забороняється вчинення *aemulatio* («зловмисних дій»), що передбачено у ч. 3 ст. 13 ЦК України, та *exceptio doli generalis*, що передбачає відмову у захисті прав позивача у випадку зловживання цивільним правом, та закріплена у ч. 3 ст. 16 ЦК України. У цьому розділі буде детально проаналізовано втілення *exceptio doli generalis* в українській правовій системі.

Якщо забороні *aemulatio* як в доктрині, так і в підрозділі 1.1. цієї роботи було приділено багато уваги, зокрема, визначено його ознаки та співвідношення з суміжними поняттями, інститут *exceptio doli generalis* залишається поза увагою більшості науковців. Тому у межах цього розділу буде детально проаналізовано саме правову природу інституту *exceptio doli generalis* за правом України.

Будь-яке суб'єктивне цивільне право передбачає можливість підкоряти поведінку інших учасників цивільних правовідносин у межах обсягу цього права, за винятком чітко встановлених законом випадків (наприклад, у випадках здійснення іншими особами самозахисту) [72]. Однак концепція належного здійснення права є нежиттєздатною без реального механізму впливу на поведінку інших осіб з метою забезпечення реалізації такого права. Такий механізм втілений у цивільному законодавстві через надання кожній особі права на захист цивільних прав та інтересів [73, с. 100]. Саме це забезпечує можливість особі здійснювати своє право, незважаючи на волю інших осіб, та, у випадку наявності неправомірних

перешкод, розраховувати на їх усуненням, відновлення порушеного становища, відшкодування шкоди чи визнання відповідного права.

Складним для розуміння є співвідношення захисту цивільного права з самим суб'єктивним цивільним правом. У науковій літературі існують різні підходи до його вирішення. Одні автори сприймають його як один з елементів суб'єктивного цивільного права, інші ж науковці наголошують на тому, що право на захист є окремим самостійним суб'єктивним цивільним правом. Існує також змішана концепція, відповідно до якої співвідношення права на захист з суб'єктивним цивільним правом є мінливим. У відносинах до правопорушення, захист цивільного права є одним з елементів суб'єктивного цивільного права, але у випадку його порушення, воно трансформується у окреме право [49, с.190].

Однак, слід погодитись з Стефанчуком Р.О., який підкреслює, що право на захист слід розглядати не як окреме суб'єктивне цивільне право, а як окрему правомочність у межах відповідного суб'єктивного права, обґрунтовуючи це наступним:

правомочність захисту є єдиною і її зміст складає конкретна поведінка фізичної особи, яка спрямована на захист свого суб'єктивного цивільного права. При цьому варіанти поведінки, як і при реалізації будь-якої іншої правомочності, обирає особа – носій відповідного суб'єктивного цивільного права відповідно до принципу диспозитивності[41, с. 180].

Така позиція узгоджується й з класичним розумінням структури суб'єктивного права у теорії держави та права, де суб'єктивне цивільне право складається з наступних правомочностей:

1) право на власні дії, тобто можливість суб'єкта діяти особисто; 2) право на чужі дії, тобто можливість суб'єкта вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи (вимагання); 3) право на дії уповноважених осіб, тобто можливість звертатися до уповноважених на це суб'єктів заради застосування державного примусу у випадках невиконання зобов'язаною особою своїх обов'язків (домагання)[74, с. 231].

Додатково, попри важливість захисту цивільного права у механізмі цивільно-правового регулювання, наразі доктрина не змогла сформувати єдиний підхід до розуміння цієї концепції. У межах наукової дискусії виділяють три основні підходи до розуміння захисту цивільних прав, а саме як: функції, системи заходів та

системи дій. Важливо, що незважаючи на відмінності у розумінні правової природи захисту цивільних прав та інтересів всі дослідники погоджуються, що ця концепція спрямована на забезпечення можливості відновити порушене право, компенсувати завдану шкоду або порушений інтерес, припинити протиправні дії, що перешкоджають реалізації суб'єктивного права [25, с. 73].

Наразі найпопулярнішою концепцією у доктрині цивільного права є концепція дії, згідно з якою захист цивільних прав – це дії уповноважених суб'єктів, які здійснюють дії для захисту порушеного права чи інтересу [41, с. 181]. Поширеність цього підходу зумовлена, зокрема, тим, що звернення до уповноважених органів дає можливість застосувати заходи державного примусу до інших осіб, аби забезпечити можливість здійснювати належне особі право.

Таке розуміння акцептує також ВС, який визначає захист права, як:

державно-примусова діяльність, спрямована на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин та забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною. [75]

Хоча представники доктрини приватного права не обмежують право на захист лише діяльністю суб'єктів, що наділенні правом застосовувати заходи державного примусу. Право на захист цивільних прав може здійснюватися особою самостійно у межах власних засобів впливу на правопорушника, як наприклад, необхідна оборона [76, с. 340].

На думку Притики Ю.Д. захист цивільного права здійснюється, в певному порядку, що позначається терміном «форма захисту». Науковці, зокрема, поділяють усі форми захисту на юрисдикційні (судова, адміністративна та змішана форми захисту) та неюрисдикційні, до якої відноситься лише самозахист [77, с. 17]. У цьому контексті доцільно проаналізувати можливість зловживання цивільним правом у межах різних форм захисту.

Щодо зловживання правом у юрисдикційних формах, то слід почати з судового захисту цивільних прав. Оскільки, головним втіленням теорії дії є надання можливості суб'єктам цивільних прав звертатись до суду за захистом своїх порушених прав, законодавство України покладає велику роль на суд, як основний механізм захисту цивільних прав. Зокрема, Конституція України у ч. 1 ст. 55

закріплює, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [78]. Схожу норму містить і ЦК України, згідно з ч. 1 ст. 16, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

При цьому важливо чітко розмежовувати право на захист цивільного права та право на звернення до суду за його захистом. Перше згадане право хоч і реалізується через процесуальне законодавство, все ж є матеріальним правом [49, с. 189]. Натомість право звернутися до суду за захистом реалізується при застосуванні юрисдикційної форми захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, а саме судової, що за своєю юридичною природою воно являє собою інститут процесуального права.

При цьому вони є взаємопов'язаними, створюючи міжгалузевий матеріально-процесуальний інститут [16, с. 144], оскільки право на захист реалізується «у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом» [79].

Важливо, що п. 4 ч. 2 ст. 175 ЦПК України, п. 4 ч. 2 ст. 162 ГПК України вимагають від особи чітко сформулювати спосіб або способи захисту своїх прав при зверненні до суду. Невиконання цього процесуального обов'язку тягне за собою залишення позовної заяви без руху, а в разі не виправлення недоліків потім й повернення позивачу [80,81]. Спосіб захисту цивільного права це дії суб'єктів матеріально-правових відносин, спрямовані на захист порушених цивільних прав (наприклад, дії із відшкодування збитків, відновлення становища, що існувало до порушення права, скасування органом державного управління свого акта, розірвання договору сторонами, сплату неустойки і деякі інші способи захисту) [82]. Водночас, слід відрізнити їх від процесуальних способів захисту, які є актами правозастосовних органів, що реалізують поряд з процесуальними також матеріально-правові норми. Тобто способи цивільного права реалізуються у тому числі на підставі правозастосовних актів, які мають їх за свій предмет [77, с. 18].

ВС доходять до висновку, що обраний спосіб захисту особою:

втілює безпосередню мету, якої прагне досягти суб'єкт захисту (позивач), вважаючи, що таким чином буде припинено порушення

(чи оспорювання) його прав, він компенсує витрати, що виникли у зв'язку з порушенням його прав, або в інший спосіб нівелює негативні наслідки порушення його прав [83].

Отже, особа реалізуючи право на захист свого цивільного права та інтересу, звертаючись у юрисдикційний орган, оформлює свою приватноправову вимогу, яка стає предметом позову, у відповідній заяві по суті справи. Така приватноправова вимога реалізується конкретним способом (способами) захисту цивільного права, приблизна система яких передбачена у ст. 16 ЦК України.

КС України, тлумачачи норму ч.1 ст. 55 Конституції України, надав чітке співвідношення зазначених категорій матеріального та процесуального права, зазначивши, що:

кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у право-судді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створе но або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод [84]

Отже, з цитованого рішення КС України можливо зробити висновок, що процесуальне право на звернення до суду має абсолютний характер, тоді як матеріально-правове право на захист цивільних прав – ні.

Такий висновок, зокрема підтверджується положеннями цивільного законодавства. Так, ч. 3 ст.16 ЦК України передбачає, що *«суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення [особою] положень частин другої - п'ятої статті 13 Кодексу»*. Це означає, зокрема, що суд може відмовити в захисті, якщо особа зловживає своїм правом на захист (в розумінні ч.3 ст. 13 ЦК України), тобто використовує його не для відновлення порушеного права, а наприклад, для завдання шкоди іншій особі, або вибирає непропорційний спосіб захисту.

Зазначене законодавче положення кореспондується з принципом здійснення права відповідно до його мети. Так, КС України наголосив, що метою правосуддя є захист порушених, оспорюваних прав, свобод, які належать безпосередньо особі, що звертається до суду щодо їх захисту [85]. Однак заподіяння шкоди іншій особі зовсім під час здійснення права на захист не відповідає ні меті права на захист, ні

принципам цивільного законодавства. На відміну від цивільно-правової відповідальності, захист цивільного права не має на меті завдати несприятливих наслідків іншій особі [73, с. 105]. Відтак, безпідставне або навмисне використання механізмів захисту для заподіяння шкоди іншій особі є неприпустимим і не підлягає правовому захисту.

Отже, ч.3 ст. 16 ЦК України встановлює, що право на захист цивільного права не є абсолютним. Воно може бути обмежене з метою стимулювання учасників цивільних відносин до добросовісного та розумного здійснення своїх цивільних прав, зокрема і у випадках зловживання цивільним правом.

Правову природу ч.3 ст. 16 ЦК України аналізував і КС України. КС України, підтвердив важливість цього законодавчого положення для врегулювання цивільних відносин, зазначивши, що:

5.5. Частина третя статті 16 Кодексу надає суду можливість діяти на власний розсуд (дискреційно) щодо відмови в задоволенні позову за результатами розгляду справи по суті, тому цей припис, на думку Конституційного Суду України, не містить перешкод для судового захисту цивільного права та інтересу особи навіть у разі порушення нею частин другої - п'ятої статті 13 Кодексу. З цих міркувань Конституційний Суд України вважає частину третю статті 16 Кодексу домірним засобом досягнення такої мети, як стимулювання учасників цивільних відносин до добросовісного та розумного здійснення своїх цивільних прав [26].

Попри важливу роль ч.3 ст. 16 ЦК України у забезпеченні добросовісного здійснення права на захист, слід чітко визначати її обмежений вплив на суспільні відносини. Вона може застосовуватись лише за наявності одночасно обставин:

1) наявність порушення прав (інтересів) позивача; 2) зловживання повинно бути нерозривно пов'язане із тим способом захисту, який було обрано позивачем, із заявленою підставою позову; тобто звернення до суду із відповідним способом захисту і має становити зміст зловживання [16, с. 184].

При цьому необхідно чітко розуміти, що ч. 3 ст. 16 ЦК України має стосуватись виключно права на захист. Вона не розповсюджує свою дію на «регулятивну» частину цивільного права, що встановлює права та обов'язки учасників суспільних відносин. Неefективність обмеженої дії

ч. 3 ст. 16 ЦК України яскраво продемонстровано у прикладі запропонованому Ус М.В.:

якщо власник будинку встановлює навколо нього паркан із колючим дротом, через який проводить струм, діючи на попередження можливої шкоди від третіх осіб і вказаним завдається шкода крадіям, то власникові не може бути відмовлено у відшкодуванні шкоди його майну, заподіяної такими крадіями, на підставі ч. 3 ст. 16 ЦК, оскільки в такому випадку відбувається зловживання регулятивним правом (правом власності) під час його здійснення, а не правом на відшкодування шкоди при зверненні до суду за захистом (захисним правом) [16, с. 185].

Отже, навіть якщо право на захист виникає внаслідок зловживання суб'єктивним цивільним правом (у наведеному прикладі правом власності), то у захисті не може бути відмовлено, оскільки для відмови у задоволенні позову має бути наявне саме зловживання правом на захист.

Важливим є визначення послідовності дій суду при вирішенні питання наявності зловживання правом на захист:

По-перше, суд зобов'язаний відкрити провадження та прийняти заяву про захист цивільного права до розгляду, якщо вона відповідає вимогам процесуального законодавства. Якщо б суд одразу відмовляв у відкритті судового провадження на підставі ч. 3 ст. 16 ЦК України, це було б порушенням конституційного права на звернення до суду, що, як зазначалось вище, має процесуальну природу [26]. Тому на стадії відкриття провадження суд не може *prima facie* оцінювати відповідність здійснення особою права на захист цивільного права принципам добросовісності, розумності та справедливості;

По-друге, суд має встановити наявність підстав для звернення до суду та задоволення позову на стадії судового розгляду, що є центром судового процесу. Судова практика виходить з того, що для задоволення позову необхідно встановити факт порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного права чи інтересу. Наведений підхід у судовій практиці сформувався доволі давно. Так, відповідно до абз. 2 п. 11 Постанови Пленуму ВС України від 18.12.2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі»:

«оскільки правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів та осіб, яким надано право захищати права та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси, то суд повинен встановити, чи були порушені, невизнані або оспорені права чи інтереси цих осіб. Тобто якщо особа не доведено порушення, невизнання або оспорювання права (інтересу), то їй має бути відмовлено у захисті.[86]» Тобто у разі відсутності юридичної підстави для захисту суд відмовляє у задоволенні позову;

По-третє, суд має перевірити відповідність реалізації права на захист та обраного способу захисту вимогам, передбаченим ч. 2-5 ст. 13 ЦК України. Зокрема право на захист має здійснюватися у відповідності до принципів добросовісності, розумності та справедливості. Стадія судового розгляду є ключовим елементом в оцінці зловживання правом на захист. У разі встановлення сукупності умов щодо наявності підстави для захисту цивільного права та зловживання правом на захист як таким, чи правом на вибір способу захисту цивільного права, суд має відмовити у задоволенні позову.

ЦК України передбачає й інші юрисдикційні форми захисту цивільних прав. Так, ст. 17 ЦК України встановлює, що захист цивільних прав в адміністративному порядку здійснюється органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування. До адміністративної форми захисту відноситься також захист цивільних прав нотаріусом. Відповідно до ст. 18 ЦК України нотаріуси здійснюють захист цивільних прав у деяких випадках, передбачених законом [77, с. 18]. Підкреслимо, що ні відповідні статті ЦК України, ні галузеве законодавство не містять прямих положень про відмову у захисті цивільного права та інтересу на підставі зловживанням правом на захист у цих формах. З огляду на те, що положення ч. 3 ст. 16 ЦК України є обмеженням прав і свобод учасників цивільних відносин, застосування їх за аналогією закону на інші

форми захисту цивільного права є невиправданим. Такі обмеження мають бути прямо передбачені у відповідних спеціальних актах та ЦК України. У іншому випадку це може порушити принцип юридичної визначеності, оскільки особи не можуть розумно розраховувати на їх застосування під час здійснення цих форм захисту.

Щодо неюрисдикційних форм захисту, то як загадувалось вище до них слід віднести лише самозахист. Право на самозахист ґрунтується на положеннях ч. 5 ст. 55 Конституції України, яка гарантує кожному право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, у тому числі у формі самозахисту. Під самозахистом слід розуміти здійснення самостійно уповноваженою особою дій фактичного та/або юридичного характеру, спрямованих на усунення порушень права [20, с. 169].

Антонюк О.І. справедливо зазначає, що ризик зловживання правом на самозахист є серйозним викликом при здійсненні особою цієї форми захисту. Ефективним способом запобігти цьому є детальне нормативне регулювання відповідного інституту [87, с.22]. Однак галузеве регулювання самозахисту цивільного права у правовій системі України обмежується ст. 19 ЦК України. Однак навіть з її положень можна зробити висновки про фактичне обмеження самозахисту принципом заборони зловживання цивільним правом. Так, ч. 2 ст. 19 ЦК України передбачає, що способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Таким чином, навіть у межах самозахисту особа зобов'язана діяти добросовісно та пропорційно до порушення права, а зловживання цим правом може бути визнано неправомірним.

Слід підкреслити, що критерій «відповідності» є оціночним. Він має визначатись з врахуванням загальним принципів і змісту цивільного законодавства, а також вимогам добросовісності й справедливості, розумності та добросовісності. Саме порушення цих вимог перетворює самозахист на зловживання правом, що суперечить як меті самого інституту, так і принципу заборони зловживання

суб'єктивними правами [76, с. 443]. При цьому важливо розділяти випадки коли самозахист переростає у зловживання ним та випадками, коли самозахист перетворюється у цивільне правопорушення. Оскільки у першому випадку особа просто втрачає право на здійснення самозахисту в обраний ним спосіб, а при правопорушенні особа притягається до юридичної відповідальності.

Отже, зловживання захистом можливе лише при зверненні особи за захистом до суду та при здійсненні особою права на самозахист. Важливо ще раз підкреслити, що зловживання захистом при здійсненні інших юрисдикційних форм захисту є неможливим.

2.2. Аналіз випадків зловживання цивільним правом при реалізації права на захист цивільних прав та інтересів у практиці Верховного Суду

Під час аналізу даних Єдиного державного реєстру судових рішень не було знайдено рішень, де ВС, чи судами нижчих інстанцій надавалась оцінка обставин самозахисту цивільного права у контексті відповідності принципу заборони зловживання цивільним правом. Важливо, що науковці також наголошують на відсутності ґрунтовного використання концепції самозахисту у практиці українських судів [16, с. 207]. Тому у цьому підрозділі ми сконцентруємось на двох видах зловживання захистом цивільних прав у судовій формі, які можна сформулювати на підставі аналізу, здійсненого у попередньому підрозділі, а саме: 1) зловживання правом на захист як таким; та 2) зловживання вибором способу захисту.

Зловживання правом на захист як таким, передбачає, що особа здійснює дії щодо його реалізації з метою завдати шкоди іншій особі, чи іншим зловживати правом, без належних підстав для його захисту, або самостійного створення підстав для захисту цивільного права. Можемо виділити кілька категорій справ, де ВС відмовив у захисті цивільного права з посиланням на цю обставину.

По-перше, слід підкреслити випадки, коли особа сама недобросовісно створює підстави для захисту цивільного права, а потім недобросовісно здійснює його.

Яскравим прикладом цього є справи, де особи зловживали правом, що передбачене ч. 1 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» [88]. Воно надає особі право подати державному реєстратору заяву про заборону вчинення реєстраційних дій щодо спірного майна. ВС у низці своїх справ, зокрема у постановках від 28 серпня 2018 року у справі № 815/5539/17 [89] та від 10 вересня 2020 року у справі № 904/3345/19 [90], наголошує на тому, що використання цього механізму має відповідати легітимній меті захисту права власності за наявності відповідних підстав (як, наприклад, судового рішення про заборону вчинення реєстраційних дій). При цьому державний реєстратор, як особа, що приймає рішення про зупинення вчинення реєстраційних дій на підставі заяви особи повинен приймати рішення пропорційно, і обґрунтувати таку пропорційність між застосовними засобами та поставленою метою.

Однак, існують випадки, коли особи намагаються зловживати цим правовим інститутом з метою уникнення звернення стягнення на предмет іпотеки. Зокрема, у постанові ВС від 06 жовтня 2021 року у справі № 926/1390/20, суд відмовив у задоволенні позову іпотекодавця до банку-іпотекодержателя, що звернув стягнення на предмет іпотеки, і державного реєстратора про визнання протиправними та скасування рішень державного реєстратора та припинення права власності Банку на спірне майно. Позовні вимоги мотивовані тим, що державний реєстратор прийняв оскаржувані рішення всупереч вимогам ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», а також поза межами адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюються його повноваження. Важливо, що іпотекодавець кілька разів подавав заяву, що передбачена ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», тим самим унеможливаючи звернення стягнення на предмет іпотеки. ВС відмовив в задоволенні позову, визнавши, що

іпотекодавець зловживає своїм правом на захист, оскільки його вимога базується на результаті недобросовісного використання інституту зупинення реєстраційних дій[91]. Обставини справи демонструють приклад, коли особа зловживає механізмом захисту права власності, що забезпечується нотаріусом[92, с. 72]. Як зазначалось вище відмовити особі у захисті прав нотаріусом через зловживання ним неможливо з огляду на відсутність нормативно встановлених механізмів для цього. Однак, коли особа звернулася за судовим захистом, їй було відмовлено на підставі зловживання правом на судовий захист, зважаючи на те, що її вимога засновувалась з самого початку на зловживанні.

Важливим у цій категорії справ є відмітити зловживання у справах з позовами про переведення переважних прав. Так, у постанові ВС від 4 серпня 2021 року у справі № 921/383/20, позивач заявляв вимогу про переведення прав і обов'язків покупця частки у статуті товариства. Суд відмовив у задоволенні позову, обґрунтовуючи це тим, що відповідач виконала обов'язок вжити належних зусиль щодо повідомлення позивача про продаж, направивши позивачу рекомендованого листа. Позивач відмовився від його отримання. Суд визнав це достатнім, аби вважати вимогу позивача зловживанням правом на захист та відмовив у задоволенні позову [93]. Цю логіку можна застосовувати *mutatis mutandis* і до інших ситуацій переведення переважних прав, що закріпленні у цивільному законодавстві, наприклад до переважного права співвласника на купівлю частки у праві спільної часткової власності.

У постанові від 13 вересня 2023 року у справі № 916/2914/21 ВС відмовив у позові міноритарного акціонера про визнання рішень наглядової ради недійсними. Недійсність обґрунтовувалась тим, що склад наглядової ради не відповідає вимогам Закону України «Про акціонерні товариства». Важливо, що позивач неодноразово блокував ухвалення рішення про затвердження статуту в новій редакції, положення про наглядову раду та обрання членів наглядової ради товариства, аби привести його у відповідність до вимог Закону України «Про акціонерні товариства». З огляд на це суд визнав, що вимога про визнання рішень

наглядової ради недійсними є зловживанням правом на захист, оскільки позивач сам створив умови для цих порушень [94].

Ще одним прикладом зловживання захистом прав на підставі, що була недобросовісно створена позивачем є позиція ВС у постанові від 28 червня 2022 року у справі № 914/807/21. Управління комунальної власності департаменту економічного розвитку Львівської міської ради, усупереч рішенням Львівської міської ради про продовження строку оренди приміщення з Львівським обласним об'єднанням Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, подала позов про зобов'язання повернути об'єкт оренди шляхом виселення. ВС підкреслив, що позивач у справі зловживає правом на захист заявляючи позов. Оскільки вимога про повернення об'єкту оренди ґрунтується на порушенні обов'язку позивача укласти додаткову угоду про продовження договору оренди, що не здійснюється [95].

По-друге, вважаються зловживанням правом на захист вимоги позивачів, що ґрунтуються на порушенні норм законодавства. Наприклад, у постанові ВС від 29 травня 2019 року у справі № 914/692/18 було відмовлено у частині вимог позивача, що ґрунтувались на заборгованості за надані послуги з постачання холодної води і водовідведення, що надавались за завищеним тарифом у порушення вимог постанови Кабінету Міністрів України № 670 від 02 вересня 2015 року. «Про внесення змін до порядків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2011 р. № 869» [96].

Ціла категорія справ сформувався у практиці ВС щодо позовів банківських установ до Відділів урядового фельд'єгерського зв'язку Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України про стягнення збитків, що були завдані втратою відповідачем цінного відправлення боржника. Банки користувались послугами Відділів урядового фельд'єгерського зв'язку Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України для пересилання іноземної валюти у готівковій формі. Зазначені відправлення підпадають під дію постанови Кабінету Міністрів України від 05 березня 2009 року № 270 «Про

затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку», яка у пункті 32 забороняє у внутрішніх відправленнях відправляти національну та іноземну валюту. Тому ВС визнав зловживанням правом на захист, оскільки вимога впливає з недобросовісного виконання позивачами своїх обов'язків та прямого порушення норм законодавства [97]. Така сама позиція викладена ВС у постанові від 27 січня 2020 року у справі № 910/3579/17 [98], від 20 березня 2019 року у справі № 910/2738/17 [99], від 24 червня 2019 року у справі № 910/1398/17 [100].

По-третє, існує ціла низка справ, де позивачі загалом не мали правових підстав для звернення до суду за захистом своїх прав, але зловживали такою можливістю.

Яскравим прикладом цього є позов про виконання договірних зобов'язань кредитора, який набув такий статус внаслідок уступки права вимоги первісним кредитором, за умови що право вимоги не виникло (наприклад, у разі нікчемності чи недійсності договору), або яке припинене до моменту відступлення (зокрема, внаслідок платежу, або зарахування однорідних вимог), чи існують законодавчі заборони (або обмеження) [101]. Так, вимога про стягнення суми заборгованості за кредитним договором від нового кредитора, за умов того, що боржник добросовісно виконав всі свої кредитні зобов'язання, є фактичним покладенням судом подвійної цивільно-правової відповідальності на позивача. Такі вимоги визнаються ВС зловживанням цивільним правом [45].

У постанові ВС від 19 вересня 2024 року у справі № 756/4678/23 особа подала позов про стягнення безпідставно набутих коштів (кондикційний позов). Позивач стверджував, що кошти були отриманні відповідачем відповідно до договору про правову допомогу, який був в односторонньому порядку розірваний позивачем. Суд зазначив, що немає підстав для стягнення грошових коштів, адже їх неможна вважати безпідставно набутими:

Набуття однією зі сторін зобов'язання майна за рахунок іншої сторони в порядку виконання договірної зобов'язання не є безпідставним.

Тобто коли поведінка набувача, потерпілого, інших осіб або подія утворюють правову підставу для набуття (збереження) майна, стаття

1212 ЦК України може бути застосована тільки після того, як така правова підстава в установленому порядку скасована, визнана недійсною, змінена, припинена або її не було взагалі [102].

Таким чином, заявляючи необґрунтовані вимоги, позивач зловживав правом на захист.

Важливо також відмітити справи, де позивачі намагались визнати правочини, що були укладені з метою уникнення стягнення на їх майно. Оспорювані правочини у цій категорії справ за своєю правовою природою є фраздаторними. ВС встановивши, що оспорюваний правочин був укладений з метою уникнути виконання зобов'язання, відмовляє у визнанні їх фіктивними, навіть у випадку наявності ознак, що передбачені у ст. 234 ЦК України. Наприклад, ВС у постанові від 10 січня 2019 року у справі № 910/17529/17 відмовив у задоволенні позову про визнання недійсним договору купівлі-продажу, поданий позивачем, який є стороною цього правочину, що за його ж твердженням був укладений з метою уникнення звернення стягнення на нерухоме майно [103].

Схожа ситуація була у постановках ВС від 07 грудня 2018 у справі № 910/7547/17 [35], та від 15 січня 2019 року у справі № 910/8923/17 [104]. Зазначене питання стало предметом науково-практичного висновку члена Науково-консультативної ради при ВС, Мица Ю. В. у справі № 910/7547/17, що обґрунтовує неможливість захисту цивільного права, яке було порушено в наслідок зловживання правом або порушення закону самим позивачем, оскільки:

особи, які при укладенні договору порушили закон чи зловживали правами, обопільно не можуть посилатись на порушення чи зловживання іншою стороною і мають перетерпати наслідки таких порушень, зловживань [35].

Однак, суд не погодився з зазначеним висновком. Навіть наявність умислу у обох сторін все одно призводить до висновку, що це лише створює умови для зловживання правом стороною, що розпоряджається майном [35].

Зловживання правом на захист також було встановлено у справі № 904/164/19, де ВС у постанові від 28 квітня 2020 року відмовив у позові Криворізької міської ради про стягнення заборгованості з орендної плати, що базувалось на рішеннях

Криворізької міської ради, які були визнані в порядку адміністративного судочинства нечинними [105].

По-четверте, зловживанням вважається звернення до суду про захист права, що виникло внаслідок зловживання правом особою, або суперечить попередній поведінці особи. Наприклад, ВС у постанові від 17 листопада 2021 року у справі № 757/30424/18 відмовив у захисті права на знаки на товари та послуги. Суди встановили, що позивач зареєстрував знак для позначення товарів та послуг схожий з раніше зареєстрованим, позбавляється права на захист цього знаку, з метою унеможливити використання раніше зареєстрованого права [104].

Ще одним прикладом є постанова ВС від 14 квітня 2020 року у справі № 699/848/17, де позивач за життя матері (власниці земельної ділянки) підписав додаткову угоду до договору оренди землі у зв'язку з фізичною вадою матері (орендодавця), отримувал орендну плату за договором у розмірі, а після прийняття спадщини, звернувся з позовом до суду, вказуючи про підписання додаткової угоди «невідомою йому особою» та про порушення його прав цим правочином. Суд визнав такі дії зловживанням правом, та відмовив у задоволенні позову [106].

Наступним прикладом цієї тези є постанова ВС від 15 квітня 2020 року у справі № 626/601/19, де орендодавець звернувся до суду з позовом про розірвання договору оренди землі у зв'язку зі зміною власника. Важливо, що протягом дев'яти років, після набуття власності на об'єкт оренди, позивача влаштовували всі істотні умови договору оренди, він отримувал вчасно орендну плату і ніяких дій щодо реалізації права на розірвання договору не здійснювал, що свідчить про його погодження з умовами складеного спадкодавцем договору оренди. Тому заявлена вимога про розірвання договору за таких обставин є зловживанням правом [107].

По-п'яте, до зловживання правом на захист можливо віднести штучні позови. Крат В.І. у своїй окремій думці від 09 грудня 2024 у справі № 404/7235/22 зазначив, що позов набуває ознаки штучності за умов, він подається «не для захисту прав та інтересів», а з іншою недобросовісною метою, наприклад вплинути на інтереси кредитора (стягувача), зменшивши можливий розмір його задоволення вимог.

Можемо звернути увагу лише на непослідовність у позиції Крата В.І. при аналізі зазначеної ситуації. Він стверджував, що штучний позов є проявом «зловживання процесуальними правами» [108]. Не можемо погодитись з такою позицією, адже внаслідок подачі штучного позову існує вплив на матеріально-правові відносини сторін учасників, а саме можливий розмір отриманих аліментів третьою особою. Тому штучний позов є категорією матеріального права.

Прикладом цієї категорії справ також можуть бути випадки, де третя особа зловживає своїми процесуальними правами, «вживає право на зло» та намагається штучно створити видимість існування спору щодо майна, яке може бути предметом звернення стягнення у межах виконавчого провадження [107].

Зловживання правом на вибір способу захисту також зустрічається у практиці ВС, який наполягає на тому, що обраний особою спосіб захисту має бути ефективним та пропорційним меті захисту цивільного права. Здійснення вибору способу захисту цивільного права має підпорядковуватись принципам справедливості, розумності та добросовісності [109]. Зокрема, ВС застосовував концепцію заборони зловживання вибором способу захисту права у таких випадках:

- *Коли особа вибирає спосіб захисту, що суперечить призначенню захисту цивільного права.* Так захист цивільного права відповідно до практики ВС полягає в усуненні тих порушень, які перешкоджали в повній мірі його реалізації, також вбачається, що захист полягає у відновленні права у тих його обсягах, які існували до порушення. При відновленні порушеного права особі не може бути надано за обсягом більше прав, ніж їх існувало до порушення. Так, у постанові від 16 листопада 2022 року у справі № 910/9980/19 ВС визнав, що за позовом застосування наслідків недійсності нікчемного договору купівлі-продажу прав вимоги прав іпотекодержателя за іпотечним договором, відповідно до якого новий іпотекодержатель стягнув звернення стягнення на предмет іпотеки та зареєстрував право власності на нього. Після визнання договору нікчемним іпотекодавець подав позов про

відновлення своїх майнових прав на об'єкт нерухомості. Однак, відповідно до обраного способу захисту позивач позбавлявся обтяження на своє майно. ВС визнав таку поведінку особи зловживання правом, відправивши справу на повторний розгляд [110].

- *Коли обраний спосіб захисту є непропорційно обтяжливим для інших осіб, або суперечить однорідним інтересам більшої кількості осіб.* Наприклад, ВС у постанові від 08 лютого 2023 року у справі № 908/1675/21, де співвласник багатоквартирного будинку вимагав визнати недійсним загальних зборів ОСББ, зважаючи на порушення правил повідомлення позивача про їх проведення. ВС визнав такі дії позивача зловживанням правом на захист, оскільки обраний спосіб захисту прав є непропорційним, адже порушує права більшості інших співвласників майна, які проголосували за прийняття оспорюваного рішення [111]. Така позиція наявна і в інших постановках ВС [112]. Помилковою видається така позиція ВС, адже позивач був позбавлений права на участі в управлінні своєю власністю. Вона не обмежується, лише питомою вагою голосу особи на загальних зборах, але й можливістю участі в дискусії у процесі прийняття рішень, що може переконати і інших співвласників у правильності його позиції. З огляду на це таку позицію ВС не можемо вважати до кінця обґрунтованою.
- *Коли обраний спосіб захисту має на меті обмежити права іншої сторони договірних зобов'язань.* У постанові ВС від 29 вересня 2021 року у справі № 910/7183/20, суд відмовив у визнанні недійсними пунктів додаткових угод до договору про спільну діяльність у будівництві щодо розподілу між сторонами часток квартир і, як наслідок, попередніх та остаточних актів розподілу площ з огляду на відсутність правових підстав для розпорядження ними до введення об'єкта в експлуатацію. Суд визнав, що такий обраний спосіб захисту є зловживанням правом, оскільки спірні акти не відносяться до кінцевих актів розподілу площ, що передбачені умовами укладеного учасниками судового процесу договору. Тому позовні вимоги є

безпідставними у частині визнання попередніх та остаточних актів розподілу площ такими, що не породжують прав та обов'язків сторін договору [113]. Отже, заявлена вимога не може захистити порушеного права, бо таке право ще не виникло.

- *Коли особа вибирає спосіб захисту, що порушує права інших осіб.* Наприклад, ВС у постанові від 14 травня 2020 року у справі № 336/1773/17 визнав, що вимога про зняття з реєстраційного обліку місця проживання відповідача є зловживанням правом. Однак Суд підкреслив, зняття особи з реєстрації за місцем проживання можливе лише при вирішенні спору про житлові права, оскільки:

поняття «зняття з реєстрації» нерозривно пов'язане з поняттям «житлові права» (право власності на житлове приміщення, право користування житловим приміщенням, визнання особи такою, що втратила таке користування, виселення із займаного приміщення та інше), вимог про що позивачем не заявлено [114].

Отже, предметом зловживань у цивільному праві може бути також і право на захист, який може здійснюватися як в юрисдикційній, так і неюрисдикційній формах.

Зловживання захистом цивільного права у юрисдикційній формі слід розглядати у контексті судового захисту. Незважаючи на його пов'язаність з процесуальним правом, воно є інститутом матеріального права, та становить один з необхідних елементів суб'єктивного цивільного права. Важливо, що право на захист також може бути предметом зловживань, що може мати два основних види: 1) користування правом на захист виключно з метою завдати шкоди іншій особі, чи зловживати правом у іншій формі; та 2) вибір такого способу захисту, що є непропорційним у конкретній ситуації та має за мету завдати шкоди іншій особі, чи зловживати правом у іншій формі. Нормативне врегулювання заборони зловживання правом на захист врегульовано лише у ч. 3 ст. 16 ЦК України, вона за своїм змістом матеріально правовою основою для відмови у задоволенні вимог позивача. Зловживання правом на захист не має жодних процесуальних наслідків

під час розгляду справи, оскільки будь-яке обмеження процесуальних гарантій особи може призвести до порушення особи права на доступ до правосуддя, що гарантований у ст. 55 Конституції України.

Щодо інших юрисдикційних способів захисту, то застосування заборони зловживання правом щодо них не є доцільним, оскільки вона жодним чином не відображена ні в відповідних статтях ЦК України, ні в положеннях спеціальних законів. У іншому випадку це може спричинити правову невизначеність для осіб, оскільки вони не можуть розумно передбачити обмеження своїх прав.

Зловживання правом також може бути застосовано й до самозахисту, що врегульований ст. 19 ЦК України. Здійснення самозахисту перетворюється у зловживання ним за умови вибору «невідповідного» способу його здійснення. За таких умов самозахист може перерости як у зловживання правом, якщо при виборі його способу порушено вимоги принципів цивільного законодавства, так і правопорушенням, якщо у наслідок самозахисту були порушені положення законодавства.

Було проведено аналіз практики українських судів на застосування ними принципу заборони зловживання цивільним правом під час здійснення права на захист. У Єдиному державному реєстрі судових рішень не було знайдено випадків визнання самозахисту зловживання цивільним правом. Однак у практиці ВС наявна численна практика відмови у задоволенні позовних вимог на підставі ч. 3 ст. 16. та ч.3. ст.13 ЦК України через зловживання позивачами захистом цивільних прав.

РОЗДІЛ 3

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАБОРОНИ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ У РІЗНИХ СФЕРАХ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Заборона зловживання цивільним правом має вплив на усі сфери приватноправових відносин. У цьому розділі ми проаналізуємо випадки застосування заборони зловживання правом як у формі заборони зловмисних дій відповідно до ч.3 ст.13 ЦК України (*aemulatio*), так і заборони зловживання правом на захист відповідно до ч.3 ст.16 ЦК України (*exceptio doli generalis*) у різних сферах цивільних правовідносин. Слід підкреслити, що наразі у практиці ВС основною концепцією, яка застосовується як наслідок заборони зловживання правом є фrawdаторні дії боржників. Оскільки фrawdаторність поширюється на різні сфери приватноправових відносин, то аналіз фrawdаторних правочинів винесений в окремий підрозділ 3.1. Аналіз інших випадків зловживання цивільними правами буде проаналізовано в межах підрозділу 3.2.

3.1. Зловживання цивільним правом з метою завдати шкоду кредитору

Найбільш розповсюдженим випадком зловживання правом у сімейних, спадкових відносинах є фrawdаторні дії, тому аналіз зловживань у цих сферах приватних правовідносин буде сконцентрований на аналізі різноманітних фrawdаторних дій.

Концепція фrawdаторної передачі майна (*fraudulent transfer*) відома ще з часів Римського права [115, с. 138]. Наразі, значення цього терміну інтерпретують за допомогою англійського слова «*fraud*» - шахрайство, підроблення, афера. Однак його значення розкривається внутрішнім змістом тих категорій і понять, які вони позначають [116]. У теорії права під фrawdаторними діями у контексті приватноправових відносин розуміють передачу особою майна іншій особі з метою

уникнути звернення стягнення цього майна за невиконання зобов'язань перед кредитором [117].

Сьогодні в правовій системі України зазначений інститут проявляється у концепції фраздаторного правочину. Поява цього поняття пов'язана як з інтенсивною судовою практикою, так і з розвитком норм певних галузей законодавства.

Так, Крат В.І. вважає фраздаторними правочинами лише ті, які мають за мету завдати шкоду кредитору і прямо передбачені у законодавстві. Справді, пряма недійсність фраздаторних правочинів передбачена у низці законодавчих актів, зокрема:

- у банкрутстві (стаття 20 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (до введення в дію Кодекс України з процедур банкрутства), стаття 42 Кодекс України з процедур банкрутства);
- при неплатоспроможності банків (ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»);
- у виконавчому провадженні (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження») [118].

Більше того, термін «фраздаторний правочин» став законодавчо закріпленим у Законі України № 3985-ІХ від 19 вересня 2024 року, у якому прямо розмежовано поняття фраздаторного правочину та правочину, що визнаний недійсним на підставі ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства [119].

Тому, не дивлячись на таке законодавче закріплення недійсності правочинів, що можуть мати ознаки фраздаторності, ми не можемо погодитись з позицією Крата В.І. Звертаємо увагу на те, що фраздаторний правочин у межах правової системи України є результатом судової правотворчості у результаті розширеного тлумачення принципів цивільного права, а саме добросовісності та заборони зловживання цивільним правом.

Зокрема, аналізуючи поняття фродакторного правочину, ВС у постанові від 06 жовтня 2022 року у справі № 904/624/19 дійшов до висновків, що:

договір, який укладений з метою уникнути виконання договору та зобов'язання зі сплати боргу, є зловживанням правом на укладання договору та розпорядження власністю, оскільки унеможливає виконання зобов'язання і завдає шкоди кредитору. Такий договір може вважатися фродакторним та може бути визнаний судом недійсним за позовом особи, право якої порушено, тобто кредитора [120].

Інше визначення ВС наводить у постанові від 24 листопада 2021 року у справі № 905/2030/19 (905/2445/19):

Фродакторні угоди - це угоди, що завдали шкоди боржнику (як приклад, угода з метою виведення майна). Мета такого правочину в момент його укладання є прихованою, але проявляється через дії або бездіяльність, що вчиняються боржником як до, так і після настання строку виконання зобов'язання цілеспрямовано на ухилення від виконання обов'язку [121].

Однак усі, вищенаведені визначення, не пов'язують нормативне закріплення недійсності правочину у актах цивільного законодавства. Натомість ВС підкреслює пов'язаність понять зловживання цивільним правом у формі шикани та фродакторних правочинів:

Що ж до фродакторного правочину як зловживання правом, то намір заподіяти зло є неодмінним і єдиним надійним критерієм шикани (зловживання правом) [124].

Проте слід відзначити, що ні судова практика, ні доктрина не змогли сформулювати вичерпного переліку ознак, що окреслювали б поняття фродакторного правочину. Беяневич В.Е. та Беяневич О.А. у своєму науковому висновку у справі № 910/16579/20 запропонували вважати ознаками фродакторних правочинів умисел на завдання шкоди правам іншої особи, та шкоду як наслідок укладення такого правочину [123].

ВС лише пропонує приблизний перелік критеріїв, наявність одного чи кількох з яких можуть свідчити про фродакторність правочину. Зокрема, у постанові від 24 листопада 2021 року у справі № 905/2030/19 (905/2445/19), ВС сказав, що такими критеріями можуть бути:

- момент вчинення оплатного відчуження майна або дарування (вчинення правочину в підозрілий період, упродовж 3-х років до

порушення провадження у справі про банкрутство, після відкриття провадження судової справи, відмови в забезпеченні позову і до першого судового засідання у справі;

- контрагент, з яким боржник вчинив оспорювані договори (родичі боржника, пов'язані або афілійовані юридичні особи);

- щодо оплатних цивільно-правових договорів важливе значення має ціна (ринкова, неринкова ціна), і цей критерій має враховуватися [121].

Не дивлячись на таку невизначеність у розумінні поняття фраздаторного правочину, ця концепція широко використовується ВС у своїй практиці. Зокрема, фраздаторними можуть бути як односторонні, так і двосторонні й багатосторонні правочини, а договори як оплатні, так і безоплатні [124]. З проаналізованої практики ВС можемо зробити висновок, що найчастіше фраздаторними визнаються правочини у сфері договірної та спадкового права.

Щодо договірної сфери, то ВС може встановлювати додаткові критерії, що можуть вказувати на фраздаторність певних видів договорів, чи навіть окремих договорів, зокрема такими додатковими ознаками можуть слугувати:

- 1) **Для оплатних договорів:** момент укладення договору; контрагент з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа); ціна (ринкова/неринкова), наявність/відсутність оплати ціни контрагентом боржника. Так, у постанові ВС від 07 жовтня 2020 року у справі № 755/17944/18 було визнано фраздаторним договір купівлі-продажу, що відповідав вищезазначеним критеріям [125].
- 2) **Для безоплатних договорів, зокрема договору дарування:** відповідач відчужив майно після пред'явлення до нього позову про стягнення заборгованості; майно відчужене на підставі безвідплатного договору; майно відчужене на користь близького родича; після відчуження спірного майна у відповідача відсутнє інше майно, за рахунок якого він може відповідати за своїми зобов'язаннями перед кредитором. Так, наприклад, у постанові № 405/1820/17 від 24 липня 2019 року ВС було встановлено, що договір дарування було укладено з метою уникнення виконання зобов'язання перед

кредитором. Більше того, ВС широко трактує шкоду кредитору, адже у цій справі майно відчужував поручитель за порушеним зобов'язанням[126].

- 3) **Для договорів про задоволення вимог іпотекодержателя:** обсяг зобов'язань іпотекодержателя, яке забезпечується іпотекою; створення не передбачених законом переваг іпотекодержателя перед іншим кредитором; момент укладення договору (зокрема, після настання строку повернення боргу, та/або під час виконавчого провадження, після припинення основного зобов'язання, забезпеченого іпотекою спірного майна, повністю або в значній частині); контрагент, з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника (зокрема, син, онук, мати), дружина чи колишня дружина боржника, чоловік чи колишній чоловік боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа, інший кредитор)[127].

Щодо правочинів у спадковій сфері, то ВС визнав, що відмова особи від прийняття спадщини є одностороннім правочином, що може мати ознаки фродаторності. Підставою для таких висновків суду стало достатньо того, що відповідач, відмовляючись від спадщини на користь близького родича в період примусового виконання судових рішень про стягнення з нього на користь позивачів заборгованості, діяв очевидно недобросовісно, зловживаючи правами кредиторів. При цьому, не маючи іншого житла, відповідач залишився проживати в квартирі, яка входить до спадкової маси. Тому метою відповідача під час вчинення цього правочину було уникнути звернення стягнення на успадковане майно [124].

Не дивлячись на інтенсивне застосування фродаторності до правочинів у сфері договірної та спадкової права, фродаторними можуть також визнаватися правочини у інших сферах приватного права, зокрема у межах **корпоративних відносин**. Знаковим для практики вирішення корпоративних спорів є постанова ВП ВС від 13 червня 2024 року у справі № 924/9/21. ВП ВС визнала акт приймання-передачі нерухомого майна до статутного капіталу товариства фродаторним, оскільки передача майна відбулася після виникнення боргових зобов'язань перед

позивачкою, і внаслідок відчуження майна у товариства не залишилося активів для погашення боргу. Суд наголосив, що саме акт приймання-передачі, а не рішення загальних зборів, може бути оскаржений та визнаний недійсним як фраздаторний правочин. ВП ВС вважає, що акт приймання-передачі є правочином в цій справі, оскільки він підтверджує волевиявлення сторін на передачу майна, спричиняє перехід прав власності на нерухоме майно, та є кінцевим результатом комплексу дій з передачі майна до складу статутного капіталу товариства – правочином, оформленим лише актом приймання-передачі нерухомого майна, тобто його укладення є необхідним для оформлення переходу прав. Цим ВП ВС відступила від висновку, викладеного у постанові від 01 березня 2023 року у справі № 522/22473/15-ц, згідно з яким рішення загальних зборів товариства є одностороннім правочином товариства [128].

Не дивлячись на таку інтенсивну практику визнання недійсними правочинів на підставі їх фраздаторності, існує проблема щодо правильності розуміння сфери застосування концепції фраздаторних правочинів та їх співвідношення з іншими підставами недійсності правочинів.

Так, у постанові ВП ВС у справі № 369/11268/16-ц договори дарування були визнанні недійсними на підставі наявності у них **одночасно** ознак фіктивності (стаття 234 ЦК України); вчинення всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (статті 3, 13 ЦК України); порушення публічного порядку (частини перша та друга статті 228 ЦК України) [129].

Разом з тим ми не можемо погодитись з такою позицією, оскільки правочин не може містити одразу ознаки фіктивності та фраздаторності, бо вони є суміжними поняттями, тобто мають взаємовиключну ознаку. Коли фраздаторний правочин вчинюється з метою завдати шкоду кредиторі, фіктивний правочин укладається без наміру створювати правові наслідки, які ним обумовлювалися. Зокрема, ВС у справі № 761/40240/21 вже відмовився визнавати правочин недійсним за сукупністю підстав зазначених у постанові ВП ВС у справі № 369/11268/16-ц [130].

Більше того, хочемо підкреслити, що фrawdаторний правочин має вважатись виключним засобом судді для запобігання недобросовісним діям боржника, що мають за мету завдати шкоду кредиторю. При цьому судді окрім наявності ознак фrawdаторності мають перевірити відсутність встановлених в ЦК України підстав недійсності правочинів та дотримання балансу між різними принципами цивільного права внаслідок визнання правочину недійсним на підставі його фrawdаторності.

З рішення КС України від 28 квітня 2021 року у справі № 2-р(П)/2021 можна зробити висновок, що визнання правочину недійсним виключно з посиланням на ст.ст. 3, 13 ЦК України є допустимим. Лише додатково слід зазначити, що застосування цих положень є проявом принципів цивільного права, які хоча і є регулятором цивільних відносин, можуть застосовуватись для регулювання цивільних відносин лише у випадку прямо передбаченому законом, а саме на підставі аналогії права.

ВС у одній з своїх постанов процитував позицію Спасибо-Фатєєвої І. В., що:

до умов застосування аналогії права відноситься те, що: відносини, до яких застосовується аналогія, охоплюються предметом цивільно-правового регулювання (статті 1, 9 ЦК); наявність прогалини в їх регулюванні (прогалини в праві); застосування аналогії закону неможливе (наприклад, відсутність норм, які регулюють подібні за змістом цивільні відносини, застосування аналогії закону суперечить суті цих відносин тощо); застосування аналогії права не повинно суперечити суті цих відносин; цивільні відносини, що виникли, можуть бути врегульовані відповідно до загальних засад цивільного законодавства [131].

Тобто, у випадку наявності ознак законодавчо встановлених підстав недійсності правочинів, суддя має застосовувати саме їх, без посилання на його фrawdаторність.

Також слід звернути увагу, що при визнанні правочину фrawdаторним суд неодмінно обмежує принцип свободи договору. Дійсно, принцип свободи договору не є абсолютним. Однак його обмеження має бути результатом детальної оцінки суддею усіх обставин справи. Зокрема, Єфімов О.М. у своєму науковому висновку у справі № 910/16579/20 наголосив, що вирішення суперечності між принципами

добросовісності та заборони зловживання правом з однієї сторони, та свободи договору з іншої сторони мають вирішуватись з врахуванням принципів справедливості та розумності [132].

Таке розуміння випадків застосування фrawdаторних правочинів дає підстави критикувати зазначене Кратом В.І. розуміння фrawdаторних правочинів у межах правової системи України. Ми стверджуємо, що фrawdаторність є наслідком принципів заборони зловживання правом, зміст якого окреслюється виключно ними. Це веде також до вже згаданого вище висновку про виключність випадків для визнання недійсними правочинів на підставі їх фrawdаторності.

Окрім того, у практиці ВС можливо знайти інші випадки фrawdаторних дій. Ми проаналізуємо такі можливі дії у контексті **сімейного права**, зокрема при поділі майна подружжя. У постанові ВС від 06 березня 2019 року у справі № 317/3272/16-ц ВС визнав, що поділ спільного майна подружжя може бути інструментом для зловживання правом. Учасники цивільного обороту можуть подавати позови про поділ майна подружжя для уникнення сплати боргу бортником або виконання судового рішення про стягнення боргу перед третьою особою. Такі дії є недобросовісними та становлять зловживання цивільним правом [133]. При цьому хоча ВС характеризує дії подружжя не вживає термін фrawdаторність, однак, аналізуючи обставини справи, можна дійти до однозначного висновку, що поділ майна подружжя мав саме фrawdаторну мету.

Ще один приклад фrawdаторних дій можна знайти у постанові ВС від 07 серпня 2024 року у справі № 501/3714/22, яка стосувалася стягнення аліментів. У цій справі апелянт, який був кредитором відповідача подав скаргу до суду із обґрунтуванням, що відповідач та позивач подали штучний позов про стягнення аліментів для того, щоб унеможливити повернення боргу відповідачем [134].

Також фrawdаторні дії можуть вчинятись у межах **речових відносин**. Наприклад, у постанові ВС від 23 жовтня 2024 року у справі № 904/2720/22, ТОВ «Солар Гоу» набуло право власності за договором купівлі-продажу на підставі рішення міської ради, яке в дійсності ніколи не приймалось. Суд першої інстанції

у 2023 році задовольнив позов прокурора про визнання недійсним договору купівлі-продажу, проте суд апеляційної інстанції скасував це рішення. Під час нового розгляду справи, для того, аби зберегти у себе земельну ділянку, ТОВ «Солар Гоу» почало ділити її, утворюючи нові об'єкти права власності. ВС у справі дійшов висновку, що поділ земельної ділянки, що може бути предметом реституції під час судового розгляду унеможлиблює виконання судового рішення у майбутньому. Ось як ситуацію тлумачив ВС:

У цьому випадку особа надає своїм діям повну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право, відповідач, будучи обізнаним про оскарження позивачем вибуття з його власності спірного майна в судовому порядку та перебування справи на розгляді у суді, а також про відкриті кримінальні провадження щодо незаконного заволодіння спірним майном, відчужив його, внаслідок чого було здійснено її поділ та подальше відчуження.

[...]

Недобросовісна поведінка особи, яка полягає в учиненні дій, що можуть у майбутньому порушити права інших осіб, є формою зловживання правом. У цьому випадку особа надає своїм діям повну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право [135].

Поширеними у сфері речового права є також справи, які стосуються зловживання правом на захист речового права.

У постанові ВС від 27 травня 2020 у справі № 641/9904/16-ц позов про витребування майна було подано стороною визнаних у судовому порядку недійсними правочинів щодо відчуження майна, яка стверджувала, що їх було вчинено з пов'язаною особою (первісним покупцем) з метою уникнути звернення стягнення на майно за кредитними боргами. ВС дійшов кількох висновків:

По-перше, вчинення власником майна правочину з розпорядження належним йому майном з метою унеможливити задоволення вимоги іншої особи-стягувача за рахунок майна цього власника, може бути кваліфіковане як зловживання правом власності, оскільки власник використовує правомочність розпорядження майном на шкоду майновим інтересам

кредитора. До такого висновку дійшов ВС також у справі № 910/7547/17 про визнання правочинів недійсними внаслідок їх фіктивності.

По-друге, наявність у діях власника волі на передачу майна іншій особі унеможлиблює витребування майна від добросовісного набувача. Покладаючись на добросовісність дій другого продавця, відповідач законним шляхом набув своє майно, є добросовісним набувачем, тому це майно у нього на підставі ст. 388 ЦК України витребувано бути не може, оскільки в діях позивача була наявна воля на передачу майна іншій особі для уникнення звернення стягнення на майно в рахунок кредитних боргів. Конструкція, за якої добросовісний набувач втрачає майно і сам змушений шукати способи компенсації своїх втрат, у цьому випадку є неприйнятною та покладає на добросовісного набувача індивідуальний і надмірний тягар [136].

Таким чином, ВС дійшов висновку, що вимога про витребування майна, відчуженого стороною недійсного правочину з метою уникнення звернення стягнення на майно, не підлягає задоволенню, оскільки такий позов спрямований на одержання судового захисту права, яким позивач зловживав.

Отже, фrawdаторність – це важливий інститут, який походить від принципів заборони зловживання цивільним правом та добросовісності. Він дозволяє не залишати поза увагою правопорядку зловмисні дії боржників та їхніх близьких осіб, що мають на меті унеможливити виконання зобов'язання та завдати шкоду кредиторів. Одночасно з цим, слід наголосити на тому, що фrawdаторність у правовій системі України має сприйматись виключно як наслідок з принципів цивільного права та застосовуватись судами у виключних випадках, з врахуванням принципів справедливості, розумності та дотримання вимог юридичної визначеності.

3.2. Інші випадки зловживання правом в різних сферах приватних відносинах

Принцип заборони зловживанням цивільним правом діє на всі сфери приватноправових відносин. Окрім фраздаторних дій існує необмежений перелік дій у всіх сферах приватноправових відносин, що можуть кваліфікуватись як зловживання правом. У межах цього підрозділу буде описано та критично проаналізовано можливість практичного застосування заборони зловживання правом у різних сферах приватних відносин шляхом аналізу доктрини та практики національних та міжнародних юрисдикційних органів.

Зловживання цивільним правом у сфері речових відносин

Конституція України у ст.ст. 13, 41 гарантує право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, закріплює непорушність права приватної власності та встановлює обов'язок держави забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності та гарантувати їх рівність перед законом.

Проте, законодавство також встановлює межі здійснення суб'єктивного речового права з метою уникнення зловживання цим правом. Так, ч. 3 ст. 13 та ч. 7 ст. 41 Конституції України передбачено, що власність не повинна використовуватися на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Ці положення розвинулися також у ЦК України, зокрема ч. 1 ст. 12 ЦК України передбачає, що особа здійснює цивільні права в межах, наданих їй договором, або актами цивільного законодавства.

КС України, аналізуючи всі ці положення в сукупності, зазначив, що ст. 13 ЦК України також є проявом меж розпорядження правом власності, можливість встановлення яких передбачено як у Конституції України, так і в інших положеннях ЦК України. КС України підтвердив, що встановлення таких меж має правомірну, легітимну мету, а саме стимулювати учасників цивільних відносин до добросовісного та розумного здійснення своїх цивільних прав[26].

У науковій літературі розглядають такі найпоширеніші види зловживанням речовим правом: 1) зловживання правами сусідами-власниками (наприклад, якщо нерухоме майно яких має спільний кордон або розташоване у безпосередній

близькості один від одного); 2) зловживання власниками житлових приміщень (безгосподарне ставлення до майна; захаращення місць загального користування); 3) зловживання правами власника культурних, історичних та інших цінностей (безгосподарне ставлення, яке тягне за собою руйнування або загибель речі); 4) зловживання правами співвласників у праві спільної часткової власності (ненадання одним із спадкоємцем відповідних документів; вчинення перешкод при спробах вселення одного з співвласників; вчинення дій, що призвели до зменшення спадкової маси тощо); 5) зловживання правами співвласників у праві спільної власності (позов про визнання права власності на 1/2 частину майна, звільнення майна з під арешту; оформлення майна, набутого у шлюбі на третю особу) [137, с. 3].

Важливо, що хоч заборона зловживання правом з самого початку зароджувалась як інститут речового права, але, наразі, при аналізі судової практики не можемо знайти великої кількості прикладів зловживань речовим правом. Більшість випадків зловживань мають ознаки фrawdаторності та були проаналізовані вище.

Приклад зловживань цивільним правом, що не підпадає під концепцію фrawdаторних дій знаходимо у постанові ВС від 14 лютого 2024 року у справі № 570/2575/20, де відповідач як член сім'ї позивача отримав особистий сервітут на користування майном позивача. Позивач подав негативний позов з метою припинення сервітуту та вимогу про примусове виселення. В обґрунтування позову було покладено припинення шлюбно-сімейних відносин. ВС вказав, що вибраний спосіб захисту може бути зловживанням цивільним правом, зважаючи на наступне:

Зазначена норма [ст. 391 ЦК України] визначає право власника, у тому числі житлового приміщення або будинку, вимагати від осіб, які не є членами його сім'ї, а також не відносяться до кола осіб, які постійно проживають разом з ним і ведуть з ним спільне господарство, усунення порушень свого права власності у будь-який час. Визначальним для захисту права на підставі цієї норми права є наявність у позивача права власності та встановлення судом наявності перешкод у користуванні власником своєю власністю. При цьому, не має значення, ким саме порушене право та з яких підстав. Проте дії власника майна не повинні суперечити закону і порушувати прав інших осіб та інтереси суспільства. Діяльність власника може

бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Тобто правомочності власника не є безмежними, закон може встановлювати певні обмеження здійснення права власності [138].

Хоча, ВС не визнав зазначені дії зловживанням правом, він чітко зазначив про наявність меж здійснення власником належного йому права власності.

До іншого висновку у ході аналізу фактичних обставин ВС дійшов у постанові від 12 лютого 2025 року у справі № 686/24190/23, де позивачам було відмовлено у задоволенні вимоги про усунення перешкод у користуванні житлом шляхом вселення назад до квартири, у якій позивачі раніше, до смерті чоловіка позивачки, проживали на підставі сервітуту, та пізніше були виселені матір'ю чоловіка. ВС погодився із висновками судів попередніх інстанцій про те, що позивачі не є членами сім'ї відповідача (матері колишнього чоловіка позивачки), належних і допустимих доказів того, що вони з відповідачем пов'язані спільним побутом та мають взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання, позивач не надала [139]. Таким чином, подання негаторного позову в цій справі є зловживанням цивільним правом на захист, адже реальних підстав для подання такого позову у позивачів не було.

Отже, зловживання цивільним правом у сфері речового права не представлена широко у практиці ВС. Її вплив обмежується виключно запобіганню фраздаторним діям та зловживанню правом на захист речового права.

Зловживання правом у сфері сімейних правовідносин

Зловживання суб'єктивними правами в сімейних правовідносинах – це один з видів поведінки, яка пов'язана з реалізацією суб'єктивного сімейного права, що спрямоване на задоволення власного інтересу та має наслідком заподіяння шкоди охоронюваним сімейним законодавством правам та інтересам інших осіб, що, в свою чергу, спотворює мету правового регулювання сімейних відносин [140, с. 38].

Основними видами зловживань правом в сімейних відносинах вважаються зловживання особистими немайновими правами та зловживання майновими правами з боку подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї [140, с. 75].

Судова практика містить цілу низку випадків зловживань у сфері сімейного права, у тому числі вже згадані фrawdаторні дії у сімейному праві шляхом подання позову про поділ майна подружжя. Як інший приклад зловживання цивільним правом можна навести постанову ВС від 10 травня 2023 року у справі № 215/1191/17, у якій позивач звернувся з позовом до відповідача про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання майна спільною сумісною власністю та стягнення грошової компенсації за частку майна внаслідок неможливості виділу у натурі частки із спільного майна, отриманого позивачем в борг за цільовим договором позики. ВС визнав, що не може слугувати підставою для скасування презумпції спільності майна подружжя. Як зазначає ВС досить часто учасники цивільного обороту в спорах про поділ майна за допомогою договору позики чи розписки про отримання в позику грошових коштів, в яких вказано, що ці грошові кошти передаються на придбання певного конкретного майна, намагаються спростувати презумпцію спільності майна подружжя (чи жінки та чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі); касаційний суд зауважує, що використання таким чином договору позики (в якому передбачено, що грошові кошти передаються на придбання певного конкретного майна) очевидно не враховує, що регулююча сила договору стосується його сторін, а тому не може кваліфікуватися як добросовісне та є неприпустимим [141].

Наступним прикладом можна навести справи, де перед ВС постало питання: *чи можуть пов'язані чи афілійовані особи формувати пасив (борги) для унеможливлення чи ускладнення поділу спільного майна подружжя?* Зокрема, у постанові від 19 березня 2025 року у справі № 759/11754/23 ВС зробив важливі висновки, що:

Учасники цивільного обороту доволі часто намагаються використовувати правомірний цивільно-правовий інструментарій для унеможливлення чи ускладнення поділу спільного майна подружжя (чи жінки та чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі), тобто з неправомірною метою, не для забезпечення визначеності в

приватних відносинах, захисту прав та інтересів. Суд не є місцем для «безцеремонної процесуальної гри»;

Якщо пов'язані чи афілійовані особи, наприклад, родичі, ініціюють судовий розгляд, зокрема, про стягнення боргу, для унеможливлення чи ускладнення поділу спільного майна подружжя (чи жінки та чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі), формування пасиву (боргів), виключення певного майна з поділу на час виникнення (існування) спору (спорів) про розірвання шлюбу, поділ спільного майна подружжя (чи жінки та чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі), тощо, такі учасники судового розгляду діють очевидно недобросовісно та зловживають правами стосовно другого із подружжя (чи жінки або чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі).

Тому в такому разі відбувається використання приватно-правових конструкцій не для захисту прав та інтересів, і судові рішення стосується прав та/або інтересів іншого із подружжя (чи жінки чи чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі) [142].

Зовсім свіжою є постанова ВС від 9 квітня 2025 року у справі № 759/18856/19 про поділ майна подружжя та запевнення сторонами щодо договору дарування. У цій справі мати подарувала сину у 2008 році земельну ділянку з запевненнями, що вона вільна від забудов. Однак при поділі майна подружжя у 2019 році, аби скасувати презумпцію спільності прав на споруджену за час спільного життя подружжя на зазначеній земельній ділянці будівлю, мати з метою виключення будинку, який знаходиться на земельній ділянці, з поділу, стверджувала про його будівництво в 2006 році. ВС визнав таку непослідовну поведінку матері та її сина зловживанням правом щодо другого з подружжя з наступною аргументацією:

парламент на рівні ЦК внормував застосування конструкції запевнень сторонами договору. Вони можуть бути досить різноманітними: запевнення щодо сторони договору, осіб які діють від її імені, пов'язаних осіб; запевнення про обставини, що правову «долю» договору (зокрема, щодо переважного права, щодо згоди іншого з подружжя; запевнення стосовно майна права на яке переходять на підставі договору; неправдивість запевнень у відносинах між сторонами договору, в якому містяться ці запевнення, може зумовлювати; (а) відшкодування стороні, яка покладалася на такі запевнення, збитків, завданих у зв'язку з неправдивістю таких запевнень; (б) настання інших наслідків передбачених договором; законодавець не визначив правових наслідків для тієї ситуації, якщо інші суб'єкти покладаються на відповідні запевнення (зокрема, при поділі майна подружжя); цей суд неодноразово звертав увагу, що

собою представляє доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) та вказував, що поведінкою, яка суперечить добрій совісті та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них [143].

Отже, ВС активно та послідовно застосовує принцип заборони зловживання правами й у сфері сімейних правовідносин. Це особливо помітно у справах, де одна зі сторін намагається використати правомірний цивільно-правовий інструментарій з метою для унеможливлення чи ускладнення поділу спільного майна подружжя, формування пасиву (боргів), виключення певного майна з поділу на час виникнення (існування) спору про розірвання шлюбу тощо. Такий підхід слугує засобом захисту прав учасників сімейних відносин.

Зловживання у сфері корпоративних правовідносин

Оскільки в межах корпоративних правовідносин можуть виникати як корпоративні права – права учасників (акціонерів) товариства, так і права самого товариства, тому ми розглянемо випадки зловживання у сфері корпоративних правовідносин, які пов'язані із реалізацією своїх прав учасниками товариств (акціонерами) чи окремими органами товариства. Також буде розглянуто питання зловживання у сфері корпоративного структурування, тобто недобросовісне використання майнової відокремленості юридичної особи.

Зловживання корпоративними правами розуміють як особливу форму реалізації права, яка полягає у використанні учасниками (акціонерами) своїх корпоративних прав всупереч принципам справедливості, добросовісності та розумності з метою, що суперечить тій, з якою ці права були надані, а саме заподіяння шкоди правам та інтересам інших учасників (акціонерів), товариству та/або іншим особам або отримання необґрунтованих переваг перед іншими учасниками (акціонерами) [144, с. 278].

Цікавим підходом а науковій літературі є поділ видів зловживання правом в корпоративних правовідносинах на прості та складні, здійснений Кучмієнко О.В. Так, до простих форм авторка відносить, зокрема, зловживання правом на контроль за діяльністю акціонерного товариства міноритарним акціонером, зловживання

правом на управління товариством мажоритарним акціонером, а до складних – недружні поглинання, грінмейл (корпоративний шантаж) [145, 63].

Жорнокуй Ю.М. виділяє, залежно від права, яким зловживають учасники (акціонери) товариства, види зловживання корпоративними правами, що пов'язані із: 1) здійсненням процесу управління корпорацією; 2) захистом суб'єктивних корпоративних прав та інтересів учасників (акціонерів); 3) отриманням інформації; 4) вимогою від товариства викупу належних їм часток (акцій); 5) отриманням частини прибутку товариства (дивідендів) [146, с. 11-13].

Тепер, маючи загальне розуміння видів зловживань корпоративними правами, нижче ми спробуємо дослідити підхід судів до використання доктрини заборони зловживання правом у корпоративних правовідносинах на конкретних прикладах.

Перш за все, проаналізуємо випадки **зловживання правом на управління товариством**. В науковій літературі висловлюють позиції, що таке зловживання може відбуватися у вигляді систематичної неявки на загальні збори, голосування проти певного рішення, або зловживання правом на оскарження рішень загальних зборів товариства, чи інших органів управління [145, с. 66-68].

Свого часу в науковій літературі активно обговорювалося питання **порушення кворуму загальних зборів**. Так, Смітюх А.В. аналізував судову практику 2008-2018 років, яка продемонструвала, що суди не мали загальної практики щодо умисного порушення кворуму учасником товариства [147, 153-155].

З набранням чинності Законом України «Про ТОВ», оскарження неявки учасника (акціонера) на загальні збори як зловживання правом через відсутність кворуму таких зборів більше не є актуальним, адже ВС послідовно відстоює позицію законодавчої відсутності врегулювання кворуму. Так, ВС у постанові від 16 лютого 2022 року у справі № 922/1122/21 вказав, що метою заборони встановлення кворуму є надання більших гарантій реалізації корпоративних прав учасників в управлінні товариством та прийняття ними рішень, запобігання й унеможливлення зловживання правом не брати участь у зборах, що призводить до блокування ухвалення рішень більшістю [148].

Більше того, після введення в дію Закону України «Про ТОВ», прослідковується доволі послідовний підхід при вирішенні питання неявки на загальні збори та відповідно недостатності голосів для прийняття рішень. Так, судді сходяться на тому, що участь у загальних зборах є правом учасника (акціонера), а не обов'язком, тому неявка не може вважатися ухиленням або невиконанням обов'язків учасника товариства та зловживанням своїми корпоративними правами. Зокрема, такі висновки було зроблено Господарським судом міста Києва 13 січня 2020 року у справі № 910/9030/19 [149].

Отже, незважаючи на те, що неявка учасників на загальні збори з наслідком недостатності голосів для прийняття рішень широко розглядається в науковій літературі як зловживання правом. Однак, актуальна судова практика не застосовує доктрину заборони зловживання правом у цих справах через відсутність підстав змусити учасника з'явитися на загальні збори.

Як було згадано раніше, *зловживання правом на управління товариством може виявлятися через голосування проти певного рішення*, що підтверджується судовою практикою. Так, до зловживання учасником (акціонером) своїми корпоративними правами, ВС у постанові від 15 червня 2022 року у справі № 910/6685/21 відносить блокування акціонером (якому належить більше 40% статутного капіталу товариства) рішень загальних зборів (свідоме голосування «проти» або «утримався»), що у свою чергу, ускладнює функціонування акціонерного товариства (перешкоджає приведення внутрішніх документів товариства у відповідність вимогам законів) та є недопустимим [94].

Напрацьованою є практика ВС щодо зловживання корпоративними правами, пов'язаними із отриманням прибутку товариства (дивідендів). Так, у постанові від 23 травня 2018 року у справі № 908/1027/17 ВС висловив позицію, що скасування загальними зборами товариства попереднього рішення про виплату учаснику товариства дивідендів після його виходу і втрати ним права голосу на загальних зборах, є порушенням його законних очікувань щодо ефективного здійснення свого «права власності» (що є несправедливим) та призводить до

зловживання іншими учасниками товариства своїми правами на прийняття рішення щодо прав учасника, який вийшов без врахування його голосу (що є нерозумним та несправедливим)[150].

Також був проведений аналіз практики ВС щодо **зловживання учасниками (акціонерами) правом на отримання інформації про товариство**, яке згадується у наукових джерелах. Проте, ВС, хоч і розуміючи можливість зловживання таким правом, не застосовує доктрину заборони зловживання правом та спростовує доводи скажників стосовно наявності зловживання корпоративним правом.

Наприклад, ВС у постанові від 24 грудня 2020 року у справі № 911/73/20 звертає увагу на те, що посилення скажника на ймовірну недобросовісність дій позивача, який є міноритарним учасником та загрозу зловживання отриманою інформацією не спростовують того факту, що позивач є чинним учасником товариства і він має безумовне право на отримання визначеної законом інформації щодо діяльності товариства, а ненадання відповідачем запитуваної позивачем інформації (ненадання копій відповідних документів за всі десять років діяльності товариства) порушує права та законні інтереси учасника товариства [151].

Судова практика містить також випадки **зловживанням учасниками своїм переважним правом на придбання частки у статутному капіталі товариства** через непослідовність його реалізації. Позиція ВС, висловлена у постанові від 31 березня 2021 року у справі № 923/875/19, полягає в тому, що у разі, якщо учасник спочатку відмовився від свого переважного права, а потім звернувся до суду для переведення на себе прав покупця, то такий учасник відмовився від одностороннього правочину, і у випадку, якщо такою відмовою від правочину порушено права іншої особи, ці права підлягають захисту. Відтак, суд має захистити права нового учасника, добросовісного покупця, який при придбанні частки розумно покладався на цей односторонній правочин [152].

Як згадувалося раніше, зловживання правом можливе і при здійсненні корпоративних прав міноритарними акціонерами. Такі зловживання називають **«корпоративним шантажем»** або **«грінмейлом»**, коли міноритарії,

усвідомлюючи значення своїх акцій, починають фактично диктувати вигідні для себе умови товариству [153, с. 170].

Змістом грінмейлінгу є цілеспрямована купівля міноритарного пакету акцій акціонерного товариства з наступним наміром продати їх мажоританому акціонеру за вищою ціною як для отримання невідповідної матеріальної вигоди за свою частку, так і під загрозою поглинання корпорації, ініціювання перевірок, створення перешкод для функціонування товариства, заподіяння шкоди діловій репутації через розміщення матеріалів, що компрометують, у засобах масової інформації [154, с. 79], надсилання скарг до контролюючих і правоохоронних органів, пред'явлення судових позовів з будь-якого питання [145, с. 88].

Корпоративний шантаж часто проявляється у **зловживанні правом на оскарження рішень відповідного органу товариства**. Наприклад, це стосується подання міноритарним акціонером позовів про визнання недійсними рішень наглядової ради акціонерного товариства про укладення значних правочинів, які були прийняті з перевищенням повноважень наглядовою радою, але потім схвалені загальними зборами і визнання відповідних договорів недійсними. Так, ВС у постанові від 18 серпня 2021 року у справі № 916/3844/19 наголосив на необхідності врахування інтересів інших учасників, права яких можуть бути порушені внаслідок визнання недійсними таких рішень [155].

Також, грінмейлери можуть подавати судові позови з інших причин, наприклад, про повернення акцій та визнання недійсним одностороннього правочину, а саме публічної безвідкличної вимоги про (примусове) придбання в усіх власників акцій. Саме такий позов було подано у справі № 905/2291/19, де ВС у постанові від 14 грудня 2021 року зробив висновок, що вимога не усіх міноритарних акціонерів при процедурі викупу акцій («сквіз-аут») про визнання недійсною безвідкличної вимоги про придбання акцій в усіх власників акцій товариства може порушити права інших міноритарних акціонерів, які не подавали відповідні позовні заяви до суду. Відповідно, такі вимоги можуть сприйматись як

зловживання правом, адже право на судовий захист здійснюється з можливим завданням шкоди іншим особам [91].

Зловживання ж мажоритарними учасниками може здійснюватися у вигляді **«недружніх поглинань»**. Недружні поглинання визначають як процедуру зміни корпоративного контролю над об'єктом поглинання без згоди менеджменту компанії [147, с. 57]. Науковці погоджуються з тим, що в Україні недружні поглинання найчастіше набувають форму силових захоплень компаній під прикриттям законних або псевдозаконних підстав, що має термін «рейдерство» [156, с. 30-31]. Саме тому, найкращими прикладами недружніх поглинань слугує іноземна судова практика.

Серед прикладів найбільших недружніх поглинань, можна згадати придбання у 2008 році бельгійсько-бразильською пивоварною компанією InBev американського пивного гіганта Anheuser-Busch, запропонувавши 65 доларів за акцію, що оцінювало компанію в 46 мільярдів доларів. Рада директорів Anheuser-Busch відхилила пропозицію як неадекватну, однак InBev звернулася безпосередньо до акціонерів і ініціювала процедуру зміни складу ради директорів Anheuser-Busch. У липні 2008 року сторони досягли домовленості, за якою InBev підвищила пропозицію до 70 мільярдів доларів за акцію, а загальна вартість угоди склала 52 мільярдів доларів. Угода отримала схвалення рад директорів обох компаній, а об'єднана компанія стала найбільшою пивоварнею в світі, тепер відомою як Anheuser-Busch InBev (AB InBev) [157].

Таким чином, наведений приклад підтверджує думку про те, що характерною ознакою недружніх поглинань є спротив менеджменту компанії-об'єкта придбання пропозиції поглинача та вжиття таким поглиначем відповідних недружніх заходів для реалізації своєї цілі.

Також зловживання правом можливі у процесі діяльності органів управління товариства. Наприклад, це може бути у випадку, коли орган товариства (наглядова рада) спершу відмовив у схваленні частково вчиненого правочину, потім товариство не вживало жодних заходів щодо врегулювання

спірної ситуації з контрагентом, а пізніше подало зустрічний позов про визнання недійсним частково вчиненого правочину. Власне, у постанові від 9 червня 2021 року у справі № 911/3039/19 ВС дійшов висновку, що несхвалення укладеного і частково виконаного правочину без жодних мотивів є зловживанням своїм правом, яке спрямоване на завдання шкоди контрагенту. Суд вважає, що єдиним мотивом такого несхвалення правочину було небажання розраховуватися за зобов'язаннями, які виникли за спірним договором [158].

Проаналізована вище судова практика демонструє, що доктрина заборони зловживання правом поширюється на дуже широке коло корпоративних відносин, серед яких є багато простору для зловживань як учасників (акціонерів) своїми корпоративними правами, так і посадовими особами товариства.

Ще одним прикладом зловживання у сфері корпоративного права може бути недобросовісне **використання особливого статусу юридичної особи, що, відповідно до принципу відокремленості, полягає у її майновій та організаційній відокремленості від учасників (акціонерів)**. Окрім випадків прямо встановлених у законодавстві (зокрема, учасники повних товариств) [159, с. 16], учасники (акціонери) не відповідають за дії підконтрольної їм юридичної особи, і так само навпаки, юридична особа не несе відповідальності за дії своїх учасників (акціонерів) [160, с. 53-54].

Великі компанії сьогодні використовують таку особливість юридичної особи собі на користь. Спостерігається таке явище: якщо не всі, то принаймні переважна більшість великих компаній не є де-юре єдиною юридичною особою, а натомість, утворюють групи, що складаються з великої кількості афілійованих юридичних осіб [161, с. 341]. Таке корпоративне структурування, попри очевидну функціональну доцільність (оптимізація податкового навантаження, диверсифікація ризиків у веденні бізнесу, обмеження відповідальності у разі порушення законодавчих норм чи договірних зобов'язань), а особливо агресивне структурування груп компаній, використовується з метою, що суперечить принципам цивільного права.

Для протидії таким практикам недобросовісного використання майнової відокремленості юридичної особи, законодавством передбачено окремі положення, які покладають субсидіарну відповідальність на учасників (акціонерів) юридичних осіб [159, с.18]. Проте через неможливість передбачити усі можливі способи зловживання, у правовій науці та судовій практиці сформувалась доктрина підняття корпоративної завіси (англ. *piercing the corporate veil*), яка дає змогу реагувати на випадки зловживання, прямо не передбачені законом.

Доктрина підняття корпоративної завіси передбачає нехтування правосуб'єктністю юридичної особи та її майновою відокремленістю у випадках, коли відбувається юридичне ототожнення юридичної особи з її учасником (акціонером), або має місце зловживання її статусом відокремленості. Науковцями обґрунтовано, що застосування цього правового інституту має місце тоді, коли існує дефект волі юридичної особи, зумовлений повною залежністю від волі контролера, тобто коли контролер повністю контролює рішення, які приймає юридична особа, або використовує майно юридичної особи як своє власне [162, с. 81, 89].

Судова практика останніх років демонструє активне визнання доктрини підняття корпоративної завіси як інструменту реалізації принципу заборони зловживання цивільним правом. У ряді справ українські суди вже застосували як класичне підняття корпоративної завіси, що дозволяє покладати відповідальність за діяльність підконтрольної юридичної особи на контролера, так і зворотне підняття корпоративної завіси, яке, навпаки, дозволяє звертати стягнення на активи підконтрольної юридичної особи у разі недобросовісної поведінки контролера [162, с. 90].

Пропонуємо розглянути такі приклади підняття корпоративної завіси, яка використовується з метою запобігання зловживанню правом. Першою постановою ВС від 10 січня 2024 року у справі № 910/268/23, у якій Фонд гарантування вкладів фізичних осіб звернувся до суду з позовом до громадянина України, контролера великої фінансово-промислової групи Ferrexpo, про відшкодування збитків на суму

понад 45 млрд грн. У межах цієї справи, зокрема, вирішувалося питання про забезпечення позову шляхом накладення арешту на корпоративні права в трьох великих гірничо-збагачувальних комбінатах групи Ferrexpo в Україні. Відповідач володів часткою у цих компаніях опосередковано через вертикально структуровану групу компаній, зареєстрованих у Швейцарії, Англії, Люксембурзі та Сінгапурі. Сінгапурська компанія належала відповідачу безпосередньо та двом членам його родини. Суди у справі задовольнили заяву про забезпечення позову.

Було встановлено, що така корпоративна схема володіння майном, яке юридично оформлене на інших підконтрольних відповідачу осіб, використовувалася ним щонайменше з 2007 року для уникнення персональної відповідальності. Зважаючи на це, ВС дійшов висновку, що створення багаторівневої корпоративної структури в даному випадку мало на меті не економічну доцільність, а уникнення відповідальності за зобов'язаннями, що свідчить про зловживання цивільними правами. Цього було достатньо, аби солідарно застосувати несприятливі юридичні наслідки до відповідача через накладення арешту на корпоративні права в гірничо-збагачувальних комбінатах, хоча ними володіли лише підконтрольні відповідачу юридичні особи. Таким чином, ВС застосував зворотне підняття корпоративної завіси [163].

Іншим прикладом зловживання майновою та організаційною відокремленістю юридичної особи є постанова ВС від 15 червня 2022 року у справі № 905/671/19, яка стосувалася оскарження примусового викупу акцій («сквіз-аут») у ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод» (ПрАТ «АКХЗ»). Колишній міноритарний акціонер ПрАТ «АКХЗ» подав позов до товариства про компенсацію вартості акцій, які були викуплені за заниженою ціною. Наглядовою радою ПрАТ «АКХЗ» було затверджено занижену ціну їх викупу. Процедура «сквіз-ауту» була ініційована міноритарним акціонером-кіпрською компанією Barlenco Ltd, яка викупила усі акції у ПрАТ «АКХЗ», після чого відчужила акції на користь своєї материнської компанії Metinvest B.V., що була мажоритарним акціонером ПрАТ «АКХЗ».

ВС встановив, що компанія Barlenco Ltd, яка набула незначний пакет акцій лише перед початком процедури сквіз-ауту, була використана як технічна юридична особа. ВС визнав, що у цій справі позов про відшкодування збитків може бути подано як до ПрАТ «АКХЗ», яке діяло під контролем мажоритарного акціонера, так і до покупця та його афілійованих осіб, а також до мажоритарного акціонера, що становили по суті єдину економічну групу. Отже, ВС застосував класичне підняття корпоративної завіси, як інструмент, що забезпечує міноритарних акціонерів від зловживань [164].

Таким чином, судова практика показує, що майнова та організаційна відокремленість юридичної особи може бути використана як інструмент для недобросовісної поведінки учасників цивільного обороту. ВС визнає подібні дії формою зловживання цивільним правом і розглядає доктрину підняття корпоративної завіси як ефективний засіб протидії таким зловживанням.

Зловживання правом у сфері інтелектуальної власності

Заборона зловживання цивільним правом поширюється і на сферу відносин щодо інтелектуальної власності.

Якубівський І.С. аналізує у своїй статті, зокрема, такі види зловживання у сфері інтелектуальної власності: 1) авторськими правами, зокрема, правом на обрання псевдоніма, наприклад шляхом видання своїх творів за твори більш відомого автора, правом на ненадання згоди автором об'єкту архітектури його власнику на внесення до нього змін, чи правом на захист свого авторського права; 2) патентними правами, включаючи (а) «патентний тролінг» (patents trolling), що проявляється у скуповуванні патентів з метою пред'явлення позовів до інших компаній, (б) зловживання «зонтичними патентами» (umbrella patents), призначеними для набуття правової охорони для максимальної кількості технічних рішень через формулювання надто широкої формули винаходу та (в) зловживання «вічнозеленими патентами» у фармацевтичній сфері, що полягає в отриманні патентів на лікарські засоби з незначними модифікаціями, на які вже було раніше отримано патенти; 3) правами на торговельну марку, зокрема правом на реєстрацію

торговельної марки, коли особа реєструє позначення, яке використовує інший суб'єкт лише з метою подальшого одержання грошової виплати від такого суб'єкта, або з метою недобросовісної реєстрації доменного імені [165, с. 230-250].

У практиці ВС активно зустрічається вже згадувана у розділі 2 категорія справ, де позивачі спершу реєструють знаки для товарів і послуг чи патенти, які є суттєво схожими до вже існуючих, а потім подають позови з вимогою про визнання недійсним вже існуючих свідоцтв чи патентів інших суб'єктів.

Так, за обставинами справи, наведеними у постанові ВС від 17 листопада 2021 року у справі № 757/30424/18, коли позивач подав заявку на реєстрацію знака для товарів і послуг, ДП «Український інститут інтелектуальної власності» направило йому повідомлення про можливу відмову в реєстрації знаку у зв'язку з тим, що заявлене позначення є схожим настільки, що його можна сплутати з комбінованим позначенням ТОВ «Консалтингова група «А-95». Проте, знак все одно було зареєстровано. Пізніше, позивач оскаржив цей знак, проте ВС відмовив йому у захисті, зважаючи на те, що відповідне позначення було зареєстроване лише з метою перешкодження іншій особі у використанні схожого знаку. Суд вважає, що особа, яка заявляє вимогу про визнання недійсним свідоцтва України на знак для товарів і послуг, сама має діяти добросовісно, не допускати зловживання правом, зокрема й на реєстрацію певного позначення як знаку для товарів та послуг не з метою індивідуалізації товарів та послуг, а з метою перешкодження іншому суб'єкту у використанні певного позначення [166].

Схожі висновки ВС зробив і у постанові від 26 січня 2022 року у справі № 750/13341/19, де особа подала позов про захист права інтелектуальної власності на знаки для товарів і послуг до компанії «ТММ-ЕНЕРГОБУД» («ТіПіБіеС Продакшн»). ВС встановив, що торговельні марки позивача були зареєстровані виключно з метою зловживання правами на них та створення перешкод у використанні торговельних марок іншими особами [167].

Дзеркальні висновки, лише у сфері патентного права, зроблені у постанові ВС від 09 серпня 2023 року у справі № 592/7979/18, де за обставинами справи, позивач

вимагав заборонити трьом державним підприємствам використовувати корисні моделі через те, що, за його словами, майнові та немайнові права на які належить позивачу на підставі його патенту. Проте, майнові та немайнові права на об'єкти інтелектуальної власності відповідачів зареєстровані раніше, ніж патент позивача [168]. По-суті, ця справа показує як ВС бореться із «патентним тролінгом».

Таким чином, у цій категорії справ відбувається зловживання як матеріальним правом – на реєстрацію торговельних марок чи патентів з неналежною метою, так і правом на захист, адже зареєструвавши відповідні майнові та немайнові права з метою перешкоджати іншим особам у їх здійсненні прав інтелектуальної власності, особа подає позов про захист свого права інтелектуальної власності не маючи на це підстав, адже використовує його лише з метою завдати шкоди іншим.

Отже, бачимо, що у сфері інтелектуальної власності ВС також застосовує доктрину заборони зловживання цивільним правом. Зокрема, ВС відмовляє у захисті прав за свідоцтвом на знак для товарів і послуг чи патентом на корисну модель, зважаючи на те, що вони були зареєстровані лише з метою перешкодження іншій особі у використанні схожого позначення чи патенту.

Зловживання особистими немайновими правами

Всі вищезазначені приклади зловживань так чи інакше стосувались майнових прав. Однак існує запитання: *«чи можливо зловживати особистими немайновими правами, що не мають майнового виміру, і якщо так, то якими?»*

Стефанчук Р.О. визначає особисте немайнове право, як суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом є тісно та нерозривно пов'язане із особою-носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу), об'єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом випадках й інше нематеріальне благо [169, с. 536-537].

Однак, як при здійсненні будь-якого цивільного права, інтереси різних суб'єктів однорідних прав можуть суперечити одне одному. Внаслідок цього існує можливість виникнення зловживання правом.

Хоча слід зазначити, що не всі особисті немайнові права, з огляду на їх природу можуть бути предметом зловживань. Для цілей аналізу ми будемо використовувати поділ особистих немайнових прав залежно від їх юридичної природи та характеру. За таким критерієм пропонують розділяти: 1) права, що мають «негативний» зміст (право на життя, здоров'я, честь, гідність та ділову репутацію, ім'я тощо), тобто полягають у праві вимагати дотримання іншими особами встановлених законодавством заборон; 2) права, що мають позитивний зміст (право на свободу пересування, особисту свободу, свободу визначення зовнішнього виду та рис свого голосу тощо). Їх реалізація відбувається шляхом здійснення уповноваженою особою власних дій з метою задоволення власних інтересів в немайновій сфері [170, с. 121].

Особисті немайнові відносини регулюються складною та багаторівневою системою джерел права нормативного характеру. Зокрема, вони закріплені у Конституції України, міжнародних договорах, стороною яких є Україна, другій книзі ЦК України та галузевих законах, що регулюють окремі особисті немайнові права[16, с. 580-581, 586-587].

Міжнародним юрисдикційним органом, практику якого ми проаналізуємо, аби окреслити застосування заборони зловживання особистим немайновим правом є ЄСПЛ. Рішення ЄСПЛ займають важливе місце у правовій системі України. Ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріплює, що практика ЄСПЛ та Конвенція застосовуються судами як джерело права[171]. Ст. 32 Конвенції закріпила повноваження ЄСПЛ щодо офіційного тлумачення положень Конвенції та її Протоколів[13]. Рішення ЄСПЛ встановлюють зміст конкретного права та гарантій його виконання[172, с. 267]. ВП ВС у своїх постановках наголошує на врахуванні положень Конвенції, а

отже і висновків ЄСПЛ, наголошує навіть при тлумаченні норм національного права [173].

Ст. 17 Конвенції закріплює принцип заборони зловживання правом. При цьому стаття має широке розуміння адресатів цього принципу, зокрема держави, груп осіб та осіб [174, с. 7-8]. У цьому дослідженні ми сконцентруємо нашу увагу на здійсненні суб'єктами цивільних прав, що передбаченні Конвенцією та вплив положень ст. 17 Конвенції на це.

Слід зазначити, що зловживання правами у розумінні ст. 17 Конвенції не співпадає з цим приватно-правовим інститутом у межах національних правових систем. Коли в цивільному законодавстві різних країн зловживання правом має місце тоді, коли особа порушила принципи цивільного права (наприклад добросовісності, справедливості тощо), то Конвенція встановлює зовсім інші критерії належного здійснення права.

Основними критеріями, порушення яких свідчить про порушення принципу заборони зловживанням правом є у розумінні Конвенції: зміст тексту та духу Конвенції; демократичні та фундаментальні цінності Конвенції; недопущення порушення прав, гарантовані нею [174, с. 8-9; 27, с. 371].

ЄСПЛ визначає зловживання правом у справі S.A.S. проти Франції наступним чином:

поняття «зловживання» стосується його звичайного значення, а саме шкідливого використання права його власником таким чином, що не відповідає меті, для якої таке право надається (див . *Miroļubovs* та інші проти Латвії , № 798/05 , § 62, 15 вересня 2009 р.). У зв'язку з цим Суд зазначив, що для встановлення такого «зловживання» з боку заявника потрібна не лише явна невідповідність меті права на подання заяви, але й певна перешкода для належного функціонування Суду чи безперебійне провадження перед ним (там само, § 65)[175]

Важливо, що хоча ст. 17 Конвенції передбачає поширення заборони зловживання правом на всі права передбачені у Конвенції, на практиці заборона не може бути застосована до значної кількості гарантованих прав [176, с. 75,79-80]. Зокрема, право на життя (стаття 2) та право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5), право не бути підданим катуванню, іншому нелюдському поводженню

(стаття 3) у практиці ЄСПЛ ніколи не були визнані предметом зловживання правом. З цього можливо зробити висновки, що перерахованими вище правами неможливо зловживати. Це перш за все спричинено їх змістом, що полягає у негативному праві людини не бути позбавленою основоположних благ.

Також вважаємо за необхідне звернути увагу на позицію, що деякі позитивні права, гарантовані Конвенцією, також не можуть бути предметом зловживань, наприклад право на шлюб і створення сім'ї, гарантоване ст. 12 Конвенції[176, с. 80].

Незважаючи на це, більшість позитивних прав, що закріплені у Конвенції все ж можуть бути предметом зловживань у розумінні ст. 17 Конвенції. Зокрема, у практиці ЄСПЛ можливо знайти випадки зловживання при здійсненні:

- Права на свободу думки, совісті і релігії (стаття 9);
- Права на свободу вираження поглядів (стаття 10);
- Права на свободу зібрань та об'єднання (Стаття 11);
- Права на ефективний засіб правового захисту разом з правою на те, аби не піддаватись дискримінації (стаття 13 разом зі статтею 14)[174, с. 17].

Прикладом зловживання одразу всім вище згаданим переліком прав є справа Хізб ут-Тахрір та інші проти Німеччини. За обставинами справи глобальна ісламська політична партія, що одночасно була релігійним товариством, використовувала права, що закріплені у ст. 9, 10, 11, 13 та 14 Конвенції, з метою пропаганди знищення Ізраїлю та вбивстві євреїв, а також у підбурюванні до повалення ісламських держав через активний джихад. ЄСПЛ за результатами розгляду справи визнав, що здійснення прав заявниками «явно суперечать цінностям Конвенції, зокрема зобов'язанню мирного врегулювання міжнародних конфліктів і святості людського життя» [177].

Окрім того, ЄСПЛ застосував ст. 17 у схожих справах, де заявники зловживали правами для просування ісламофобії [178], антисемітизму [179] та інших дій, що суперечать духу та цінностям Конвенції.

Таким чином, лише певний перелік прав, що закріплені у Конвенції можуть бути предметом зловживання правом. Одночасно з цим, ЄСПЛ ефективно застосовує заборону зловживання правом у своїй практиці.

Отже, у правовій системі України заборона зловживання цивільним правом використовується судами для запобігання фrawdаторним діям боржників, що мають на меті уникнути виконання зобов'язань на користь кредитора.

Важливо, що фrawdаторні дії можуть проявлятися у формі будь-яких правочинів, позовів про поділ майна подружжя, стягнення аліментів тощо. Цей перелік не є вичерпним, та може застосовуватись до будь-яких майнових відносин, що є предметом цивільного права.

Одночасно з цим фrawdаторність має застосовуватись як виключний інструмент судді для унеможливлення зловживання правом, оскільки його застосування є проявом прямої дії принципів цивільного права. За такого розуміння фrawdаторності, можемо припустити, що вона застосовується за таких ж умов як аналогія права. Тому, за умов наявності встановлених законом чи договором інструментів для захисту права кредитора, суд має застосовувати саме їх, обмежуючи число випадків застосування фrawdаторності.

Одночасно з цим, майже у кожній сфері приватноправових відносин заборона зловживання правом знаходить своє застосування, зокрема в сфері речових, договірних, спадкових, сімейних, корпоративних відносин й відносин у сфері інтелектуальної власності.

Здійснення особистого немайнового права також може перерости у зловживання ним. Однак тут важливим є зазначити, що предметами зловживань можуть бути не усі особисті немайнові права. Слід зазначити, що права, які мають негативний зміст, не можуть бути використані для зловживання (наприклад право на життя). Це підтверджується відсутністю практики юрисдикційних органів, де було б встановлено зловживання такими особистими немайновими правами. За таких обставин слід зазначити, що здійснення негативних немайнових прав є

єдиною сферою приватноправових відносин для яких принцип заборони зловживання цивільним правом не є релевантним.

ВИСНОВКИ

1. Досліджено положення римського приватного права, праці іноземних та вітчизняних науковців на тему історичного розвитку доктрини заборони зловживання правом. Виявлено, що доктрина заборони зловживання правом почала формуватися ще за часів Римської Імперії. Однак, формулювання загального правила заборони зловживання правом з'явилося лише в середньовіччі під впливом глосаторів, які коментували положення Римського права. Відзначено, що саме глосаторами було сформульовано два основних наслідки з принципу заборони зловживання правом, а саме заборони *gemulatio*, тобто зловмисних дій та *exceptio doli generalis*, що передбачає відмову у захисті прав позивача, що використовує його зі злого метою. Підкреслено, що інститут заборони зловживання цивільним правом отримав потужний поштовх до розвитку після періоду великих буржуазних революцій та поширення соціально-правових концепцій. Наразі, заборона зловживань стала міжгалузевим принципом, який застосовується навіть у міжнародному публічному праві.

2. Проаналізовано іноземну та національну доктрину, рішення КС України та ВС щодо визначення правової природи заборони зловживання цивільним правом та його співвідношення з сумісними інститутами. Встановлено, що заборона зловживання цивільним правом є межею здійснення цивільного суб'єктивного права, що окреслюється принципами цивільного права. Наголошено, що зловживання цивільним правом є окремим законодавчо закріпленим поняттям, відмінним від делікту та нормального здійснення права. Обґрунтовано, що зловживання цивільним правом має місце тоді, коли особа своєю поведінкою порушує принципи цивільного права, що відмежовують зловживання від нормального здійснення права з однієї сторони, однак не порушує норм цивільного законодавства чи договірних положень, що відмежовує зловживання цивільним правом від делікту з іншої сторони. З огляду на це критично проаналізовано визначення у практиці ВС поняття «зловживання правом» як «особливий тип правопорушення», що прямо суперечить висновкам КС України. Наголошено на

необхідності сприймати заборону зловживання цивільним правом як наслідок впливу принципів цивільного права на регулювання цивільних відносин.

3. Проаналізовано практику ВС та пропозиції науковців щодо окреслення ознак зловживання цивільним правом. Взято до уваги завдання закріпити у цивільному законодавстві заборону зловживання цивільним правом, а саме дисциплінувати учасників цивільних правовідносин для належного та добросовісного здійснення їхніх прав та захисту інших осіб від таких зловживань. Зважаючи на це, було зроблено висновок про те, що виділяти деталізований перелік ознак зловживання правом недоцільно. Обґрунтовано, що найбільш ефективним для забезпечення ефективного правового регулювання є визначення переліку ознак, що має загальний характер. Критиковано спроби визначення чіткого переліку специфічних ознак зловживання цивільним правом, зважаючи на потенційне обмеження випадків застосування принципу заборони зловживання цивільним правом до різних правовідносин.

4. Проаналізовано норми цивільного законодавства та доктринальні позиції щодо виділення форм та видів зловживання цивільним правом. З'ясовано, що необхідно відрізнити форми та види зловживання правом. Встановлено, що поділ зловживань цивільним правом на види є звичайною логічною операцією, що здійснюється за певним критерієм (наприклад за ознаками суб'єкта зловживань, предмету зловживань, тощо), що, як правило, не мають практичного значення. Наголошено на тому, що зловживання цивільним правом (*abuse of rights*) та зловживання процесуальними правами (*abuse of process*) є різними за змістом поняттями, тому визначення зловживання процесуальними правами як виду зловживання цивільним правом неприпустиме. Щодо поняття «форма зловживання цивільним правом» було зроблено висновки, що воно позначає закріпленні законодавцем сукупності ознак, притаманні конкретному випадку зловживання правом. Одночасно, було критиковано дихотомічний поділ всіх випадків зловживання правом на шикану та інші форми зловживання цивільним правом. Було запропоновано виділяти форми зловживання правом, зважаючи як на

суб'єктивні, так і на об'єктивні критерії, що були сформовані у ході застосування доктрини заборони зловживання цивільним правом у різних юрисдикціях.

5. Проаналізовано іноземну доктрину та практику іноземних судів щодо заборони зловживання цивільним правом. Було встановлено, що принцип заборони зловживання цивільним правом широко поширений у правових системах країн континентальної системи права. У ході аналізу законодавчих положень та практики застосування доктрини заборони зловживання цивільним правом було встановлено, що сфера застосування та спосіб закріплення цього інституту у різних юрисдикціях можуть доволі сильно відрізнятись. Зокрема, було виділено три типи закріплення заборони зловживання правами: 1) у деяких країнах заборона зловживання цивільним правом застосовується судами як наслідок з положень про деліктне право, що закріплене у цивільному кодексі (наприклад, як у Франції); 2) у деяких країнах у цивільному кодексі заборона зловживання цивільним правом закріплюється для виключного переліку форм (наприклад, в Німецькому цивільному кодексі закріплена лише заборона шикани); 3) закріплення у цивільному кодексі заборони відкритого переліку форм зловживання цивільним правом (наприклад, як в Україні та Швейцарії). Було визначено, що пряма заборона зловживання цивільним правом у цивільному кодексі є найбільш ефективним для протидії недобросовісним діям особи при здійсненні нею прав.

Було зроблено висновок, що принцип заборони зловживання правом заперечується у країнах загальної системи права. У дослідженні було обґрунтовано таку позицію специфікою правових систем країн загального права. Було звернено увагу на складність визначення критеріїв зловживання правом у суді присяжних, де кожен член журі може мати різне уявлення про поняття добросовісності та справедливості. Також було наголошено на різниці між розумінням дискурсу цивільного суб'єктивного права у системах континентального та загального права, яка притримується. Однак, зважаючи на об'єктивну природу випадків, що можуть кваліфікуватися як зловживання правом, у країнах загального права створено систему функціональних відповідників принципу заборони зловживання

цивільним правом, що активно використовуються судами для вирішення спорів (наприклад, принципи розумності (*reasonability*), доброї совісності (*good faith*), законодавчо закріплені заборони (*statutory anti-avoidance provisions*)).

Встановлено, що цивільні кодекси країн, правові системи яких належать до ісламської правової сім'ї, також закріплюють заборону зловживання цивільним правом, хоча зазначений принцип має обмежену сферу дії.

6. Проаналізовано рішення КС України, ВС та доктринальні позиції щодо змісту, правової природи та механізмів реалізації захисту цивільних прав особою. Було встановлено, що захист цивільного права є матеріально-правовим інститутом, що може реалізовуватись у юрисдикційній та неюрисдикційній формах. Було обґрунтовано, що єдиною формою захисту серед юрисдикційних, на яку поширюється заборона зловживання цивільним правом, є судова форма захисту цивільного права, оскільки лише щодо неї існує пряма норма у ч. 3 ст. 16 ЦК України. Було підкреслено, що ця норма є втіленням *exceptio doli generalis* в українській правовій системі. У ході дослідження було розмежовано матеріально-правовий інститут захисту цивільного права та право на звернення до суду, що гарантоване ст. 55 Конституцією України та є процесуальним за своєю природою. Підкреслено, що відмова у захисті права на підставі ч. 3 ст. 16 ЦК України не порушує права особи на звернення до суду, та застосовується судом при винесенні рішення за результатом належного судового розгляду справи по суті. Було зроблено висновок, що зловживання правом на захист у судовій формі може відбуватись шляхом 1) зловживанням правом на захист як таким; 2) зловживання вибором способу захисту цивільного права. Одночасно, було обґрунтовано неможливість поширення дії цього правила на інші юрисдикційні форми захисту (адміністративну та нотаріальну). За результатами аналізу ч. 2 ст. 19 ЦК України та наукових праць щодо обмеження здійснення особою самозахисту, що є єдиною неюрисдикційною формою захисту цивільного права, було встановлено, що заборона зловживання цивільним правом також поширюється на здійснення особою самозахисту.

7. Було проаналізовано практику ВС щодо застосування ч. 3 ст.16 ЦК України. У ході аналізу позицій ВС були систематизовані випадки, коли особи зловживали правом на захист як таким. Зокрема, були виділені категорії справ, коли: 1) особа сама недобросовісно створює підстави для захисту цивільного права, а потім недобросовісно здійснює його; 2) особа обґрунтовує свої вимоги обставинами, що свідчать про порушення нею норм законодавства; 3) особа немає правових підстав для звернення до суду за захистом своїх прав, але зловживає такою можливістю; 4) особа звертається до суду про захист права, що виникло внаслідок зловживання правом особою, або суперечить попередній поведінці особи; 5) особа подає штучний позов або намагається штучно створити спір.

Додатково проаналізовано випадки зловживання особою правом на вибір способу захисту права. Було встановлено, що ефективність та пропорційність використовуються ВС як критерії для визначення наявності зловживання вибором захисту права у конкретній справі. Зокрема, було визначено, що зазначені критерії порушуються у випадках, коли: 1) особа вибирає спосіб захисту, що суперечить змісту захисту цивільного права; 2) обраний спосіб захисту є непропорційно обтяжливим для інших осіб, або суперечить однорідним інтересам більшої кількості осіб; 3) обраний спосіб захисту має на меті обмежити права іншої сторони договірних зобов'язань; 4) особа вибирає спосіб захисту, що порушує права інших осіб.

8. Було проаналізовано положення римського приватного права, рішення КС України, практику ВС та позиції національних та іноземних науковців щодо механізмів захисту кредиторів від недобросовісних дій боржника з метою уникнення виконання зобов'язань. Було встановлено, що такі дії слід позначати терміном «франдаторні». З аналізу практики ВС можна зробити висновок, що захист кредиторів від франдаторних дій боржника є найрозповсюдженішим випадком зловживанням цивільним правом. При цьому було обґрунтовано, що ознаку франдаторності може мати невичерпний перелік дій боржника та пов'язаних з ним осіб, що мають спільний з боржником намір уникнути виконання

зобов'язання. Було критично проаналізовано практику ВС щодо застосування концепції фраздаторного правочину. Було наголошено, що фраздаторними у правовій системі України мають вважатись виключно правочини, що порушують вимоги п.3 ч.1. ст.3 та ч. 3 ст. 13 ЦК України. У роботі підкреслено, що застосування фраздаторності можливе за умов відсутності можливості визнати правочин недійсним з посиланням на іншу, законодавчо встановлену, підставу недійсності правочину. Також з'ясовано, що фраздаторними можуть бути визнані будь-які види правочинів та договорів, однак найбільшій поширеності фраздаторні правочини набули у сфері договірної та спадкового права. Проаналізовано співвідношення концепції фраздаторності правочину з принципом свободи договору. Обґрунтовано можливість обмеження принципу свободи договору у випадку вчинення боржником дій на шкоду кредитору, однак підкреслено, що таке обмеження має відповідати принципам розумності та справедливості.

Наведено інші приклади використання приватноправових інструментів для завдання шкоди кредитору, зокрема подача позовів про стягнення аліментів, поділ майна подружжя, та негативного позовів, для унеможливлення виконання боржником зобов'язань перед третьою особою-кредитором, а також поділ земельної ділянки, для неможливості звернення стягнення на неї.

9. Проаналізовано праці національних та іноземних науковців, практику українських та іноземних судів різних інстанцій, окрім того проаналізовано практику ЄСПЛ для встановлення інших, окрім фраздаторних дій, випадків зловживання цивільним правом. Встановлено, що заборона зловживання цивільним правом застосовується у всіх сферах приватноправових відносин.

Зокрема, встановлено, що хоча заборона зловживання правом з самого початку свого застосування здебільшого використовувалась, аби унеможливити зловживання саме речовими правами, сьогодні у ВС відсутня ґрунтовна практика, де демонструвались випадки зловживань речовими правами.

У свою чергу встановлено, що зловживання цивільним правом має місце у сімейних правовідносинах, зокрема у процесі поділу майна подружжя.

З'ясовано, що заборона зловживання цивільним правом має велике значення для регулювання відносин у сфері корпоративного права, оскільки у ній особа може зловживати правом як під час здійснення своїх корпоративних прав, так і правом на захист таких прав та навіть організаційною відокремленістю юридичної особи, як окремим предметом цивільно-правового інструментарію.

У ході дослідження також окреслено типові випадки зловживання правом у сфері інтелектуальної власності у практиці ВС. Визначено, що особи зловживають обсягом захисту об'єктів інтелектуальної власності, реєструючи свідоцтва на знаки для товарів та послуг чи патенти, з єдиною метою, а саме унеможливити використання інших об'єктів інтелектуальної власності.

У дослідженні також обґрунтовано, що здійснення особистого немайнового права також може перерости у зловживання ним. Аналізуючи випадки зловживання особистими немайновими правами було встановлено, що предметом зловживань можуть бути не усі особисті немайнові права. У роботі було зроблено висновки, що негативні за змістом особисті немайнові права, наприклад, право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право не бути підданим катуванню, іншому нелюдському поводженню не можуть бути предметом зловживань цивільним правом з огляду на спосіб їх здійснення. Такі висновки підтверджуються відсутністю практики юрисдикційних органів (ані ЄСПЛ, ані ВС), де було б встановлено зловживання такими особистими немайновими правами. Тому було сформовано висновок, що здійснення негативних немайнових прав є єдиною сферою приватноправових відносин, для яких принцип заборони зловживання цивільним правом не є релевантним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Far A. E. Abuse of Rights in International Arbitration. Oxford University Press, 2020. 272 p.
2. Lomasky L. E. Persons, rights, and the moral community. New York : Oxford University Press, 1990. 283 p.
3. Lauterpacht H. The function of law in the international community. Oxford : Oxford University Press, 2011. 477 p.
4. Вдовичен О. Генеза розвитку категорії "зловживання правом". *Віче*. 2013. № 18. С. 13–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_18_6 (дата звернення: 08.05.2025).
5. Guttridge H. C. Abuse of Rights. *The Cambridge Law Journal*. 1933. Vol. 5, no. 1. P. 22–45. URL: <http://www.jstor.org/stable/4502659> (date of access: 08.05.2025).
6. Gambaro A. Abuse of rights in civil law tradition. *European Review of Private Law*. 1995. Vol. 3, Issue 4. P. 561–570. URL: <https://doi.org/10.54648/erpl1995042> (date of access: 08.05.2025).
7. Gordley J. The Abuse of Rights in the Civil Law Tradition. *Prohibition of abuse of law: A new general principle of EU law?*. Oxford, 2011. P. 33–48.
8. Robilant A. d. Abuse of Rights: The Continental Drug and the Common Law. *Hastings Law Journal*. 2010. Vol. 61. P. 687–786. URL: https://scholarship.law.bu.edu/faculty_scholarship/663 (date of access: 08.05.2025).
9. Yiannopoul A. N. Civil Liability for Abuse of Right: Something Old, Something New... *Louisiana Law Review*. 1994. Vol. 54, no. 5. P. 1173–1197. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol54/iss5/2> (date of access: 08.05.2025).
10. Byers M. Abuse of Rights: An Old Principle, A New Age. *McGill Law Journal / Revue de droit de McGill*. 2002. No. 2. P. 389–431.

URL: <https://lawjournal.mcgill.ca/wp-content/uploads/pdf/7097031-47.2.Byers.pdf> (date of access: 08.05.2025).

11. Far A. E. Abuse of rights in international arbitration : PhD diss. 2018. 364 p. URL: <http://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/handle/123456789/44689> (date of access: 08.05.2025).
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1982 :р. с. 202.URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 08.05.2025).
14. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 8 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
15. Fletcher G. P. The Right and the Reasonable. *Harvard Law Review*. 1985. Vol. 98, no. 5. P. 949–982. URL: https://scholarship.law.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2042&context=faculty_scholarship (date of access: 08.05.2025).
16. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1. Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2020. – 928 с
17. Розгон О. В. Межі та обмеження права власності : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Харків., 2005. - 225 с.
18. Межа. Словник української мови : в 11 т. редкол.: Білодід І. К. (голов. ред.). Київ. Наук. думка, 1973. Т. 4. с. 666. URL: <https://sum.in.ua/s/mezha> (дата звернення: 08.05.2025).

19. Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. *Форум права*. 2011. № 2. С. 786–791. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=FP_index.htm_2011_2_127 (дата звернення: 08.05.2025).
20. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/208/1/Зловживання%20правом-Rogach_monograph.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
21. Заболотна Н. Я., Семчишин С. І. Зловживання суб'єктивним цивільним правом як вид аномалії правової поведінки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 138–141. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/32.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
22. Шаповалова О. І. Межі здійснення суб'єктивного цивільного права. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. 2007. Т. 69, № 56. С. 199–201. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2007/69-56-37.pdf> (дата звернення: 08.05.2025).
23. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 127–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_4_14 (дата звернення: 08.05.2025).
24. Слома В., Москалюк Н. Межі та обмеження здійснення цивільних прав. *Актуальні проблеми правознавства*. № 2. (30)/2022, С. 109-114. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/47685/1/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%B0.PDF> (дата звернення: 08.05.2025).
25. Кочин В.В, 'Конституційно-правова оцінка та можливість судового захисту при зловживанні суб'єктивним цивільним правом. Зловживання правом: збірка статей за ред. Спасибо-Фатєєва І.В. Харків.ЕКУС 2021 с. 66–79

26. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Публічного акціонерного товариства акціонерний комерційний банк "ІНДУСТРІАЛБАНК" щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 13, частини третьої статті 16 Цивільного кодексу України : Рішення Конституц. Суду України від 28.04.2021 № 2-р(II)/2021.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-21#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
27. Полянський Т. Т. Зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) : монографія. Харків : Право, 2013. 376 с.
28. Спасибо-Фатєєва І.В. Зловживання правом: ще один погляд на сутність & пропозиція тестів для виявлення., Зловживання правом: збірка статей за ред. Спасибо-Фатєєва І.В. Харків.ЕКУС 2021 с. 165–181.
29. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 лютого 2024 р. у справі № 464/7832/21..
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117206372>(дата звернення: 08.05.2025).
30. Кот О.О. Категорія “зловживання правом” у сучасній доктрині цивільного права. Зловживання правом: збірка статей за ред. Спасибо-Фатєєва І.В. Харків.ЕКУС 2021 с. 30–41.
31. Карнаух Б.П. Зловживання суб’єктивним цивільним правом: ознаки та наслідки. Зловживання правом: збірка статей за ред. Спасибо-Фатєєва І.В. Харків.ЕКУС 2021 с. 20–29.
32. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 вересня 2022 року у справі № 910/16579/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140913> (дата звернення: 08.05.2025).
33. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 липня 2020 року у справі № 522/3541/15-

- ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90537032>(дата звернення: 08.05.2025).
34. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 жовтня 2021 року у справі № 311/2121/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100352186>(дата звернення: 08.05.2025).
35. Постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 07 грудня 2018 року у справі № 910/7547/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78484783>(дата звернення: 08.05.2025).
36. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 4 вересня 2020 року у справі № 311/2145/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91338015>(дата звернення: 08.05.2025).
37. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 листопада 2021 року у справі № 910/8482/18 (910/4866/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424088>(дата звернення: 08.05.2025).
38. Стефанчук М. О. До питання про форми та види зловживання суб'єктивними правами. Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 26-27 жовтня 2007 року): У 3-х частинах. Частина друга: Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний процес. Трудове право. Право соціального забезпечення. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. С. 252-254
39. Ківалова Т. С. Підстави деліктної відповідальності за завдання шкоди. *Часопис цивілістики*. 2010. № 8. С. 19–22. URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/8/5.pdf> (дата звернення: 08.05.2025).

40. Губар О. Класифікація зловживання цивільними правами за законодавством України. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 93-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_11_17(дата звернення: 08.05.2025).
41. Стефанчук М. О. Поняття, ознаки та форми зловживання суб'єктивним цивільним правом. *Зловживання правом: збірка статей за ред. Спасибо-Фатєєва І.В.* Харків. ЕКУС 2021 с. 181–206.
42. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2006. 20 с.
43. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 23-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_5. (дата звернення: 08.05.2025).
44. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20 лютого 2024 року у справі № 904/3001/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117176730> (дата звернення: 08.05.2025).
45. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 серпня 2023 року у справі № 910/3014/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113335906> (дата звернення: 08.05.2025).
46. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 травня 2023 року у справі № 569/21257/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110849685> (дата звернення: 08.05.2025).
47. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 грудня 2022 року у справі № 242/2767/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108086727> (дата звернення: 08.05.2025).
48. Рубащенко М. Зловживання правом як загальноправова категорія: допустимість, сутність, кваліфікація. *Юридичний журнал*. 2010. № 4. С. 110-119. URL:

https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14477/1/Rubashenko_110-119.pdf (дата звернення: 08.05.2025).

49. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ. Алерта, 2017. 494 с
50. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 вересня 2023 року у справі № 725/6551/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113867243> (дата звернення: 08.05.2025).
51. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. ЛДУФК. Львів, 2012. 236 с
52. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі від 03 червня 2020 року у справі № 318/89/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396> (дата звернення: 08.05.2025).
53. Junngam N., Tangkiriphimarn A. The Doctrine of Abuse of Rights and Corporate Restructuring: Subtle Demarcation between Legitimate and Abusive Exercises of Rights to Access International Investment Arbitration. *SSRN Electronic Journal*. 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3857561> (date of access: 08.05.2025).
54. Серьогін С. Ю. Аналіз форм та ознак зловживання правом в корпоративних відносинах. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 17. С. 139-143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2014_17_29 (дата звернення: 08.05.2025).
55. Bolgár V. Abuse of Rights in France, Germany, and Switzerland: A Survey of a Recent Chapter in Legal Doctrine. *Legal Doctrine. Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol35/iss5/4> (date of access: 08.05.2025).
56. Спасибо-Фатєєва І.В. Поняття та критерії визначення зловживання правом. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/S_pasybo_Fateieva.pdf (дата звернення: 08.05.2025).

57. Cueto-Rua J. Abuse of Rights Authors. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol35/iss5/3> (date of access: 08.05.2025).
58. French Civil Code. Translated version / trans. from French by G. ROUHETTE. University of Lisbon, Faculty of Law, 2006. 268 p. URL: <https://www.fd.ulisboa.pt/wp-content/uploads/2014/12/Codigo-Civil-Frances-French-Civil-Code-english-version.pdf> (date of access: 08.05.2025).
59. Crabb J. H. The French Concept of Abuse of Rights. *Inter-American Law Review*. 1964. Vol. 6, no. 1. P. 1–24.
60. German Civil Code / пер. з German Federal Ministry of Justice of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0685 (дата звернення: 08.05.2025).
61. Whittaker S., Zimmermann R. Good Faith in European Contract Law. Cambridge University Press, 2000. 718 p.
62. Swiss Civil Code. Fedlex – The publication platform of the Swiss Confederation. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (date of access: 08.05.2025).
63. Donoghue v Stevenson [1932] UKHL 100 (26 May 1932). *British and Irish Legal Information Institute*. URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1932/100.html> (date of access: 08.05.2025).
64. The Mayor of Bradford v Pickles [1895] AC 587. *Uniset*. URL: <https://www.uniset.ca/other/cs5/1895AC587.html> (date of access: 08.05.2025).
65. Hollywood Silver Fox Farm Ltd. v Emmett [1936] 2 KB 468. *Lawteacher*. URL: <https://www.lawteacher.net/cases/hollywood-silver-fox-farm-v-emmett.php?vref=1> (date of access: 08.05.2025).

66. Mattei U. *Basic Principles of Property Law: A Comparative Legal and Economic Introduction* (Contributions in Legal Studies). Greenwood Press, 2000. 232 p.
67. The Reasonable Man in United States and German Commercial Law. *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*. 1992. Vol. 15.
URL: https://www.trans-lex.org/124800/_joachim-willi-e-the-reasonable-man-in-united-states-and-german-commercial-law-15-complybint-1-bus-1992-at-341-et-seq/#head_3 (date of access: 08.05.2025).
68. Lumley v Gye [1853] EWHC QB J73. *Casemine*.
URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff73660d03e7f57ea9ac8>.
69. Perillo J. M. Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept. *The McGeorge Law Review*. 1995. Vol. 27, no. 35. P. 37–97.
URL: <https://scholarlycommons.pacific.edu/mlr/vol27/iss1/6> (date of access: 08.05.2025).
70. Orange Rockland Util v. Hess 59 A.D.2d 110 (N.Y. App. Div. 1977). *Casemine*.
URL: <https://www.casemine.com/judgement/us/5914c5bdadd7b049347d63ad> (date of access: 08.05.2025).
71. The Egyptian Civil Code. Translated version. University of Minnesota Human Rights Library.
URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/Egypt/Civil%20Law.pdf> (date of access: 08.05.2025).
72. Leif W. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2023 Edition) Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). "Rights".
URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/rights/> (date of access: 08.05.2025).
73. Кузнецова Н. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Серія : Юридичні науки)*. 2009. № 81. С. 100–106.

74. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf> (дата звернення: 08.05.2025).
75. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19 березня 2019 у справі № 922/3737/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80754321> (дата звернення: 08.05.2025).
76. Батожська О. В. Проблема визначення меж самозахисту цивільних прав. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. № 18. С. 340–344. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2002_18_81 (дата звернення: 08.05.2025).
77. Притика Ю. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2004. № 60. С. 16–19.
78. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
79. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України : Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2011 № 19-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
80. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 9 квіт. 2025 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

81. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ : станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
82. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі № 310/11024/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82703516>
83. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 травня 2018 року у справі № 910/23488/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74346092>.
84. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міс : Рішення Конституц. Суду України від 25.12.1997 № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
85. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Карякіна Едуарда Сергійовича, товариства з обмеженою відповідальністю „Торговий дім „Еко-вугілля України“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини першої статті 79 Закону України „Про банки і банківську діяльність“ : Рішення Конституц. Суду України від 24.06.2020 № 6-р(П)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-20#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
86. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Верхов. Суду України від 18.12.2009 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

87. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Нац. ун-т внутр. Справ. Харків, 2004. С.136 URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U000685> (дата звернення: 08.05.2025).
88. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV : станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
89. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 28 серпня 2018 року у справі № 815/5539/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76139635> (дата звернення: 08.05.2025).
90. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10 вересня 2020 року у справі № 904/3345/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91653049> (дата звернення: 08.05.2025).
91. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14 грудня 2021 року у справі № 905/2291/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100395917> (дата звернення: 08.05.2025).
92. Бунякіна О. Заборона вчинення реєстраційних дій: рейдерський засіб чи можливість зловживати правом. *МЕН*. 2017. № 2 (92). С. 69–76. URL: <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/05/Bunyakina.pdf> (дата звернення: 08.05.2025).
93. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04 серпня 2021 року у справі № 921/383/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98851459> (дата звернення: 08.05.2025).
94. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 13 вересня 2023 року у справі № 910/6685/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114954790>(дата звернення: 08.05.2025).

95. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28 червня 2022 року у справі № 914/807/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105069629> (дата звернення: 08.05.2025).
96. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 травня 2019 року у справі № 914/692/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82159928> (дата звернення: 08.05.2025).
97. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 липня 2019 року у справі № 908/3293/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83029568> (дата звернення: 08.05.2025).
98. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27 січня 2020 року у справі № 910/3579/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87150916> (дата звернення: 08.05.2025).
99. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20 березня 2019 року у справі № 910/2738/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80923000> (дата звернення: 08.05.2025).
100. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 червня 2019 року у справі № 910/1398/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83002461> (дата звернення: 08.05.2025).
101. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 2 листопада 2022 року у справі № 947/23885/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251527> (дата звернення: 08.05.2025).
102. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 вересня 2024 року у справі № 756/4678/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121753806> (дата звернення: 08.05.2025).
103. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10 січня 2019 року у справі № 910/17529/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79173379> (дата звернення: 08.05.2025).

104. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 січня 2019 року у справі № 910/8923/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79289077> (дата звернення: 08.05.2025).
105. Постанова Верховного Суду у складі палати для розгляду справ щодо земельних відносин та права власності Касаційного господарського суду від 28 квітня 2020 року у справі № 904/164/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89348508> (дата звернення: 08.05.2025).
106. Постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 07 грудня 2018 року у справі № 910/7547/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78484783> (дата звернення: 08.05.2025).
107. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 15 квітня 2020 року у справі № 626/601/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88833796> (дата звернення: 08.05.2025).
108. Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І. від 09 грудня 2024 у справі № 404/7235/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123949051> (дата звернення: 08.05.2025).
109. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 30 січня 2018 року у справі № 914/873/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72072811> (дата звернення: 08.05.2025).
110. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 листопада 2022 року у справі № 910/9980/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107461141> (дата звернення: 08.05.2025).
111. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 08 лютого 2023 року у справі № 908/1675/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046066> (дата звернення: 08.05.2025).

112. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 березня 2023 року у справі № 916/2914/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109673293> (дата звернення: 08.05.2025).
113. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 вересня 2021 року у справі № 910/7183/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100270914> (дата звернення: 08.05.2025).
114. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 14 травня 2020 року у справі № 336/1773/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89289810> (дата звернення: 08.05.2025).
115. Ramaswamy M. V. *Journal of Comparative Legislation and International Law*. 2(1). 1920. P. 136–143. URL: <http://www.jstor.org/stable/752757> (date of access: 08.05.2025).
116. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 березня 2025 року у справі № 904/2787/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126358692> (дата звернення: 08.05.2025).
117. Definition of Fraudulent transfer. *Wex, Legal Formation Institute (free legal dictionary and encyclopedia sponsored and hosted by the Legal Information Institute at Cornell Law School)*. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/fraudulent_transfer (date of access: 08.05.2025).
118. Окрема думка судді Касаційному цивільному суді у складі Верховного Суду Крата В. І від 14 лютого 2018 року у справі № 379/1256/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348706> (дата звернення: 08.05.2025).
119. Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації : Закон України від 19.09.2024 № 3985-IX : станом на 11 груд. 2024 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3985-20#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

120. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06 жовтня 2022 року у справа № 904/624/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106801341> (дата звернення: 08.05.2025).
121. Постанова Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у справі № 905/2030/19 (905/2445/19) від 24 листопада 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102147785> (дата звернення: 08.05.2025).
122. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03 квітня 2025 року у справі № 910/15903/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126429774> (дата звернення: 08.05.2025).
123. Беляневич В. Е., Беляневич О. А. Науковий висновок за зверненням судді Великої Палати Верховного Суду Л. Й. Катеринчук від 08.12.2021 № 690/0/26-21 у справі № 910/16579/20. URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-zastosuvanna-institutu-nedijsnosti-pravocinu-sodo-fraudatornih-ta-fiktivnih-pravociniv> (дата звернення: 08.05.2025).
124. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 жовтня 2023 року у справі № 205/2053/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114757409> (дата звернення: 08.05.2025).
125. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 жовтня 2020 року у справі № 755/17944/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92315178> (дата звернення: 08.05.2025).
126. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 липня 2019 року у справі № 405/1820/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83387308> (дата звернення: 08.05.2025).

127. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 жовтня 2024 року у справі № 509/4936/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123140804> (дата звернення: 08.05.2025).
128. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2024 року у справі № 916/379/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124809039> (дата звернення: 08.05.2025).
129. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 у справі № 369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786> (дата звернення: 08.05.2025).
130. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 05 січня 2024 року у справі № 761/40240/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116291132> (дата звернення: 08.05.2025).
131. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 серпня 2022 у справі № 464/4738/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105862439> (дата звернення: 08.05.2025).
132. Єфімов О. М. Науковий висновок щодо визнання правочину недійсного як фраздаторного для справи № 910/16579/20 / Член Науково-консультативної ради при ВС. URL: <http://yefimov.com.ua/?p=4701> (дата звернення: 08.05.2025).
133. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 березня 2019 року у справі № 317/3272/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80363827> (дата звернення: 08.05.2025).
134. Постанова у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 серпня 2024 року у справі № 501/3714/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120973758> (дата звернення: 08.05.2025).

135. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 23 жовтня 2024 року у справі № 904/2720/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123873550> (дата звернення: 08.05.2025).
136. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27 травня 2020 у справі № 641/9904/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89793291> (дата звернення: 08.05.2025).
137. Корнеєва Є. М. Зловживання правами при здійсненні речових прав. *Шерешевські читання: проблеми цивілістики в умовах пандемії та IT* : матеріали Всеукр. наук. конф. (10 грудня 2021 р., Одеса) / МОН України, Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2021. с. 28–31. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/edc74417-9da9-4a98-a88b-a6db2da6e2a3> (дата звернення: 08.05.2025).
138. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2024 року у справі № 570/2575/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117206144> (дата звернення: 08.05.2025).
139. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 лютого 2025 року у справі № 686/24190/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125162477> (дата звернення: 08.05.2025).
140. Борох Т. С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2022. 181 с. URL: https://web.archive.org/web/20221103090251/https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19482/1/Borokh_dis.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
141. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 травня 2023 року у справі № 215/1191/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110807055> (дата звернення: 08.05.2025).

142. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 березня 2025 року у справі № 759/11754/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126182531> (дата звернення: 08.05.2025).
143. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 09 квітня 2025 року у справі № 759/18856/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126569430> (дата звернення: 08.05.2025).
144. Прокопюк А. С. Зловживання правом як фактична підстава корпоративної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5/2022. С. 278–282. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/63.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
145. Кучмієнко О. В. Зловживання правом у корпоративних правовідносинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 229 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/09f/Kuchmiienko_dis.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
146. Жорнокуй Ю.М. Зловживання корпоративними правами: значення на сучасному етапі та практичне застосування. Зловживання правом: Збірка статей. За редакцією Спасибо-Фатєєвої І.В. ЕКУС. 2021 с. 7-19.
147. Смітюх А.В. Щодо кваліфікації бездіяльності як зловживання суб'єктивним корпоративним правом брати участь в управлінні товариством. Зловживання правом: Збірка статей. За редакцією Спасибо-Фатєєвої І.В. ЕКУС 2021. С. 151-164.
148. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 лютого 2022 року у справі № 922/1122/21: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103892660> (дата звернення: 08.05.2025).
149. Рішення Господарського суду міста Києва від 13 січня 2020 року у справі № 910/9030/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87117313> (дата звернення: 08.05.2025).

150. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 23 травня 2018 року у справі №908/1027/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74411401> (дата звернення: 08.05.2025).
151. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 грудня 2020 року у справі №911/73/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93783768> (дата звернення: 08.05.2025).
152. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 31 березня 2021 року у справі №923/875/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96145751> (дата звернення: 08.05.2025).
153. Буроменська Н. Л. Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2021. 247 с. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferat-vidguki/buromenska_2021-disertatsija.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
154. Мешкова К. О. Корпоративний шантаж як форма зловживання правом в акціонерних товариствах. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право"*. Вип. 35. 2022. С. 76-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2022_35_13. (дата звернення: 08.05.2025).
155. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 серпня 2021 року у справі № 916/3844/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99146709> (дата звернення: 08.05.2025).
156. Грек Б.М. Поняття та історичні передумови розвитку рейдерства в Україні. *Адвокат*. 2010. № 9. С. 29-34. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=adv_2010_9_4 (дата звернення: 08.05.2025).

157. Beers B. Guide to Mergers and Acquisitions: What Are Some Top Examples of Hostile Takeovers?. *Investopedia*. URL: <https://www.investopedia.com/ask/answers/042815/what-are-some-prominent-examples-hostile-takeovers.asp> (date of access: 08.05.2025).
158. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09 червня 2021 року у справі № 911/3039/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/97926318> (дата звернення: 08.05.2025).
159. Махінчук В. М. Реалізація інструментів доктрини «підняття корпоративної завіси» в судовій практиці: монографія / НДІ приват. права і підпр-ва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 380 с.
160. Карнаух Т. Доктрина "підняття корпоративної вуалі": сутність та перспективи застосування в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 53–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_3_12 (дата звернення: 08.05.2025).
161. Pargendler M. The New Corporate Law of Corporate Groups. *SSRN Electronic Journal*. 2023. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4412997> (date of access: 09.05.2025).
162. Жегулін. Ю Доктрина підняття корпоративної завіси проти доктрини суб'єктної відокремленості корпорації. Нові реалії українського корпоративного права. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 77–101. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/10.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
163. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10 січня 2024 року у справі № 910/268/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118788147> (дата звернення: 08.05.2025).
164. Постанова Верховного Суду у складі суддів Палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду від 15 червня 2022 року у справі № 905/671/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465> (дата звернення: 08.05.2025).

165. Якубівський І.С. Зловживання суб'єктивними правами у сфері інтелектуальної власності. Зловживання правом. Збірка статей. За редакцією Спасибо-Фатєєвої І.В. ЕКУС 2021 с. 227-251.
166. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 17 листопада 2021 року у справі № 757/30424/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101240543> (дата звернення: 08.05.2025).
167. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 січня 2022 року у справі № 750/13341/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103282428> (дата звернення: 08.05.2025).
168. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі справа № 592/7979/18 від 09 серпня 2023 року. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/112938795> (дата звернення: 08.05.2025).
169. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захісту) : монографія. Київ : КНТ, 2008. 626 с.
170. Гуменюк О. І. Класифікація особистих немайнових прав учасників цивільних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3 (27). С. 119-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_3_25 (дата звернення: 08.05.2025).
171. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV : станом на 2 груд. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
172. Трояновський О. В. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини та їх місце у правовій системі України. *Право та державне*

- управління. 2023., № 1. С. 266-271. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2023/39.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
173. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 липня 2022 року у справі № 199/8324/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105624089> (дата звернення: 08.05.2025).
174. Посібник зі статті 17 Європейської конвенції з прав людини: Заборона зловживання правами / пер. з англ Верховний Суд(Україна); підготував: Європейський суд з прав людини, Рада Європи. 2025. 49 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_17_ukr (дата звернення: 08.05.2025).
175. Judgment in the case of « S.A.S. v. FRANCE», no. 43835/11, The European Court of Human Rights, Grand Chamber, 1 July 2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-145466%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-145466%22]}) (date of access: 08.05.2025).
176. Morree P. E. d. The Interpretation of Article 17 ECHR in *Legal Doctrine. Rights and Wrongs under the ECHR*. 2016. P. 67–98.
177. Decision in the case of « HIZB UT-TAHRIR and others v. Germany», no. 31098/08, The European Court of Human Rights, 12 June 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-111532%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-111532%22]}) (date of access: 08.05.2025).
178. Decision in the case of « Norwood v. the United Kingdom», no. 23131/03, The European Court of Human Rights, 16 November 2004. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22002-4154%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22002-4154%22]}) (date of access: 08.05.2025).
179. Decision in the case of «Pavel Ivanov v. Russia», no. 35222/04, The European Court of Human Rights, 20 February 2007. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-79619%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-79619%22]}) (date of access: 08.05.2025).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Приклади закріплення принципу заборони зловживання цивільним правом

Міжнародні документи

Європейська конвенція з прав людини від 04 листопада 1950 року	Стаття 17 Заборона зловживання правами Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.
--	---

Національні джерела

Швейцарський цивільний кодекс від 10 грудня 1907 року (станом на 1 січня 2024 року)	Стаття 2 1 Кожна особа повинна діяти добросовісно при використанні своїх прав і виконанні своїх обов'язків. 2 Очевидне зловживання правом не захищається законом.
Цивільний кодекс Франції від 21 березня 1804 року (станом на 1 січня 2024 року)	Стаття 1382 1 Будь-який акт людини, який завдає шкоди іншому, зобов'язує того, чиєю винною він стався, відшкодувати її.
Німецький цивільний кодекс від 2 січня 2002 року (станом на 1 січня 2024 року)	Стаття 226 Заборона шикани

¹ Ахмед Мохсед зазначає наступне: Зловживання правами було сформульоване у Франції юридичною практикою та юридичною літературою, а також було подальше розвинуто французькими судами. Принцип впливає з загальних правил цивільної відповідальності, закріплених у Статті (1382) Французького цивільного кодексу.

	Використання права не допускається, якщо його єдину можливу мету складає завдання шкоди іншій стороні.
Італійський Цивільний кодекс від 16 березня 1865 року (станом на 1 січня 2024 року)	Стаття 833 Власник не може вчиняти дії, що мають єдину мету завдати шкоди або створити неприємності іншим.
Іспанський Цивільний кодекс від 24 липня 1889 року (станом на 1 січня 2024 року)	Стаття 7 1. Права повинні здійснюватись відповідно до вимог добросовісності. 2. Закон не охоплює зловживання правами або антисоціального їх здійснення. Будь-яке вчинене чи не вчинене діяння, яке внаслідок наміру особи, її цілей або обставин, у яких воно виконується, очевидно перевищує звичайні межі його використання, зі збитками для третьої сторони, призводить до відповідної компенсації та прийняття судових чи адміністративних заходів, необхідних для запобігання такому зловживанню.
Нідерландський Цивільний кодекс від 19 квітня 1838 року (станом на 1 січня 2024 року)	Стаття 3:13 "Зловживання правом" 1 Особа, якій належить право, не може використовувати повноваження, надані цим правом, якщо це означало б зловживання цими повноваженнями. 2 Право може бути предметом зловживання, зокрема, коли його використання не має іншої мети, крім завдання шкоди іншій особі або має іншу мету, ніж та, для якої воно надане, або коли його використання, враховуючи розрив між інтересами, які обслуговуються його реалізацією, і інтересами, які пошкоджуються в результаті цього, розумно має бути зупинено або відкладено. 3 Природа права може передбачати, що воно не може бути предметом зловживань.

<p>Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (станом на 29 березня 2024 року)</p>	<p>Стаття 13. Межі здійснення цивільних прав</p> <ol style="list-style-type: none"><li data-bbox="754 230 1495 315">1. Цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства.<li data-bbox="754 338 1495 539">2. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині.<li data-bbox="754 562 1495 701">3. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.
---	---

Перелік запропонованих у літературі визначень зловживанню правом

Автор	Запропоноване автором визначення	Бібліографічне посилання на джерело	Сторінка
Кот О.О.	як сутність зловживання правом можна розглядати вчинення уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права	Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ. Алерта, 2017. 494 с. URL: https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/520874/mod_resource/content/1/kot_oo_zdiisnennia_ta_zakhist_subiektivnikh_tsivilnih_prav.pdf (дата звернення: 20.03.2024)..	124
Полянський Т.Т.	Зловживання правом – це така протиправна поведінка, у процесі та в результаті якої суб'єкт права, маючи на меті заподіяти шкоду іншим суб'єктам або свідомо припускаючи її настання, формально здійснює певне суб'єктивне юридичне право чи обов'язок, зміст яких сформульований відносно визначено і тому може бути витлумачений неоднозначно.	Полянський Т. Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) : монографія. 25-те вид. Львів : Гал. друкар, 2012. 456 с.	402
Карнаух Б.П.	Зловживання правом – це дії, які прямо не заборонені законодавством або договором, однак при цьому лежать поза межами змісту належного особі суб'єктивного цивільного права.	Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 9. С. 31–36. URL: http://pgp-	31

		journal.kiev.ua/archive/2020/9/7.pdf	
Резнікова В.В.	зловживання правом можна визначити як вольову та усвідомлену діяльність (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності (дій).	Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. Університетські наукові записки. 2013. № 1. С. 23-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_5 (дата звернення: 20.03.2024).	34

Перелік запропонованих у літературі переліків ознак зловживання правом

Автор	Перелік ознак	Бібліографічне посилання	Сторінка
Карнаух Б.П.	Таким чином, істотними ознаками дії, яка становить собою зловживання правом, є те, що ця дія (а) виходить за межі змісту суб'єктивного цивільного права, але при цьому (б) не порушує прямих заборон, установлених законодавством ²	Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 9. С. 31–36. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/7.pdf	31
Резнікова В.В.	До ознак зловживання правом на сьогодні можна з впевненістю віднести такі: (а) має місце лише при недобросовісній реалізації суб'єктом свого суб'єктивного права не за його призначенням; (б) завжди має вольовий та усвідомлений характер (в) заподіяння шкоди суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створення реальної загрози її заподіяння; (г) характеризується формальною правомірністю (має місце відсутність порушення конкретних юридичних заборон при порушенні загальних правових принципів, які покликані спрямувати поведінку суб'єкта в межах певного соціального призначення наданих йому правомочностей).	Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. Університетські наукові записки. 2013. № 1. С. 23-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_5 (дата звернення: 20.03.2024).	34
Рогач О.Я.	Об'єктивна (зовнішня) сторона зловживання правом характеризується наступними ознаками :	Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове	290

	<p>По-перше, суб'єкт правовідносин, здійснюючи свої суб'єктивні права всупереч призначенню права, порушуючи межі здійснення прав, діє невільно з точки зору юридичної свободи, оскільки своєю поведінкою обмежує, звужує або в інший спосіб посягає на свободи інших учасників правовідносин.</p> <p>По-друге, для зловживання правом як однієї з форм правового нігілізму характерні специфічні форми прояву.</p> <p>По-третє, зловживання правом як форма правового нігілізму є соціально шкідливим явищем, тобто таким, що заподіює шкоду.</p> <p>з суб'єктивної (внутрішньої) сторони наявні такі ознаки:</p> <p>По-перше, зловживання правом як одна з форм правового нігілізму припускає відношення до права як до засобу досягнення певних цілей, що найчастіше не мають до ідеї права ніякого відношення.</p> <p>По-друге, вважаємо, що зловживання правом як специфічний прояв правового нігілізму вчиняється в умисній формі.</p> <p>По-третє, при характеристиці ситуації зловживання правом необхідно враховувати суб'єктивні моменти, а саме: направленість зовнішнього розсуду суб'єкта правовідносин.</p>	<p>дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с.</p>	
<p>Полянський Т.Т.</p>	<p>Т. Полянський вважає, що до ознак зловживання правом належать такі</p> <p>1. зловживання правом відбувається лише через формальне здійснення (реалізацію) суб'єктами їхніх юридичних прав чи обов'язків.</p>	<p>Полянський Т. Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) : монографія.</p>	<p>39</p>

	<p>2. зловживання правом завжди є умисною поведінкою.</p> <p>3. унаслідок зловживання правом заподіюється шкода суспільним відносинам або ж створюється реальна загроза її настання</p>	<p>25-те вид. Львів : Гал. друкар, 2012. 456 с..</p>	
--	---	--	--

Перелік запропонованих у літературі поділів зловживання цивільним правом на види

Аналіз проведений на основі статті Губара О. Класифікація зловживання цивільними правами за законодавством України. Юридична Україна. 2012. № 11. С. 93-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_11_17.

Критерій поділу	Види зловживання цивільним правом
1. Залежно від вини	<ul style="list-style-type: none"> • навмисне; • необережне; • випадкове.
2. Залежно від виду заподіяння шкоди	<ul style="list-style-type: none"> • майнове; • немайнове (моральне).
3. За суб'єктним складом	<ul style="list-style-type: none"> • здійснюване юридичною особою; • здійснюване фізичною особою; • здійснюване публічно-правовим утворенням.
4. За предметом зловживань (за видами майна)	<ul style="list-style-type: none"> • вчинюване завдяки речі; • вчинюване завдяки іншого майна; • вчинюване завдяки особистого немайнового блага; • вчинюване завдяки результату інтелектуальної власності.
5. За об'єктами зловживань	<ul style="list-style-type: none"> • вчинюване щодо влади; • вчинюване щодо права; • вчинюване щодо інтересів.
6. Залежно від джерела виникнення зловживальних ситуацій	<ul style="list-style-type: none"> • спричинене колізією норми права; • спричинене прогалиною в праві; • спричинене «злою волею» носія права.
7. За обсягом у змісті юридичних норм	<ul style="list-style-type: none"> • за кількістю статей, які присікають можливі зловживання

<p>8. За зовнішніми критеріями морально-етичного характеру</p>	<ul style="list-style-type: none"> • нерозумне; • недобросовісне; • тощо.
<p>9. Залежно від наміру заподіяння шкідливого результату</p>	<ul style="list-style-type: none"> • вчинюване виключно із метою заподіяння шкоди (шкани); • вчинюване з метою заподіяння шкоди та іншою метою (ззовні цілком правомірною); • вчинюване без мети заподіяти шкоду, але за фактичного заподіяння такої шкоди (в тому числі загрози заподіяння шкоди; загрози порушення чужого права; «зачіпання» інтересів тих чи інших осіб; «блокування» чужих прав тощо), спрямоване на задоволення власного егоїстичного інтересу з байдужим ставленням до того факту, заподіюється цим шкода іншій особі чи ні.
<p>10. Залежно від мети</p>	<ul style="list-style-type: none"> • вчинюване виключно із метою заподіяння шкоди іншій особі (шкани); • вчинюване з метою збагачення, тобто з метою отримання майнової вигоди (наживи); • вчинюване з метою уникнення (ухилення) від виконання своїх обов'язків; • вчинюване з метою перешкоджання, блокування реалізації суб'єктивних прав кредиторів на їх захист і відновлення.
<p>11. Залежно від засобу зловживання, тобто від виду суб'єктивного права або правомочності як елементу правоздатності, якими зловживають</p>	<ul style="list-style-type: none"> • зловживання правомочностями як елементом цивільної правоздатності, зокрема: <ul style="list-style-type: none"> а) використання цивільних прав з метою обмеження конкуренції і зловживання домінуючим становищем на ринку; б) зловживання «переддоговірними» правами (при підготовці та укладенні договорів); в) зловживання цивільними обов'язками;

	<ul style="list-style-type: none"> • 2) зловживання окремими видами суб'єктивних цивільних прав: <ul style="list-style-type: none"> а) корпоративними; б) речовими; в) зобов'язальними; г) особистими немайновими правами; г) правами інтелектуальної власності; д) батьківськими правами і правами осіб, які замінюють батьків.
12. Залежно від засобів зловживання	<ul style="list-style-type: none"> • із використанням цивільного права; • із використанням цивільного обов'язку (ухилення від його здійснення); • із використанням права на захист.
13. Залежно від засобів зловживання	<ul style="list-style-type: none"> • зловживання правом власності; • зловживання немайновими правами (вимогами) (особливо, зловживання правом на свободу укладення договорів та формування їх умов); • зловживання цивільно-правовими обов'язками; • зловживання правом на захист;
14. За джерелами права	<ul style="list-style-type: none"> • зловживання нормами закону; • зловживання підзаконними нормативно-правовими актами; • зловживання умовами договору; • зловживання в обхід закону (з використанням законотворчих або договірних прогалин і помилок).
15. За сферами або за типами суб'єктивного цивільного права	<ul style="list-style-type: none"> • зловживання у сфері зобов'язального права; • зловживання у сфері права власності; • зловживання у сфері обмеженого речового права; • зловживання у сфері права інтелектуальної власності;

	<ul style="list-style-type: none"> • зловживання у сфері особистих немайнових прав; • зловживання у сфері відносин спадкування.
16. За сферами	<ul style="list-style-type: none"> • при здійсненні корпоративної діяльності, в тому числі недобросовісна конкуренція і зловживання домінуючим становищем, недобросовісна реклама; неналежне використання найменування юридичної особи, товарного знаку та інших об'єктів промислової власності; поведінка, пов'язана з неналежним використанням прав із цивільно-правових договорів, наприклад, права на відмову від надання або отримання кредиту, права на звернення векселя до стягнення тощо; • у відносинах, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю учасників цивільного обороту, при здійсненні права власності і при неналежному використанні інших прав; • діяння, пов'язані з реалізацією авторських та суміжних прав; • при недотриманні меж здійснення батьківських прав і прав осіб, які замінюють батьків.
17. За правовідносин групами	<ul style="list-style-type: none"> • зловживання при здійсненні права власності та інших речових прав, в тому числі: а) сусідські взаємовідносини; б) зловживання правом власності на тварин; в) зловживання правом власності на культурні, історичні тощо цінності; г) зловживання правами, які впливають з режиму спільної власності на майно; • зловживання правами при створенні, управлінні діяльністю і припиненні юридичних осіб; • зловживання сімейними правами.

<p>18. Випадки зловживань, про які йдеться в спеціальних нормах ЦК, санкції яких пов'язані з порушенням економічного призначення того чи іншого майна і позбавленням тим чи іншим способом цивільного права</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ст. 32 («Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років»); • ст. 36 («Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи»); • ст. 352 («Викуп пам'ятки культурної спадщини»); • Припинення права власності та інших речових прав на тварин за рішенням суду шляхом їх оплатного вилучення або конфіскації у разі жорстокого поводження з ними (ст. 12 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV); п. г) ст. 141 ЗК України («Припинення права користування земельною ділянкою у разі використання її не за цільовим призначенням»); п. а) ст. 143 ЗК України («Примусове припинення прав на земельну ділянку у судовому порядку у разі використання земельної ділянки не за цільовим призначенням»); виселення з жилих приміщень осіб, які самоправно зайняли жиле приміщення або проживають у будинках, що загрожують обвалом (ст. 109 ЖК України); (і в деяких інших випадках).
<p>19. Залежно від виду суспільних відносин, яким заподіюється шкода в результаті зловживання</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ззовні правомірне, але таке, що суперечить «духу права»; • протиправне (те, що суперечить «букві закону»).
<p>20. Залежно від характеру заподіяної шкоди</p>	<ul style="list-style-type: none"> • кримінальні правопорушення; • інші правопорушення.